

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა
და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

თ. უაუხჩიშვილი

ჰიპოკრატეს ცნობები
საქართველოს შესახებ

ბამოშცემლობა „მეცნიერება“

თ ბ ი ლ ი ს ი

1 9 6 5

მეცნიერული მედიცინის ფუძემდებელს, ჰიპოკრატეს (ძვ. წ. V—IV სს), რომელიც კარგად იცნობს პონტოს ქვეყნებს და კერძოდ კოლხიდაშიაც არის ნამყოფი, სხვა ნაწარმოებთა შორის ეკუთვნის ტრაქტატი „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“. წინამდებარე ნაშრომში თარგმნილია ამ ტრაქტატის მეორე ნაწილი, რომელშიც ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილ ტომთა შორის გვხვდებიან „ფასისე-ლები“, რაც მის თხზულებაში, ან კოლხების სინონიმი უნდა იყოს, ან კრებითი სახელია ტომთა იმ ჯგუფისათვის, რომელშიც პირველობა იმ დროისათვის კოლხებს ეკირათ. ტრაქტატში აღწერილია კოლხიდის ბუნება და კლიმატური პირობები. ჰიპოკრატე ახსენებს კოლხიდის ქალაქებსა და სავაჭრო ადგილებს, სადაც მოსახლეობა სისტემატურად დადის (ცხადია, სავაჭრო მიზნებით) და საამისოდ წყლის ტრანსპორტს იყენებს. იგი აგვიწერს აგრეთვე კოლხურ საცხოვრებელ ნაგებობებს.

გამოკვლევაში, რომელიც ტექსტის თარგმანს უძღვის, განილუ-ლია თვითონ ჰიპოკრატესთან და მის ტრაქტატთან დაკავშირებული საკითხები და საგანგებოდ ექცევა ყურადღება იმ ცნობებს, რომლებიც ამ ავტორს საქართველოს შესახებ მოეპოვება.

ნაშრომი გათვალისწინებულია ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის შემსწავლელთათვის.

შ ი ნ ა ა . რ ს ი

1. ჰიპოკრატე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ
 - ბიოგრაფია 7—8
 - მემკვიდრეობა 8—14
 - ხელნაწერები 14—15
 - გამოცემები და თარგმანები 15—16
 - წყაროები 16—18
 - ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ 18—33
2. Сведения Гипократа о Грузии (резюме) 33—35
3. ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ—ბერძნული ტექსტი
და ქართული თარგმანი 36—77
4. საძიებელი 78—85

ჰიპოკრატე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ

ბ ი ო გ რ ა ფ ი ა სახელგანთქმული ბერძენი ექიმი, ჰიპოკრატე დღესდღეობით მეცნიერული მედიცინის ფუძემდებლად არის აღიარებული, ხოლო ანტიკური სამყაროს კორიფევესები მას უწოდებდნენ „დიდსა“ (არისტოტელე, *Pol.* VII, 4) და *princeps medicinae*-ს (პლინიუსი, *NH*, VII, 171). მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ უამრავი მასალა არსებობს (ჯერ მარტო ოთხი ბიოგრაფიაა), მაგრამ როგორც მკვლევრები ასკენიან, მეტი წილი მათგან ლეგენდარული ხასიათისაა. უეჭველ ცნობათა მიხედვით მისი ბიოგრაფია ასეთია¹: ჰიპოკრატე დაიბადა დაახლოებით ძვ. წ. ა. 460 წელს, კუნძულ კოსზე, ასკლეპიადთა გვარის ოჯახში. მისი მამა ექიმი იყო — ჰერაკლიდე, დედას ერქვა თაქნარეტე. პაპასაც ჰიპოკრატე ერქვა. ჰიპოკრატეს ყავდა ვაჟები — თესალოსი და დრაკონი და სიძე — პოლიბოსი, რომლებიც ასევე მედიცინის დარგის მოღვაწეები იყვნენ და ჰიპოკრატეს საქმიანობის გამგრძელებლები. იტოცხლა მან 85, 90, 104 თუ 109 წელი (სხვადასხვა ცნობების მიხედვით) და ამის შესაბამისად გარდაიცვალა 375, 370, 356 თუ 351 წელს. ამ თარიღთა შორის უპირატესობას, ჩვეულებრივ, 356 წელს ანიჭებენ ხოლმე. გარდაიცვალა თესალიაში და დასაფლავებულია სადღაც გირტონსა და ლარისას შორის.

გადმოცემათა მიხედვით ჰიპოკრატე პატარა ტანის კაცი ყოფილა. მოღწეულია მისი გამოსახულებები — ბიუსტების სახით და მონეტებზე (ძვ. წ. ა. IV ს-ის და შემდეგი ხანის). ჰიპოკრატეს პირველი მასწავლებელი იყო მისი საკუთარი მამა. ამას გარდა დადიოდა

¹ W. Christs, *Geschichte der griechischen Litteratur, Erster Teil. Sechste Auflage, München, 1912*, გვ. 634—640.

Gossen, *Hippokrates: RE, 16. Halbband, Stuttgart, 1913*, გვ. 1801—1852.

L. Edelstein, *Hippokrates: RE, Supplementband VI. Stuttgart, 1935*, გვ. 1290—1345.

ექიმ ჰეროდოს სელიმბრიელის სკოლაში. მის მასწავლებელთა შორის იხსენიებიან გორგიასი და დემოკრიტე (გორგიასი რიტორიკას ასწავლიდა, ხოლო დემოკრიტე — ფილოსოფიას); მან ახალგაზრდობაშივე დასტოვა თავისი სამშობლო და ბევრი იმოგზაურა სხვა ქვეყნებისა და ხალხების შესწავლის მიზნით. არ არის დადგენილი, თუ სახელდობრ რომელი ქვეყნები მოინახულა. უდაოდ არის მიჩნეული, რომ იყო თრაკიაში, პრაქტიკა ჰქონდა თასოსზე, აბდერაში, ლარისაში, მელიბოდასა და კიზიკოსში.

მკვლევართა ნაწილი იმ აზრისაა, რომ ჰიპოკრატე (ყოველ შემთხვევაში ავტორი *Περὶ ἀείρων ἰσθμῶν τῶν αὐτῶν*-ის) კარგად იცნობს პონტოს ქვეყნებს და პირადად არის ნამყოფი ფასისზე¹.

სხვა ცნობები მის შესახებ ლეგენდარული ხასიათისაა, რაც იმას მოწმობს, რომ ჰიპოკრატე ძალიან პოპულარული პიროვნება იყო და მისი ბიოგრაფიითა და მოღვაწეობით დაინტერესებული პირები, რომლებიც მასზე გაცილებით უფრო გვიან ცხოვრობდნენ, მას მიაწერდნენ ისეთ რამეებს, რაც სინამდვილეში არც მას გადახდენია თავს და არც სხვას.

ზოგი ბიოგრაფი ჰიპოკრატეს მეტისმეტად მაღალი სულის ბერძნად წარმოადგენს და ამავე დროს ბარბაროსების (ე. ი. არაბერძნების) მოწინააღმდეგედ. სამაგიეროდ არის იმ რიგის ცნობებიც, სადაც ის აღმოსავლეთის მეცნიერების კარგ მცოდნედ არის აღიარებული.

ჰიპოკრატეს სახელით 100 ბერძნული და მემკვიდრეობა 30 ლათინური თხზულებაა ცნობილი, მაგრამ არასოდეს არ ყოფილა ყველა ეს ნაწარმოები მისად მიჩნეული. მაგ., ერთ კრებულად იყო წარმოდგენილი იონიურ დიალექტზე დაწერილი 53 თხზულება, 72 წიგნის შემცველი; სხვაგან 60 თხზულება იყო მისად აღიარებული. ვატიკანის ერთ ხელნაწერში 35 წიგნია მხოლოდ მისი (თუმცა იქვე არის ინდექსი 62 წიგნისა) და ა. შ.

¹ Die hippokratische Schrift *Περὶ ἐξῆς ἰσθμῶν*, U. Wilamowitz-Moellendorff: Sitzungsberichte der Ak. der Wissenschaften zu Berlin, 1901 I, 2, გვ. 2—23.

Griechische Lesebuch von U. von Wilamowitz-Moellendorff, I. Text, Zweiter Halbband, Berlin, 1902, გვ. 199—200.

F. Jacoby, Zu Hippokrates *Περὶ ἀείρων ἰσθμῶν τῶν αὐτῶν*: Hermes, 46. Band, Berlin, 1911, გვ. 518—567.

H. Diller, *Wanderarzt und Aitiologe...* 1934, გვ. 79.

XVI ს-ში Mercuriali-მ 4 კატეგორიად დაჰყო ჰიპოკრატეს სახელით ცნობილი შრომები: 1. ნამდვილად ჰიპოკრატესი, 2. მისი ვაგებისა და მოწაფეების მიერ გამოცემულები, 3. ჰიპოკრატეს აზრების მიხედვით დაწერილი და 4. ნამდვილად არაჰიპოკრატესული თხზულებები.

XIX ს-ში Link-მა გამოთქვა აზრი, რომ ვერც ერთ ნაწარმოებზე ვერ ვიტყვიტ დანამდვილებით, რომ ის მაინცდამაინც ჰიპოკრატესიაო. ამის შემდეგ სულ უკანასკნელ წლებამდე ბევრი მსგავსი აზრი გამოთქმულა და საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ Sigerist-ი წერდა: „Von Hippokrates nichts wissen, als dass er gelebt hat“-ო¹.

ასეთ ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას ყველა არ იზიარებს. მითუმეტეს, რომ უკვე პლატონი (Phaedr. 270 c, Protag. 311 b) და არისტოტელე (Pol. VII 4) იცნობენ მის ნაწარმოებებს და კიდევაც ასახელებენ და ნაწყვეტებიც მოჰყავთ. მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, ჰიპოკრატეს უტყუარი შრომებია:

Προγυωσταια (პროგნოსტიკა),

Περὶ διαίτης ὁδῶν I (მწვავე ავადმყოფობათა შესახებ I),

Ἐπιδημία: (ეპიდემიები) I და III,

Περὶ τῶν ἐν κροσσῶν ἰασημάτων (თავის წყლულებათა შესახებ).

ასევე შესაძლოა „აფორიზმებიც“ ჰიპოკრატესული იყოს. ამის გარდა, ჩვეულებრივ, მის კალამს აკუთვნებენ:

Περὶ ἀρχαίης ἰηραίης (ძველი მკურნალობის შესახებ);

Περὶ ἀγῶν (მოტეხილობათა შესახებ),

Περὶ χύμα (ნესტიანობის შესახებ),

Περὶ ἀέρων ἰσθῶν ἰσθῶν (ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ),

Περὶ ἰσθῶν ἰσθῶν (წმინდა ავადმყოფობის შესახებ),

Περὶ ἀρῶν ἰσθῶν (სხეულის სახსართა ჩასმის შესახებ).

სხვა მისი სახელით არსებულ და არამისად მიჩნეულ ნაწარმოებთა ჩამოთვლას არ შეეუდგები, რადგან ეს ჩემს უშუალო ამოცანას (ჰიპოკრატეს ცნობების შესწავლას საქართველოს შესახებ) ძალიან სცილდება.

ჰიპოკრატეს სახელით ცნობილ ნაწარმოებთა შორის არის ერთი, Περὶ ἀέρων, ἰσθῶν, ἰσθῶν (ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესა-

¹ Gaston Buissette, *Leben und Lehre des Hippokrates*. Stuttgart-Leipzig, 1932. Erwin Lick-ის თარგმანი და წინასიტყვაობა.

ნებ), რომელშიც მოიპოვება ცნობები საქართველოზე. მის შესახებ სპეციალისტთა საერთო აზრია, რომ იგი არის ამ ავტორის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი თხზულება შინაარსის, ფორმისა და დამუშავებულობის თვალსაზრისით.

ნაწარმოები თანამედროვე გამოცემების მიხედვით შედგება 24 პარაგრაფისაგან. შინაარსის მიხედვით 1—11 §-ს არის წმინდა სამედიცინო, (ე. ი. რა გარემოში რა ავადმყოფობანი ჩნდება. გასათვალისწინებელია წყალი, ჰაერი, ქარი. ეს უნდა იცოდეს ექიმმა, როდესაც უცხო ქალაქში შედის, მან უნდა გაითვალისწინოს ეს პირობები), ხოლო §-ს 12—23 არის, ასე ვთქვათ, ეთნოგრაფიული—აღწერილია აზიისა და ევროპის ტომები, მათ შორის ისინი, ვინც ავტორმა რაღაც ნიშნით გამორჩეულად მიიჩნია¹. 24-ე § განმეორებაა და შეჯამება იმისა, რაც არის 1—11 §-ში.

აზრობრივად, სტილით, ენით და სხვ. ეს ნაწილები ერთმანეთისგან არ განსხვავდებიან, მაგრამ ორ თემას კი შეიცავენ; თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ფიზიკური ფაქტორები, რაც ძირითადია 1—11 §-ში, გვხვდება 12—23 §-შიც და მორალურ-სოციალური ამბები მარტო ამ მეორე ნაწილში არაა, მათ შესახებ ლაპარაკია პირველ ნაწილშიც, *Ἰερ: ἀράω, ἰβάρω, ἰπάρω*-ს იცნობდა ევრიპიდე. მის „მედიაში“ III სტასიმი (824 და შმდ.) მთლიანად ზომიერი ჰავის შექებაა; მედია აქებს თავისი ქვეყნის კლიმატს და მას მიაწერს თავის მონაცემებსა და შესაძლებლობებს (სიბრძნის სიყვარულსა და ა. შ.).

ამ ნაწარმოებმა გავლენა მოახდინა ჰეროდოტეზედაც (III, 106; VII, 102; IX, 122 და სხვ.), რომელიც ამბობს, რომ გარკვეული გეოგრაფიული პირობები ადამიანში იმუშავებს შრომის სიყვარულს; ნაყოფიერ ქვეყნებში ადამიანი განაზებულია და სხვ.²

ჰიპოკრატეს ნაშრომს იცნობს და იმოწმებს ჯერ კიდევ არისტოფანეს სქოლიასტი, Nub. 332, სიტყვასთან *ἰατροπέχνη*.

ძველსა და ახალ ავტორთა შორის გავრცელებული იყო აზრი, რომ ეს ნაწარმოები უტყუარად ჰიპოკრატეს ეკუთვნის, მაგრამ 1901 წ. გამოქვეყნდა უ. ვილამოვიც-მელენდორფის შრომა³, რო-

¹ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ჰეროდოტეც თავის „ისტორიაში“ აღწერს საკვირველსა და იმას, რამაც მისი ყურადღება მიიპყრო, როგორც ჩანს, ეს იმ დროისათვის საგნისადმი საერთო დამოკიდებულება იყო.

² Nestle. Hippocratica; Hermes, Bd. 73, № 1—3, 1938 წ., გვ. 24—26.

³ Sitzungsberichte der... Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1901, I, 2, გვ. 2—23: Die hippokratische Schrift *Περὶ τῆς νόσου*.

მელშიაც მან უარპყო ეს მოსაზრება მისთვის ჩვეული დამაჯერებელი არგუმენტაციით და ამის შემდეგ თითქმის ყველა ავტორი, ვინც კი ამ ნაწარმოებს შეეხო, მის თვალსაზრისს დაადგა.

ამ ნაწარმოების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთ აზრებს ვხვდებით (ალარ მოვიყვან ავტორებს. ვინც უ. ვილამოვიცზე აღრე მსჯელობდნენ ამ საკითხზე, მათ შორის ერთსულოვნება იყო და ყველა სცნობდა ერთ ავტორს, ჰიპოკრატეს): უ. ვილამოვიცის აზრით *Περὶ ἀέρας ὑμῶν τῶν αἰσθητικῶν* არ ეკუთვნის ჰიპოკრატეს, რადგან მას სულ სხვა გეოგრაფიული პოზიციონტი აქვს, ვიდრე ჰიპოკრატეს. მისი ავტორი არის დედა-საბერძნეთიდან (ათენი, სპარტა, ბეოტია, თესალია) და ეს იგივე პირია, ვინც დასწერა *Περὶ ἐπιδημιῶν* (ასევე ჰიპოკრატესად მიჩნეული, მაგრამ უკვე გალენოსის მიერ უარყოფილი, როგორც ჰიპოკრატეს ნაწარმოები). *Περὶ ἀέρας ὑμῶν τῶν αἰσθητικῶν* შედგება ორი ნაწარმოებისგან: ერთია §§ 1—11 და მეორეა §§ 12—24. ორივეს ავტორი ერთია¹.

ამავე აზრს იმეორებს Gossen-ი, რომელიც ამბობს, რომ ეს არის ორი წიგნი, სხვადასხვა თემაზე დაწერილი ერთი და იმავე ავტორის მიერ და შემდეგ გაერთიანებული უფრო მოგვიანო რედაქტორის ხელში. რედაქტირება მოხდა V ს-ის უკანასკნელ პერიოდში, მას ატყვია შემდეგი დროის გადაშუშავების კვალიც².

მკვლევართა ერთი ჯგუფი იმ აზრისაა, რომ ეს ერთი ნაწარმოებია, მაგრამ ორი ნაწილისაგან შემდგარი. ამ მკვლევართა შორის არის F. Jacobsy, რომელიც უ. ვილამოვიცისაგან განსხვავებით იმ აზრისაა, რომ ავტორი იონიელია. მას ჰქონდა პრაქტიკა პონტოს ქალაქებში და *Περὶ ἀέρας ὑμῶν τῶν αἰσθητικῶν* უფრო აღრე დაწერილი, ვიდრე *Περὶ ἐπιδημιῶν*³.

ერთი ავტორის ერთ მთლიან ნაწარმოებს, მხოლოდ 2 ნაწილისაგან შემდგარს, სცნობენ W. Alf, Trudinger-ი და Heiberg-ი⁴. ერთი ავტორის ერთ მთლიან, ორნაწილიან ნაწარმოებად აღიარებენ *Περὶ ἀέρας*-ს H. Dittmer-ი⁵ და Louis Bourgey⁶. ესენი ჰიპო-

¹ Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1901, გვ. 2—23: Die hippokratische Schrift *Περὶ ἐπιδημιῶν*.

² RE, 16. Halbband, Stuttgart, 1913, გვ. 1801—1852.

³ Zu Hippokrates *Περὶ ἀέρας ὑμῶν τῶν αἰσθητικῶν* Hermes, 46. Band, Berlin, 1911, გვ. 518—567.

⁴ Philologus, Supplementband 21, 3, 52.

⁵ Konstitutionstypen im Corpus Hippocraticum, Würzburg, 1940.

⁶ Observation et expérience chez les médecins de la collection Hippocratique, Paris, 1953.

კრატეს არ აცხადებენ ამ ერთ ავტორად, მაგრამ H. Dittner-ი-
მაინც ჩანს, გულნაკლულად შეხვდა უ. ვილამოვიცის შრომას: ნაწარ-
მოები ყოველთვის ჰიპოკრატეს მიეწერებოდა და ვილამოვიცმა ეს
უარპყოო და დასძინს: ამ ნაწარმოებზე იყო ძირითადად დამყარე-
ბული ჰიპოკრატეს თეორია — ადამიანი ფიზიკურად და ხასიათით.
ბუნებასთან არის მთლიანობაში და ამაზე იყო აგებული შემდეგი
დროის რასობრივ-გეოგრაფიული ძიებანიო.

უდაოდ ჰიპოკრატეს ნაწარმოებად მიაჩნიათ Περὶ ἀέρων, ἰσθμῶ-
των, τῶπων ვ. კარპოვსა¹ და W. Nestle-ს². ნესტლე მას დაახლ.
430 წლით ათარიღებს (ისევე, როგორც Περὶ ἐρῆς ἰσθμῶν-ს), ხოლო
საყოველთაოდ აღიარებულ, კემმარიტ ჰიპოკრატესეულ „ეპიდემი-
ებიებს“ 410 წლით (თუ რამ განსხვავებაა ამ ნაწარმოებთა შორის,
სწორედ იმიტომ, რომ მათ დაწერას შორის 20-მა წელმა განვლო
და ავტორს ამ ხანში შესაძლოა შესცვლოდა შეხედულებანი და
დამოკიდებულება მოვლენებისადმი).

H. Diller-ი ამ ნაწარმოებს სხვადასხვა ავტორის ორ წიგნად
წარმოიდგენს, მხოლოდ ეს ორი ავტორი ერთი და იგივე, ჰიპო-
კრატეს წრიდან იყენნო. ეს ორივე წიგნი, ისევე, როგორც მრავალ-
გაღზის ხსენებული Περὶ ἐρῆς ἰσθμῶν, მას დაახლ. 400 წელს დაწე-
რილად მიაჩნია³.

L. Edelstein-ი უფრო შორს მიდის, მისი აზრით, II წიგნი
(ე. ი. §§ 12—23) გეოგრაფოსის დაწერილია და შემდეგ, საერთოდ,
შემთხვევით არის ეს ორი დამოუკიდებელი ნაწარმოები გაერთიან-
ებული⁴. K. Merz-ს მთელი ნაწარმოები ლიტერატურულ კომპი-
ლაციად მიაჩნია⁵.

როგორც ვხედავთ, უ. ვილამოვიცის შრომის შემდეგაც ამ
ნაწარმოების მიმართ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს მკვლევართა
შორის: ზოგი სცნობს ერთ ავტორს, ჰიპოკრატეს; ზოგი სცნობს.
ერთ ავტორს არა ჰიპოკრატეს (მაგრამ მისი სკოლისას); ზოგი —

¹ Гиппократ, Иσθμιαινε книги под редакцией В. И. Карпова, 1936 г.,
стр. 275. ვ. კარპოვს *Περὶ ἐρῆς ἰσθμῶν* არ მიაჩნია ჰიპოკრატესად. იქვე, გვ. 493.

² Hippocratica; Hermes, Band 73. Berlin, 1938. გვ. 1—38.

³ Philologus, Supplementband XXVI, Heft 3. Leipzig, 1934: Wander-
arzt und Aitiologe: Studien zur hippokratischen Schrift *Περὶ ἀέρων*
ἰσθμῶν τῶπων.

⁴ *Περὶ ἀέρων* und die Sammlung der hippokratischen Schriften. 1931.

⁵ Forschungen über die Anfänge der Ethnographie bei den Griechen,
Zürich, 1923.

ერთ ავტორს, არა ჰიპოკრატეს და არა მისი სკოლისას; ზოგი სცნობს ორ ავტორს (ჰიპოკრატეს წრიდან): ზოგი — ორ ავტორს, არა ჰიპოკრატეს წრიდან და ა. შ. ზოგს მიაჩნია ერთ მთლიან ნაწარმოებად; ზოგს მთლიან ნაწარმოებად, მაგრამ ორი ნაწილისაგან შემდგარად; ზოგიც ორ დამოუკიდებელ, შემდეგ გაერთიანებულ ნაწარმოებს ხედავს მასში და სხვ.

ნაწარმოების შესწავლისა და მის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობის შემდეგ მე პირადად დიდ განსხვავებას ვერ ვხედავ იმაში, ორ ნაწილს გამოვყოფთ ნაწარმოებში, თუ ამ ნაწილებს დამოუკიდებელ შრომებად ვაღიარებთ. ფაქტია, რომ ორი თემა, ორი სხვადასხვა ნაწილი მასში აშკარად გამოირჩევა (§§ 1—11 და §§ 12—23). § 24 რომ ერთგვარად მის დასკვნას წარმოადგენს, უფრო კი იმის გამეორებას, რაც პირველ 11 §-შია მოცემული, ესეც საეჭვო არ არის. საერთო ადგილები I და II ნაწილებს შორის არის (უფრო მსოფლმხედველობითი ხასიათის, ვიდრე ფაქტობრივი). ყოველივე ამის საფუძველზე უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს არის ერთი კაცის მიერ დაწერილი (ორ ნაწარმოებად, თუ ორ ნაწილად) და ან მის მიერვე, ან შემდეგ სხვის მიერ გაერთიანებული; უფრო კი მის მიერ, რადგან მთლიანად 24-ე პარაგრაფი არ ეწინააღმდეგება პირველ 11 პარაგრაფს (ცალკეულ წინააღმდეგობებზე ბევრი ავტორი ლაპარაკობს¹).

იყო თუ არა ეს ერთი ავტორი მაინცადამაინც სახელგანთქმული ჰიპოკრატე, ამისი მტკიცება მიჭირს, მაგრამ რადგან ტრადიცია მას ჰიპოკრატეს მიაწერს და შემდეგ — ჰიპოკრატეს ავტორობის უარმყოფელებიც კი ამ ნაწარმოებს მაინც ჰიპოკრატესეულს უწოდებენ (შდრ. ვილამოვიცი „Die hippokratische Schrift Περὶ ἰσχύος νοσήσας“, იაკობი „Zu Hippokrates Περὶ ἀέρας, ἰσχύος, τήρας“, დილერი „Studien zur hippokratischen Schrift Περὶ ἀέρας, ἰσχύος, τήρας“ და სხვ.), მე მას პირობით ჰიპოკრატეს თხზულებად მივიჩნევ, და დიდ აუცილებლობას ვერ ვხედავ საიმისოდ, რომ მის ავტორად სხვა ვეძებოთ.

ნაწარმოები დაწერილია იონიურ დიალექტზე, დაახლოებით იმავე ენაზე, რომელზედაც არის დაწერილი მაგ., ჰეროდოტეს „ისტორია“.

¹ გადაკეთებები, ინტერპოლაციები და ა. შ. უთუოდ იქნებოდა, რაც საერთო ვითარებაა ძველი ავტორების მიმართ. აბა რომელი ძველი ავტორის თხზულების შესახებ შეგვიძლია დაბეჯითებით თქმა, რომ ის მაინცადამაინც იმ სახითაა ნოწვეული, როგორც დაწერა, ვთქვათ, ჰომეროსმა, ჰეროდოტემ და სხვ.?

ენა არის საქმიანი, სტილი — მომჭირნე, თემიდან გადახვევა არ
ახასიათებს ავტორს; ოლონდ აზრობრივი განმეორებები ხშირია.
ერთი და იგივე დებულება ხშირად მეორდება სხვადასხვა კონ-
ტექსტში.

ენისა (და აზროვნების) ეს თავისებურება ნაკარნახევია თემი-
თაც — ავტორი წერს მეცნიერულ თემაზე, რომლის გაშუქების დრო-
საც წიაღსვლები გამართლებული არ იქნებოდა. მაგრამ ამას გარდა,
ჩანს, ასეთია მისი მანერა — ის გაურბის თავისი შრომის ზედმეტ
ამბებით გადატვირთვას.

ხელნაწერები კიპოკრატეს ნაწარმოებთა შემცველი ხელნა-
წერები საკმაოდ ბლომადაა და ისინი უცხოე-
თის სხვადასხვა სიძველეოსაცავეებში არიან დაცული. მათ შესახებ
ცნობებს ვკრებ ჩემს ხელთ არსებულ გამოცემათა და გამოკვლევა-
თაგან¹.

ძირითადი ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავენ Περὶ ἀέρας, ὑμᾶ-
ται, τόπων-ის ბერძნულ დედანს შემდეგია:

Vaticans gr. 276; S. XII, გვ. 61^r—67^v.

Vaticanus Palatinus gr 192; S XV გვ. 26^v—30^r; 68^r—71^r.

Monacensis gr 71; S XV გვ. 374^r—379^r; 402^v—406^r.

Holkhamensis gr 282; S XV.

Mutinensis Estensis gr 220. S XV. გვ. 63^v—70^v.

Vaticanus Barberinus I 5; S XV გვ. 237—292.

Parisinus gr 2255. S XV გვ. 376^r—378^v; 393^r—395^r.

Parisinus gr 2146. S XVI გვ. 99^r—110^r.

Venetus Marcianus App cl V 14; S XVI, გვ. 11^r—19^r.

Ambrosianus SQT VIII 9 (ed. Basileensis).

Ambrosianus SQE VIII 14 (ed. Aldina).

¹ Hippocratis opera quae feruntur omnia, vol. I. recensuit Hugo Ku-
ehlewein, Lipsiae 1894. Prolegomena, caput I: De codicibus manu scrip-
tis... scripsit I. Ilberg, გვ. V—XXVIII.

RE, 16. Halbband, Stuttgart, 1913. G o s s e n-ის სტატია, გვ. 1801—1852.

W. Christs Geschichte der griechischen Litteratur. I Teil⁶. Mün-
chen 1912, გვ. 634—640.

Hippocratis de aere aquis locis., herausgegeben von G. G u n d e r-
m a n n, Bonn 1911.

H. Diller, Die Überlieferung der hippokratischen Schrift Περὶ
ἀέρας, ὑμᾶτων τόπων: Philologus, Supplementband XXIII, Heft III. Leip-
zig 1932.

არის ხელნაწერები, სადაც იმავე ნაწარმოების ლათინური თარგმანია, Ambrosianus lat 9 108 Inf. S X, გვ. 19°—21^r.

Parisinus lat 7027; S X¹.

გამოცემები და თარგმანები ჰიპოკრატეს თხზულებები მრავალგზის არის გამოცემული და მათი თარგმანი ბევრ ენაზე არსებობს. *Περὶ ἀέρων ἰσχύων ἰατρικῶν*-ის უძველესი გამოცემებია: პარიზისა 1536 წლის, იმავე პარიზისა, Alemannus-ის კომენტარებით 1557 წლის, Martinus-ისა—1646 წლის, A. Korais-ის 1800 წლისა 2 ტომად, პარიზში გამოსული, Chaillly-ს 1817 წლის, ჰამბურგში გამოცემული Petersen-ის მიერ 1833 წლის, და ა. შ. ბოლო ხანებამდე ჰიპოკრატეს ტექსტების ყველაზე უკეთეს გამოცემად ითვლებოდა Littré-სი: *Oeuvres complètes d'Hippocrate par E. Littré*, Paris 1849—61. ტექსტის დამუშავებისას ვსარგებლობდი შემდეგი გამოცემებით:

1. *Hippocratis opera quae feruntur omnia vol. I, recensuit Hugo Kuehlewein. Prolegomena conscripserunt Ioannes Ilberg et Hugo Kuehlewein*, Lipsiae, 1895.

2. *Griechische Lesebuch, von U. v. Wilamowitz-Moellendorff*, Text. II Halbband, Berlin, 1902, გვ. 200—207.

3. *Hippocratis De aere aquis locis... herausgegeben von G. Gundermann*, Bonn, 1911, რაც მისდევს ვატიკანის XII ს-ის ხელნაწერს და ვარიანტებში აქვს სხვა ხელნაწერთა კითხვა-სხვაობანი. აქვეა ლათინური ტექსტიც, გადმობეჭდილი პარიზის X ს-ის ხელნაწერიდან.

4. *Hippocratis Vol. 1, edidit I. L. Heiberg*, Lipsiae et Berolini 1927.

სამწუხაროდ არ მინახავს ამ ნაწარმოების უკანასკნელი, ჩემთვის ცნობილი გამოცემა: *Ippocrate, Dell'aria, delle acque, dei luoghi. Il giuramento, La legge, testo e trad. a cura di Untersteiner Candia L. Coll. Il melagrano CLXXI—CLXIII Firenze Sansoni* 1957. ჰიპოკრატეს *Περὶ ἀέρων ἰσχύων ἰατρικῶν*, სხვა ნაწარმოებებ-

¹ სხვა ენაზე არსებული თარგმანების ხელნაწერებს აღარ ვეხებები. ჰიპოკრატეს თხზულებების შემცველი სხვა ხელნაწერებიც არსებობს, მაგრამ იქ *Περὶ ἀέρων ἰσχύων ἰατρικῶν*-ი არ არის, ასეთი ხელნაწერებია: *Vindobonensis med. IV (P)*. S X; *Parisinus gr. 2253*, S. X; *Marcianus Ven. 269*, S. XI; *Laurentianus 74,7 B. S. XI—XII* და ა. შ. ყველა ხელნაწერი წარმოსდგება დაკარგულ ტიპისგან.

თან ერთად მრავალგზის ყოფილა თარგმნილი (არ ვგულისხმობ უძველეს ლათინურ, არაბულ და სირიულ თარგმანებს).

ლათინურად ის პირველად გამოიცა 1497 წელს, ვენეციაში. შენდევ. პარიზის ცნობილი ხელნაწერის მიხედვით (№ 7027, X ს-ისა) ვამოსცა Kühlewein-მა 1905 წელს (Hermes, 40 გვ. 248—274). ფრანგული თარგმანებია: უძველესი Damascène-ისა, 1662 წ. და სხვები რომ არ მოვიხსენიოთ, 1953—54 წლების, ლიონის გამოცემა 4 ტომად (სადაც I ტომში (გვ. 127—156) არის ჩვენი ტექსტი) საერთო სათაურით: Les oeuvres médicales d'Hippocrate d'après l'édition de Foës accompagnées en fin d'édition de réflexions et commentaires de M. le prof. Savy. ინგლისური უძველესი თარგმანია Francis Clifton-ის (თუკიდიდეს ნაწყვეტებთან ერთად), London, 1734 წ. ერთ-ერთი უკანასკნელი თარგმანია: The medical works of Hippocrates, a new translation from the original greek made especially for english readers by the collaboration of John Chadwick, M. A. und W. N. Mann, M. D. Oxford 1950. გერმანული თარგმანებია: Grimm-ისა Altenburg 1781 წ., Ritter v. Högelmüller-ისა, Wien, 1804; Lindau-ის, Breslau, 1815; J. Kuder-ისა ლექსიკონითურთ, Sulzbach, 1849. უახლესი გერმანული თარგმანია; Richard Kapferer-ისა (Stuttgart 1939 წ. მრავალტომეული. ჩვენი ტექსტი არის VI ნაწილში).

რუსულად ჰიპოკრატეს თხზულებები გამოვიდა 1936—44 წელში. Пер: ἀρχαῖ... შევიდა ტომში: Гиппократ, Избранные книги, перевод с греческого проф. В. И. Руднева, редакция, вступительная статья и примечания проф. В. П. Карпова. 1936. стр. 275—305 ნაწყვეტები ამ შრომისა, ბერძნული ტექსტი და მისი რუსული თარგმანი გამოქვეყნებულია ლატიშევის ცნობილ კრებულში „Сведения греческих и римских писателей о Склифии и Кавказе“, т. I.

წყაროები

ჰიპოკრატეს ნაწარმოების „ჰაერთა, წყალ-
თა და ადგილთა შესახებ“ წყაროების საკითხი, რამდენადაც ჩემთვის არის ცნობილი, სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გაცილებით ხშირია ცნობები იმის შესახებ, თუ ვინ იცნობდა და იყენებდა ჰიპოკრატეს ამა თუ იმ ნაწარმოებს (მაგ., ევრიპიდე¹, თუკიდიდე², პლატონი, არისტოტელე, არისტოფანეს სქოლიასტი...).

¹ W. Nestle, Hippocratica... გვ. 24—26.

² K. Weidauer, Thukydides und die hippokratischen Schriften, Heidelberg, 1954.

რაც შეეხება ნაწარმოებს „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“, ვილამოვიცი სცნობს მისი ავტორის ურთიერთობას ჰეროდოტესთან, დემოკრიტესთან და თვით ჰიპოკრატესთან¹.

პ. ბერგერი აღიარებს ჰეროდოტეს გავლენას ჰიპოკრატეზე (ჩვენთვის საინტერესო ნაწარმოებთან დაკავშირებით)²; ხოლო ვ. კრისტი პირდაპირ წერს, რომ მსგავსება ჰეროდოტეს ცნობებისა და ჰიპოკრატეს ნაწარმოებისა „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ შეიძლება იმაზე მიუთითებდეს, რომ ორივესათვის საერთო წყარო იყო ჰეკატაეოსი³.

ჩემი შთაბეჭდილება ამ ნაწარმოების შესწავლის შემდეგ ასეთია: ავტორს აქვს პირადი დაკვირვებები ხალხებზე, ტომებზე და მათ საცხოვრისზე. აქ მას ლიტერატურული წყარო არ სჭირდება. კოლხიდის ბუნების ის აღწერილობა, რაც ამ ნაწარმოებში არის, არსად სხვა ავტორთან არ გვხვდება არც მანამდე და არც მერე. ხოლო სურათი, რომელიც აქ არის დახატული, უდაოდ ზუსტია, როგორც ამას აქვე, ქვემოთ დავინახავთ.

ხალხების აღწერისას მას ზოგი რამ აქვს საერთო ჰეროდოტესთან (მაგ., სავრომატების საცხოვრისის განსაზღვრა, შდრ. ჰეროდოტე IV, 21; ან იმავე სავრომატების წესჩვეულებათა აღწერა, შდრ. ჰეროდოტე, IV, 117). ზოგან კი ისინი ძალიან სცილდებიან ერთმანეთს. მე ვფიქრობ, ეს იმიტომ კი არა, რომ ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრისა არიან, არა, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი საკითხს სხვადასხვა მხრივ აშუქებენ, მაგ., ჰიპოკრატეს აინტერესებს კოლხების კონსტიტუციური ტიპი, ხოლო ჰეროდოტეს — მათი ურთიერთობა ბერძნულ-სპარსულ ომებთან. ამიტომაც, რომ ჰიპოკრატე აღწერს კოლხების (sexu ფასისელების) გარეგნობას და ნაწილობრივ მათ ყოფას, ხოლო ჰეროდოტე კი კოლხების ურთიერთობას ეგვიპტელებთან და მათ დამოკიდებულებას სპარსეთის სახელმწიფოსთან.

რაც შეეხება ჰეროდოტეს ურთიერთობას ჰეკატაეოსთან, საყოველთაოდ აღიარებულია ის გარემოება, რომ ჰეკატაეოსი ჰეროდოტესათვის ერთ-ერთი წყარო იყო.

ჰიპოკრატეს ნაწარმოების „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ ჰეკატაეოსის „დედამიწის აღწერილობის“ ჩვენამდე მოღწეულ

¹ Die hippokratische Schrift *Ilēpi ipejs νοσσοῦ*... გვ. 22.

² H. Berger, *Geschichte der wiss. Erdkunde* I, 99.

³ W. Christs... გვ. 462, შენ. 2.

ფრაგმენტებთან შედარება არ გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ ვამტკიცოთ, ჰიპოკრატემ ამა და ამ ცნობის მოყვანისას მაინცდამაინც ჰეკატაეოსის ამა და ამ ცნობით ისარგებლაო, მაგრამ a priori შეიძლება იმის თქმა, რომ ჰიპოკრატე, როგორც უაღრესად განათლებული კაცი, უეჭველად იცნობდა მის დროს კარგად ცნობილი ლოგოგრაფოსის ნაშრომს..

ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ მე ვთარგმნე ჰიპოკრატეს ნაწარმოების — „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ ე. წ. მეორე ნაწილი, ტრადიციული დაყოფის თანახმად 12—24 §§. რაც, მკვლევართა ნაწი-

ლის აზრით, სრულიად დამოუკიდებელი ნაწარმოებია და მექანიკურად არის დაკავშირებული I ნაწილთან, 1—11 §§-თან, რაც, მათი აზრით, ასევე დამოუკიდებელი ნაშრომია. ჩემს ნათარგმნ ნაწარმოებში საკუთრივ საქართველოს შესახებ არაა ბევრი ცნობა. (რაც არის, იმის შესახებ აქვე, ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი), მაგრამ თავისთავად მთელი ეს თხზულება მეტისმეტად საინტერესოა არა მარტო იმ ცნობების თვალსაზრისით, რასაც ის შეიცავს, არამედ კიდევ უფრო მეტად იმ აზრების გამო, რასაც ავტორი გამოთქვამს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით, და ამდენად სულაც რომ არ ყოფილიყო ამ თხზულებაში ცნობები საქართველოს შესახებ, მაინც ზედმეტი არ იქნებოდა მისი ქართულად თარგმნა.

საკუთრივ საქართველოს შესახებ ამ ნაწარმოებში შემდეგი ცნობები გვაქვს: პირველ რიგში უნდა მოვიყვანო ის ცნობა, რომელსაც ავტორი გვაწვდის კოლხების შესახებ. სიტყვა „კოლხებს“ ჰიპოკრატე არსად ხმარობს, ის ასახელებს ხალხს, რომელიც ფასისშიცხოვრობს (§ 15) და ერთგან ამ ხალხს უწოდებს *Φασίηοι*-ს. *Φασίηοι*-ს ჩვეულებრივ თარგმნიან ხოლმე „ფასიანებად“ (შდრ. ქსენოფონტის „ფასიანები“); მე ვთარგმნი ამ სიტყვას — „ფასისელები“, ისევე ჰიპოკრატეს ტექსტის მიხედვით. მაგ. *Ἄσθηνος* (§ 16) — არის „აზიელები“ (შებირისპირებული *Ἰσθραχίσι*-სთან — „ევროპელები“), ესაა ჩვეულებრივი წარმოება -*αυ* სუფიქსით (იონიური ვარიანტი -*ηυ*) ხალხის, ტომის სახელისა, მეტწილად გეოგრაფიული სახელებისგან (*Ἄσθηνος*, *Φασίηοι*...) და ზოგჯერ არაგეოგრაფიული საგანაც (*Ἄσθισορυχαιοί*).

როგორც ცნობილია, *Φασίη*-ი ანტიკურ წყაროებში ქალაქი ფასისის და არა ერთი მდინარის სახელწოდებად იხმარება, მაგრამ მდინარეთა შორის მეტწილად ის თანამედროვე რიონს აღნიშნავს.

მისი დინების ქვემო წელს. ჰიპოკრატეც ამ ნაწარმოებში ქალაქ ფასისს გულისხმობს და მდინარე ფასისის, ე. ი. თანამედროვე რიონის მიდამოს მცხოვრებლებს აგვიწერს. ამ აღწერილობაში ძნელი არაა ძველი კოლხიდის დაბლობის დანახვა. § 15. „ხოლო ვინც ფასისში ცხოვრობს, მათ შესახებ შემდეგი მაქვს სათქმელი: ეს ქვეყანა ჰაობიანია, თბილი, წყლებით მდიდარი და ხშირი ტყეებით დაფარული. წლის ყოველ დროს იქ ხშირი და ძლიერი წვიმები მოდის. ადამიანებს საცხოვრებელი ჰაობებში აქვთ და მათი ხისა და ლერწმის სახლები წყალზეა გამართული, ისინი იშვიათად დადიან ფეხით ქალაქებსა და ნავსადგურებში (ἐμπόριον — სავაჭრო ადგილებში), სამაგიეროდ დაცურავენ აღმა-დაღმა (ან აქეთ-იქით. თ. ყ.) ერთ ხეში ამოღებული ნავეებით¹, რადგან არხები ბევრია. ისინი სვამენ თბილსა და დამდგარ წყალს, მზისაგან დამპალს და წვიმებისაგან ადიდებულს. თვითონ ფასისი კი ყველა მდინარეთა შორის ყველაზე უფრო დინჯია და ძალიან მდორედ მიედინება. ნაყოფი, რომელიც იქ წარმოიშვება, ყველა ზრდადაუსრულებელია, სუსტი და უვარგისი, წყლის სიუხვის გამო. ამიტომ აქ ნაყოფი არ მწიფდება. წყლებისაგან ამ ქვეყანას დიდი ნისლი ადგას. ამ მიზეზების გამოა, რომ ფასისელებს სხვა ადამიანებთან შედარებით დიდად განსხვავებული შესახედაობა აქვთ: ტანად დიდები არიან, სისქით — მეტისმეტად სქელები; არც ერთს არ ემჩნევა არც სახსარი და არც ძარღვი; კანი კი ყვითელი აქვთ, თითქოს სიყვითლე სჭირდეთ. ლაპარაკობენ ადამიანთა შორის ყველაზე უფრო ბოხი ხმით, რადგან სუფთა ჰაერით კი არ სუნთქავენ, არამედ ნოტიოთა და ნესტიანით; ხოლო საიმისოდ, რომ სხეულს ჯათა რაიმე მიაყენონ, ძალიან ზარმაცები არიან. [ამ ქვეყანაში] წლის დროები დიდად არ სხვაობენ ერთმანეთისაგან, არც სიცხის მხრივ და არც სიცივის მხრივ. აქ ბევრი სამხრეთის ქარი ქრის, გარდა ერთი ადგილობრივი ქარისა. ხოლო ეს ზოგჯერ ძლიერად და სასტიკად უბერავს და ცხელია. ამ ქარს უწოდებენ „კენზრონს“². ჩრდილოეთის ქარი

¹ ქართულად შეიძლება მას ვუწოდოთ რზგორც ყოფაშია დადასტურებული, ვარცლა-ნავეები, რომელთაც სამეგრელოში „ნუშა“ ან „ნიში“ ეწოდებათ (მ. გეგე-შიძე, წყლის ტრანსპორტი დას. საქართველოში, მიმომხილველი, III, 1953 წ. გვ. 241, მისივე „მეღვინეობის ხის იარაღ-ჭურჭელი დას. საქართველოდან“ მუზეუმის მოამბე, XIX—B. გვ. 146—147).

² ვილამოვიცი ასე განმარტავს „კენზრონს“ — *αέριος* არის დიალექტური ფორმა *αέριος*—ისათვის, რაც ნიშნავს „სიმშრალეს“, „სიფიცხეს“. ასე უწოდებდნენ ფასისელები თავის *Scirocco*-ს. ამ მხარეში არის სწორედ სამხრეთ-აღმოსავლეთის

აქამდე თითქმის ვერ აღწევს, ხოლო როდესაც უბერავს, ის სუსტი და წყნარია¹.

ამ მასალაში ორი რიგის ცნობებს ვხვდებით—ერთი არის აღწერილობა კოლხიდის ბუნებრივ-გეოგრაფიული მონაცემებისა და მეორე — თვით ხალხის გარეგნობისა და ყოფა-ცხოვრების. პირველი რიგის ცნობებში ყველაფერი რიგზეა. სწორედ არის აღწერილი კოლხიდის პაეა — თბილი, ზომიერი (ზამთარი რომ ზამთარს არ ჰგავს: ავტორს დიდი მასალა აქვს შესადარებლად — ცხადია, ჩრდილოეთის, ე. ი. თანამედროვე რუსეთის — ზამთართან და სამხრეთის — ე. ი. ეგვიპტის სიციხეებთან შედარებით კოლხიდაში წლის დროები დიდად არ არის განსხვავებული); ქვეყანა — ქაობიანი (ქაობები დაახლ. ამ 25 წლის წინაც იყო კოლხიდაში, არათუ ამ 25 საუკუნის წინ) წვიმიანი, წყლებითა და ტყეებით მდიდარი, ნაყოფი (ხილი, მავ.) წყლის სიმრავლის გამო განსხვავებული — თითქოს ზრდადაუსრულებელი.

ფასისი — დამდგარი და მღორედ მომდინარე (ე. ი. რიონი დაბლობზე რომ გამოდის, მართლაც წყნარად მიედინება, რასაც ვერ ვიტყვით მისი ზემო წელის შესახებ). ამ მონაცემების საფუძველზე შეგვიძლია გავიმეოროთ ვილამოვიც-მელენდორფის და ფ. იაკობის აზრი, რომ ავტორი (ე. ი. ჰიპოკრატე, თუმცა ვილამოვიცი არ სცნობს ჰიპოკრატეს ავტორობას) საგანგებოდ კარგად იცნობს პონტოს ქვეყნებს¹. მეორე ავტორი, Hans Diller-ი პირდაპირ ამბობს, რომ ჰიპოკრატე თვითონ პირადად არის ფასისზე ნამყოფი². სურათი, რაც მან აგვიწერა, მანამდე ბერძნულ მწერლობაში არსად გვხვდება. ჰიპოკრატე არის პირველი ავტორი, რომელმაც კოლხიდის ბუნების ასეთი (და, საფიქრებელია, ზუსტი) სურათი დაგვიტოვა³.

თბილი და მშრალი ქარი, რომელიც კარჩხალის მთებიდან უბერავს (Gr. Lesebuch. II, გვ. 135). ჰიპოკრატეს ტექსტი იმ შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს „კენხრონი“ საკუთარი სახელი იყოს, მაგრამ, ჩანს, საზოგადო სახელი, ჩვეულებრივი ბერძნული სიტყვა, იხმარა ავტორმა, რაც ტექსტში მერე საკუთარი სახელივით დამკვიდრდა.

¹ Griechische Lesebuch von Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, I. Text. Zweiter Halbband, B. 1902. SS. 199—200.

F. Jacoby, Zu Hippokrates *Περὶ ἀέρων, ὑμᾶτων, τόνων*. Hermes, 46. Band, Berlin, 1911. SS. 518—567.

² Diller, H. *Wanderarzt und Aitiologe...* 1934, S. 79.

³ ამავე აზრის არის ჰიპოკრატეს შესახებ ალ. სვანიძეც. იხ. მისი „*Материалы по истории алародийских племен*“, Тбилиси, 1937, გვ. 125—126, 141.

მეორე საკითხია — ხალხის აღწერილობა. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ჰიპოკრატე არსად ხმარობს სიტყვას „კოლხები“. თავი დაგანებოთ იმ პოლემიკას, რომელიც არსებობს ჰიპოკრატეს ავტორობასთან დაკავშირებით, იმაზე ხომ არავინ დაობს, რომ ეს ნაწარმოები ძვ. წ. V—IV ს-ში არის შექმნილი, იმ ეპოქაში, როდესაც „კოლხების“ სახელი კარგად იყო ცნობილი მთელი განათლებული სამყაროსათვის. მე ვფიქრობ, რომ ფასისის მიდამოში (ე. ი. დღევანდელ კოლხეთის დაბლობზე), ჰიპოკრატემ ბევრი სხვადასხვა ტომი ნახა საერთო ფიზიკური ნიშნებით (ჰენიოქები, კორაქსები, კოლები, კოლხები, ბიძერები, ეკექეზარიები, ბექეზარიები და სხვ. (ჩამოთვლილი მაქვს ე. წ. სკილაქსის „პერიპლუსის“ მიხედვით) და ისინი მოიხსენია ერთი გეოგრაფიული სახელწოდებით --- „ფასისელები“, მისთვის ცალკეული ტომების მიხედვით აღნიშნავს აზრი არ ჰქონდა, რადგან მისი მიზანი კონსტიტუციური ტიპის დადგენა იყო და არა სხვა რამ — სხვა უკვე მეორადია და იმასაც გვაუწყებს სხვათა შორის.

„ფასისელები“ ჰიპოკრატეს თხზულებაში ან კოლხების სინონი-მია, ან კრებითი სახელია ტომთა იმ ჯგუფისათვის, რომელშიც პირველობა იმ დროისათვის კოლხებს ეკუთვნოდათ.

როგორ ახასიათებს ფასისელებს ჰიპოკრატე — ისინი ტანმალ-ლები, მსუქნები და ჩაყვითლებულები არიან. ლაპარაკობენ ბოხი ხმით, საგანგებოდ არის აღნიშნული მათი სიზარმაცე. სცყვითლე, ჩანს, იმათი იქნა შემჩნეული, ვისაც მალარია სჭირდა და ასეთი ბევრი იქნებოდა ქაობებში მცხოვრებთაგან. რაც შეეხება მეტისმეტ სიმსუქნესა და სიზარმაცეს, ამაზე კიროს რაიმეს თქმა, რადგან ქართველი ხალხი და მით უმეტეს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, თავისი სისხარტითა და სიცქვეტით არის განთქმული. შესაძლოა ჰიპოკრატეს მეტისმეტად მსუქანი (ან დასიებული) და ზარმაცი ისევ ავადმყოფები ეჩვენენ, რომლებიც მას, როგორც ექიმს, უთუოდ უფრო აინტერესებდა, ვიდრე ჯანლონით სავსე მშრომელი ხალხი, რომლის დაკვირვების საშუალება ექიმს ნაკლებად ექნებოდა.

ქართველური ხალხების აღწერილობა ზოგ სხვა ავტორთანაც გვხვდება. მაგ., ჰეროდოტეს აღწერილობით „კოლხები არიან შავ-გვრემანები და ხუჭუჭთმიანები“ (ისტორია, II, 104). სხვა მათ ფიზიკურ თვისებებს იგი არ ეხება. პინდარე წერს არგონავტებზე: „შემდეგ ისინი მივიდნენ ფასისში. იქ ისინი შეებრძოლნენ შავპირ-სახიან (?— შავგვრემან) კოლხებს აეტესთან“ (IV პითიური ოდა, 211—213).

ქსენოფონტს დახასიათებული ჰყავს მოსინოაქები (და არა კოლხები) შემდეგდაგვარად: როდესაც ელინებმა მოსინოაქების ქვეყანაზე გაიარეს, მათ უჩვენეს მდიდარი მშობლების შვილები, დასუკლებული მოხარული წაბლით, გატყლარჭულები, ძალიან თეთრები და თითქმის ერთნაირები სიმაღლესა და სიგანეში... (ანაბასისი, V, 5, 32). აქ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ასეთები მდიდართა შვილები არიან და არა ყველა მოსინოაქები.

ან კიდევ შესაძლოა ეს იყო ჰიპოკრატეს კონცეპციიდან გამომდინარე — მისი თეორიის თანახმად ზომიერ ჰავაში (და მაშასადამე კოლხეთშიც) ადამიანი უფრო ნებიერია, ზარმაცია, მსუქანია. ბუნების სუსხიან პირობებში ადამიანი ენერგიულია, ძარღვიანია და ა. შ. ჰიპოკრატეს ფასისელები ცხოვრობენ ხისა და ლერწმის სახლებში (რაც შეესაბამება სინამდვილეს, დას. საქართველოში მეტ წილად ხის სახლები შენდებოდა) და ქალაქებსა და ნავთსადგურებში (ერთგვარად შეპირისპირებულია ქალაქი და სავაჭრო ადგილი — ნავთსადგური, სადაც ვაჭრობა უფრო ცხოველია) ფეხით კი არ დადიან, არამედ ნავეებით მიცურავენ. რიონი რომ სანაოსნო მდინარე იყო, ამის შესახებ სხვა ავტორებიც მოგვითხრობენ (მაგ. სტრაბონი), დამატებით ჰიპოკრატე აღნიშნავს, რომ არ ხები ბევრია და იმაზედაც დაცურავენ ხოლმე ნავეებითაო. რიონს გარდა დას. საქართველოს სხვა მდინარეებიც იყო გამოყენებული სანაოსნოდ. მაგ., არიანე წერს: „აკამფსისი და ისისი სანაოსნო მდინარეები არიან“ (თავი VII. ე. ი. კოროხი და ნატანები), „(მოგროსიც) სანაოსნოა“ (იქვე. ე. ი. სუფსა); „სანაოსნო მდინარე ქარიენტი“ (თავი X. ე. ი. მდ. ხობი); „შევცურეთ მდინარე ქობოსში“ (იქვე, ე. ი. მდ. ენგური); „სანაოსნო მდინარე სინგამე“ (იქვე. ახლანდელი ერისწყალი) და სხვ.

ჰიპოკრატე ახსენებს ერთგვარ „ნავებს“, რასაც ის აღნიშნავს სიტყვით *μοισήλα*. ეს სიტყვა წარმოშობით ზედსართავი სახელია და ნიშნავს „მხოლოდ ხისას“, „ერთიანი, მთლიანი ხისაგან გაკეთებულს“. სხვა შემთხვევებში ამ ზედსართავს მოსდევს ხოლმე არსებითი სახელი *πλιθα*, რაც ჰიპოკრატეს ან გამოჩენია, ან კიდევ მისთვის ეს ზედსართავი გასუბსტანტივებულია.

ქსენოფონტი მოსინოაქების აღწერისას ამბობს, რომ „ისინი მოვიდნენ სამასი, ერთ ხეში ამოღებული ნავით (*τριακόντα πλιθα μοισήλα*) და თითოეულ მათგანში იჯდა სამ-სამი კაცი“ (ან. V, 4, 11). მ. მაქსიმოვას თარგმანში ვაქვს „на 300 длинных лодках“, რაც სიტყვა-სიტყვით არ გადმოსცემს *μοισήλα*-ს, მაგრამ

მთარგმნელს უთუოდ აქ მხედველობაში აქვს სხვა ავტორთა და კერძოდ სტრაბონის მიერ ხსენებული „კამარები“ (XI, 2, 12), რაც ესახებათ ხოლმე როგორც ერთ მთლიან ხეში გამოღრუნებული ნაფი, ან შემდეგ — თალიანი ნაფი.

ქალაქებისა და ნავთსადგურების შემჩნევა ქვეყანაში და იქ მოსახლეობის სხვადასხვა ადგილებიდან სისტემატური სიარულის აღნიშვნა უთუოდ იმის მომასწავებელია, რომ ჰიპოკრატემ დაინახა ამ ქვეყანაში (კოლხიდაში) განვითარებული სავაჭრო ურთიერთობა (საგანგებოდ არხებიც გაუთხრიათ, რომ საქონლის გადაზიდვა ნავეებით გაადვილებოდათ).

მეორე, ჩვენთვის საინტერესო ტომი, რომელზედაც ჩერდება ჰიპოკრატე, არის მაკროკეფალები. მათ შესახებ ის წერს. § 14 „...არც ერთ სხვა ტომს, არა აქვს [მაკროკეფალების] მსგავსი თავები. თავდაპირველად წეს-ჩვეულება გახდა მიზეზი მათი თავის სიგრძისა, ახლა კი ბუნებაც წაეშველა ამ წესს. რადგან ვისაც ყველაზე უფრო გრძელი თავი აქვს, ისინი არიან ყველაზე უფრო კეთილშობილებად მიჩნეულნი, მათი წეს-ჩვეულების მიხედვით ასე ხდებოდა: როგორც კი იზადებოდა ბავშვი, მის თავს, რომელიც ძალიან რბილი იყო, იმიტომ, რომ [ბავშვი] ჯერ სულ ჩვილია, ხელით აძლევდნენ ფორმას და აიძულებდნენ, რომ სიგრძეში გაზრდილიყო; ხმარობდნენ თავსაკრავებს და [სხვადასხვა] გამოსაყენებელ ხერხებს, რომელთა საშუალებითაც თავის სიმრგვალებს არღვევდნენ და მისი სიგრძე იზრდებოდა. ამრიგად, დასაწყისში წეს-ჩვეულება მოქმედებდა ისე, რომ ამგვარი ბუნება წარმოიქმნა; ხოლო დროთა ვითარებაში ის ბუნებად იქცა ისე, რომ წეს-ჩვეულება აღარ იყო აუცილებელი, რადგან თესლი [სხეულის] ყველა ნაწილიდან გამოდის, ჯანმრთელიდან — ჯანმრთელი, ხოლო სნეულიდან — სნეული. თუ მელოტებისგან მელოტები წარმოიშვებიან და ლურჯთვალეზათაგან ლურჯთვალეზიანები, თუ დაკვლანჭულთაგან მახინჯები ჩნდებიან (როგორც არის ეს მეტწილად), იგივე აზრი შეიძლება გავავრცელოთ სხვა ფორმების მიმართაც, რა უშლის ხელს იმას, რომ გრძელთავიანისაგან გრძელთავიანი გაჩნდეს? ეხლა კი აღარ ჩნდებიან იმგვარად, როგორც უწინ, რადგან წესჩვეულებას ძალა აღარ ჰქონდა ადამიანთა შორის ურთიერთობის გამო.“

საკუთრივ მაკროკეფალთა შესახებ აქ ერთი ცნობაა — რომ მათ საგანგებო მოყვანილობის (გრძელი) თავები აქვთ, რომლის მიზეზსაც ავტორი ხსნის მაკროკეფალთა გარკვეული წესჩვეულებით (ხელოვნურად აძლევდნენ ისინი ასეთ ფორმას ჩვილი ბავშვების

თავებს)¹. საინტერესოა ჰიპოკრატეს შემდეგი მსჯელობა: თავდაპირველად კი ხელოვნურად გამოჰყავთ ასეთი მოყვანილობის თავები, მაგრამ შემდეგ ეს იქცა მათ ბუნებად — ისევე როგორც მელოტი-საგან მელოტი ჩნდება, ლურჯთვალეზათაგან ლურჯთვალეზიანი, გრძელთავიანებისგან სულ გრძელთავიანი ჩამომავლობა წარმოიქმნება. ბოლოს კი (როგორც ჩანს, მრავალი თაობის შემდეგ) აღარ ჩნდებიან ასეთი გრძელთავებიანი, რადგან წეს-ჩვეულებას ძალა აღარ ჰქონდა (ე. ი. წეს-ჩვეულებას რომ გადაუხვიეს, მერე ბუნებამ ისევ თავისი ქნა, დაიბრუნა ძველი ფორმა).

ამ მსჯელობის მიხედვით ჰიპოკრატე მემკვიდრეობითი თეორიის წარმომადგენლად გვევლინება, რასაც შემდეგ, ახალი საუკუნეების ევროპაში ბევრი მიმდევარი აღმოუჩინდა, ხოლო XIX ს-ში ყველაზე უფრო სრულყოფილად ის ჩარლზ დარვინმა წარმოადგინა. როგორც ცნობილია, დარვინის თეორია დიდხანს იყო ძირითადი და წამყვანი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში.

თუ სად ცხოვრობენ ჰიპოკრატეს მაკროკეთვალები, ამისი ზუსტად განსაზღვრა მხოლოდ მისი ცნობის მიხედვით ჰერს, მაგრამ აღსანიშნავია ის, რომ თსისის მიდამოს მცხოვრებლებს ასახელებს მათ შემდეგ (და საერთოდ ამ პარაგრაფებში აზიისა და ევროპის ხალხთა თავისებურებებზე ლაპარაკობს).

მაკროკეთვალეების ხსენებას ეხედვით სხვა ბერძენ და რომაელ ავტორთა თხზულებებშიაც. მაგრამ ასე დაწვრილებით არსად არის მათ ამ ჩვეულებაზე ლაპარაკი. მაგალითად, აპოლონიოს როდოსელის სქოლიასტი წერს (I, 1024): „...დიონისიოს ქალკიდელი ამბობს, რომ იმათ მაკრონები იმიტომ ჰქვიათ, რომ ისინი ევბეელთაგან არიან გამოსულები (ევბეიას მაკრონი ეწოდებოდა. — თ. ყ.), ხოლო სხვები ამბობენ, რომ მათ მაკრონები ეწოდებათ იმის გამო, რომ მათ შორის ბევრი არიან გრძელთავიანები (μακροκεφαλος), ისევე როგორც სპარსელებში ცხვირკებიანები (γρυσινος)“.

სხვა ავტორთა თხზულებებში ისეთი ცნობებია მაკროკეთვალეების შესახებ, რომ შესაძლებელი ხდება მათი ლოკალიზაცია. მაგ., ე. წ. სკილაქსის „პერიპლუსში“ ვკითხულობთ: „85. ბექქერების შემდეგ არის ტომი — მაკროკეთვალეები და ნავთსადგური თსორონი, ელი-

¹ მეცნიერებაში დადასტურებულია, რომ ბევრ სხვადასხვა ტომს აქვს წეს-ჩვეულებად ჩვილ ბავშვებს დაუგრძელონ თავები ხელოვნური მეთოდებით (სახვევებით და სხვა). Dittmer. H. Konstitutionstypen im Corpus Hippocraticum... 1940, S. 66.

ნური ქალაქი ტრაპეზუსი. 87. მაკროკეფალების შემდეგ არის ტომი — მოსინოეები“. An. Per. P. Luxini, § 37-ში არის: „ტრაპეზუნტიდან ვიდრე კუნძულ არეტიადამდე (და ფარნაკიამდე) ძველ კერასუნტამდე, პირველად ცხოვრობდა ტომი, რომელსაც ერქვა მაკრონები ანუ მაკროკეფალები“.

სტეფანე ბიზანტიონელი წერს: „მაკროკეფალები (ტომი) კოლხების მახლობლად“.

პომპონიუს მელას აქვს ასეთი ცნობა: I, 107 „შემდეგ (იგულისხმება „მოსინიკების შემდეგ“. — თ. ყ.) არიან ნაკლებად ველური ხალხები, მაგრამ გამორჩეულნი უხეში ჩვევებით. (ესენი არიან) მაკროკეფალები, ბეჭირები და ბუქსერები. ქალაქები იშვიათია. მთავარი (ქალაქებია) კერასუნტი და ტრაპეზუნტი“.

პლინიუსი გადმოგვცემს: VI, 11 „(მდ. თერმოდონტის შემდეგ ცხოვრობენ) ტომები კენარები, ხალიბები, არის კოტიების ქალაქი, ტომები: ტიბარენები, მასინები. ... ტომი მაკროკეფალები, ქალაქი კერასუნტი, ნავთსადგური კორდულე, ტომები ბეჭირები, ბუქსერები, მდინარე მელა (შავი), ტომი მაქორონები...“.

ამ ცნობების მიხედვით ვიგებთ, რომ მაკროკეფალები, ზოგი ავტორის აზრით, იგივე მაკრონები არიან და რომ ისინი ცხოვრობდნენ კოლხების მახლობლად, კერასუნტისა და ტრაპეზუნტის შიდაშოებში.

მაკრონების სახელი კარგად არის ცნობილი ძველ ბერძნულ მწერლობაში. მათ ახსენებენ (და ახასიათებენ) ჰეკატაეოს შილეტელი, ჰეროდოტე, ქსენოფონტი, სტრაბონი, არიანე და სხვები. ივ. ჯავახიშვილი „მაკრონებს“ აიგივებს „მეგრელებთან“ (ქართველი ერის ისტორია, I, 1913 წ. გვ. 38—39). სტრაბონის ცნობით, მისი დროისათვის „მაკრონებს“ ეწოდებოდათ „სანები“ და ისინი ცხოვრობენ ტიბარენებთან და ქალდეებთან ერთად ტრაპეზუნტისა და ფარნაკიის ზემოთ (XII, 3, 18).

საგანგებო თავები აქვს დათმობილი ჰიპოკრატეს სკვითური ტომებისათვის. სკვითურ ტომთა შორის ის პირველ რიგში ასახელებს საერომატებს (§ 17). ესენი ცხოვრობენ ევროპაში, მეოტიდის ტბასთან. ამავე ცნობას ვხვდებით ჰეროდოტესთან (IV, 21) და სკილაქს კარიანდელთან (§ 70) (ე. ი. დაახლოებით ჰიპოკრატეს დროის ავტორებთან), რაც ჩვენს თანამედროვე არქეოლოგებს სარწმუნოდ მიაჩნიათ¹. ჰიპოკრატეს აზრით, ეს ტომი გამოიჩინევა

¹ Смирнов К. Ф., Проблема происхождения ранних сарматов. СА 1957, № 3, стр. 16. Виноградов Б. В., Сарматы Северо-восточного Кавказа, Гривный, 1963, стр. 13.

ყველა სხვა ტომისაგან; განსხვავება წეს-ჩვეულებაშია. სახელდობრ, ქალები ჯირითობენ, შუბს ისვრიან, მტერს ებრძვიან. ბრძოლაში მონაწილეობას იღებენ, ვიდრე ქალწულები არიან. ხოლო ქალწულობას არ ჰქარგავენ მანამ, ვიდრე სამ მტერს არ მოჰკლავენ; ხოლო არ თხოვდებიან მანამ, ვიდრე მათი კანონების მიხედვით გათვალისწინებულ მსხვერპლშეწირვას არ მოახდენენ (აქ შდრ. სხვა თარგმანებს, სადაც ცოტა სხვა ვითარებაა). გათხოვების მერე ქალები მხოლოდ მაშინ იღებენ მონაწილეობას ბრძოლაში, როდესაც საყოველთაო სავალდებულო ლაშქრობა ცხადდება.

საერომატ ქალებს მარჯვენა ძუძუ არა აქვთ. ამის შესახებ ჰიპოკრატე წერს: როცა ისინი ჩვილი ბავშვები არიან, დედები საგანგებოდ საამისოდ გაკეთებულ გავარვარებულ სპილენძის ხელსაწყოს ადებენ მათ მარჯვენა ძუძუზე და ამოუწვამენ ხოლმე, იმისათვის, რომ ძუძუს ზრდა შეჩერდეს და მთელი ძალა და ღონე გადავიდეს მარჯვენა მხარსა და მკლავზე. აქ უნდა შეინიშნოს ავტორის მიზართ ის, რომ საერომატი ქალების შემთხვევაში წეს-ჩვეულება მერე არ გადადის ბუნებაში (როგორც ეს მაკროკეფალთა მიმართ იყო).

საერომატების შესახებ ცნობები ბევრ ბერძენ და რომაელ ავტორს აქვს. ჰეროდოტეს ცნობით ისინი წარმოიშვნენ ამადონებისა და სკვითების შეუღლების შედეგად (IV, 110—116). ამადონები კი წარმოშობით მდ. თერმოლონტის მიდამოებიდან იყვნენ, საიდანაც ისინი ზღვით მეოტიდის ტბის ნაპირებამდე მოვიდნენ და დასახლდნენ.

აი, ამ ამადონების ვაჟკაცური ცხოვრების აღწერისას ჰეროდოტე ასეთ რამესაც გვაუწყებს: „ვერ გათხოვდება ვერც ერთი ქალწული უწინ, ვიდრე არ მოჰკლავს, მტერს — მამაკაცს. ზოგიერთი (ქალი) მათგან კვდება მოხუცებული, მაგრამ გაუთხოვარი, რადგან ვერ შესძლო ამ კანონის შესრულება“ (IV, 117)¹. რაც შეეხება მარჯვენა ძუძუს ამოწვას, ამის შესახებ ცნობები ჩვეულებრივ არის ხოლმე ამადონებთან დაკავშირებით (და არა საერომატებთან).

სტრაბონი წერს: (ამადონები) თვით მუშაობენ, ხნავენ, რგავენ მცენარეებს, (უვლიან) საძოვრებს და განსაკუთრებით კი ცხენებს; ხოლო უმამაცესნი მათ შორის ცხენებზე შემსხდრები ეწევიან მონადირეობას და ვარჯიშობენ საომარ საქმიანობაში. ყველა (ამადონს)

¹ კონტექსტის მიხედვით ეს ცნობა ეხება საერომატ ქალებს, მაგრამ შესაძლოა ამადონების შესახებაც იყოს აქ ლაპარაკი.

ამოუწვავენ ხოლმე მარჯვენა ძუძუს პატარობიდანვე, ისე რომ ადვილად იყენებენ მხარს ყოველგვარ საქმიანობაში, განსაკუთრებით კი შუბოსნობაში (XI, 5, 1). სავრომატებს, როგორც ქალთა მიერ მართულ ტომს ახსენებენ სკილაქსი (§ 70) და სკიმნოსი (880). წყარო ამ ორი ავტორისათვის არის ეფოროსი (ძვ. წ. IV ს-ის ისტორიკოსი).

სკიმნოსის აზრით, სავრომატ მამაკაცებს შეეუღლნენ ამადონები და ამიტომ არიან ისინი ქალთა მიერ მართულნი (γυναεκραταιομενοι).

სავრომატების სადაურობაზე და მათ კავშირზე ამადონებთან ლაპარაკობს დიონისიოს პერიეგეტიც (652—662 ტაეები), მაგრამ ის არ უწოდებს სავრომატებს ქალთა მიერ მართულებს. პლინიუსი (NH, VI, 7) და პომპონიუს მელა (I, 116) მეოტებს (ერთ-ერთ სავრომატულ ტომს) უწოდებენ Gynaecocratumenoe, ე. ი. ლათინურ ტექსტში დატოვებულია ბერძნული სიტყვა, ის თითქოს არსებით სახელადაც არის გაგებული.

სავრომატების შემდეგ ჰიპოკრატე გადადის დანარჩენ სკვითებზე, რომელთაც ის ნოზადებს უწოდებს (§ 18—22). ესენი გარეგნობით ერთმანეთისგან მცირედ განსხვავდებიან, სხვა ტომებს კი არ ჰგვანან. ამისი მიზეზი ავტორის აზრით ისაა, რომ ისინი სიცივისაგან არიან დაზარალები (ისევე, როგორც ეგვიპტელები სიცივისაგან) — სხვაგან არსად არის ასეთი სიცივე, ამიტომ (ბუნებრივი პირობების გამო) სხვები მათ არ შეიძლება ჰგავდნენ. სკვითები შესახედავად სქელები არიან; ხორცივანნი, განიერნი, ღონღლონი, უბალნონი, უძლურნი (§ 19). სხეული მათ ნოტიო აქვთ და დაბრეცილი. ფერად წითურები არიან (§ 20). ბუნებით ისინი ნაკლებ ვნებიანი და ნაყოფიერნი არიან. ამისი მიზეზი მამაკაცებში არის ცხენზე მუდმივი ჯდომა და ჯანჯლარი, ხოლო ქალებში — სხეულის სიმსუქნე და სინოტივე (§ 21). ამას გარდა სკვითებში განსაკუთრებით ბევრნი არიან სქესობრივად საერთოდ უძლური მამაკაცები, რომლებიც დედაკაცურად ირჯებიან და მათ მსგავსადვე ლაპარაკობენ (§ 22). შემდეგ ჰიპოკრატე მსჯელობს ამ უძლურების მიზეზებზე — მისი აზრით, ამისი მიზეზია დიდი სიცივე: ჯაფა და გამუდმებით ცხენზე ჯდომა და შემდეგ — ავადმყოფობის მკურნალობის მეთოდი (ყურებს უკან ძარღვების გადაჭრა), რასაც შედეგად ზოგჯერ მოჰყვება განკურნება, ხოლო ზოგჯერ მემკვიდრეობის გაგრძელების უნარის მოსპობა.

ეს ნომადი-სკვითები ცხოვრობენ ე. წ. სკვითურ უდაბნოში, რაც წარმოადგენს შედარებით მაღლობზე მდებარე მოტიტვლებულ ვაკე ადგილს, რომელიც ირწყვის დიდი მდინარეებით. ის მდებარეობს ზედ პოლუსისა და რიპეის მთებს ქვემოთ და გამუდმებით უბერავს ჩრდილოეთის ცივი ქარი. ამ ადგილებში მუდმივად ზამთარია, ხოლო ზაფხული სულ რაღაცა მცირერიცხოვანი დღეების მანძილზეა. მოსახლეობას ამ ბუნებრივ პირობებში ასეთი ცხოვრება აქვს: მათ არ აქვთ სახლები. ისინი ცხოვრობენ ურმებში. ურმები სხვადასხვა ზომისაა — ყველაზე პატარები ოთხთვლიანებია, სხვები კი ექვსთვლიანები. ამ ურმებს გარშემო ნაბადი აქვს შემოკრული (სიცივისა, ქარისა და თოვლისაგან დასაცავად). არის ისეთი ურმები, რომლებიც მოწყობილია ისევე, როგორც სახლები (ტექსტი გაუგებარია — ორ და სამ ოთახიანია, თუ ორმაგი და სამმაგი ქეჩით არის გარშემოკრული ურმები, თუ ორმაგი და სამმაგი ქეჩა აქვს სახურავად?). ურმებში შეგებულია ორი ან სამი უღელი ურქო ხარებისა, ამ ხარებს რქები არა აქვთ სიცივის გამო¹. ურმებში ცხოვრობენ ქალები, ხოლო მამაკაცები ცხენზე შემსხდარი მოგზაურობენ. ამ ურმებსა და ცხენებზე ამხედრებულ მამაკაცებს უკან მისდევს ცხვრები, ხარები და ცხენები. მომთაბარეები ერთსა და იმავე ადგილს რჩებიან იმდენ ხანს, რა ხანსაც ბალახი ჰყოფნის მათ საქონელს, ხოლო როდესაც საქონელი ყველაფერს გადასძოვს, მერე მთელი ეს ბანაკი იცვლის ადგილს. თვითონ მომთაბარე სკვითები იკვებებიან მოხარშული ხორციით, სვამენ ცხენის რძეს და ჭამენ ჰიბაყეს — ეს არის ცხენის ყველი. ასეთი ცნობები აქვს ჰიპოკრატეს ნომადი-სკვითების ყოფა-ცხოვრების შესახებ.

ჰიპოკრატეს ეს თხზულება ყურადღებას იპყრობს არა მარტო კონკრეტული ცნობებით, რომლებიც ეხება ქართველურ ტომებსა თუ მათ მეზობლებს. ამ ნაწარმოებში ავტორის მიერ გამოთქმულია რამდენიმე საინტერესო აზრი, რომელთა მიხედვითაც ავტორი თავისი დროისათვის ძალიან პროგრესულ მოაზროვნედ გვევლინება.

¹ ასეთი ცნობა გვხვდება აგრეთვე კლავდიუს ელიანუსთან (*Περὶ ζῳῶν*. II, 53), რომელიც ურქო ხარებს ასახელებს მიზიელების ქვეყანაში და ამ ურქოობის მიზეზად ამჯერად ყინვა არ მიაჩნია (ამავე დროს იხსენიებს სკვითების ქვეყანას, სადაც ყინვაა, მაგრამ იქ რქიანი ხარებიც არის). არისტოტელე ზოგადად წერს რქოსან საქონელზე და აღნიშნავს, რომ სკვითთაში ურქო „რქოსნები“ ჩნდებიანო (განსხვავებით ლიბიისაგან, სადაც რქიანებია იბადებიან უკვე) და ამის მიზეზად კლიმატი მიაჩნია (*Περὶ τῶν ζῳῶν ἰστορίαι*, VIII, 28).

1. გეოგრაფიული გარემო განაპირობებს ადამიანის ფიზიკურსა თუ სულიერ თვისებებს. მაგ., არის ასეთი ზოგადი დებულება: „მეტწილად ქვეყნის ბუნებას მიჰყვება ადამიანთა შესახედაობა და ზნე“ (§ 24) და ამ დებულების საილუსტრაციოდ ჰიპოკრატე ვრცელ მსჯელობას მართავს. მაგ., „სადაც დედამიწა ნოყიერია, რბილი და ბევრ წყალს შეიცავს... [სადაც] წლის დროების მონაცვლეობა კარგია, იქ ადამიანები ხორცოვანები არიან, დონდლონი, სითხით გაჟღენთილნი, უდარდელები და მეტწილად მხდალი სულის. მათ ახასიათებთ სიზარმაცე და მძინარობა. ხელოვნება არ ესმით და არც ნატიფები არიან და არც [გონება]მხვილნი. ხოლო სადაც ქვეყანა მოტიტვლებულია, უმცენარეო, ოღრო-ჩოღრო, სიცვიისაგან გატანჯული და მზისგან, გადამწვარი, იქ [ხალხი] უხეშია, გამხდარი, დანაკეთული და ბალნიანი. ისინი ასეთი ბუნების გამო საქმიანები არიან და ფხიზელნი. ზნე ამაყი აქვთ და ხასიათი — თავნება. უფრო ველური თვისებისა არიან, ვიდრე თვინიერის. შენ დაინახავ, რომ ხელოვნების მოყვარენი და ნიჭიერნი არიან და სამხედრო საქმიანობაშიც საუკეთესონი“... ამდაგვარი მსჯელობა ამ ნაწარმოებში სხვაც ბევრი გვხვდება.

2. ჰიპოკრატე ადამიანის (და აქედან გამომდინარე ტომის) პიროვნულ თვისებებზე მსჯელობისას მნიშვნელობას ანიჭებს მის საზოგადოებრივ მდგომარეობას, საერთო პოლიტიკურ სიტუაციას. მაგ., მე-16 პარაგრაფში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ აზიელები ნაკლებ მამაცები არიან, ვიდრე ევროპელები. ამის მიზეზად მიჩნეულია ქვეყნის ბუნებრივი პირობები და შემდეგ ის კანონები (γῆμοις): რომლებიც ამ ქვეყნებზე ვრცელდება; „აზიის მეტ წილს მეფე მართავს, ხოლო სადაც ხალხი თვითონ არ არის ძლიერი და დამოუკიდებელი და სხვა ბატონობს მასზე, მაშინ მას ის კი არა აქვს საზრუნავი, რომ საომარ საქმეებში ივარჯიშოს, არამედ ის, თუ როგორ მოაჩვენოს თავი, რომ მეტრძოლი არ არის. მართლაც და საფრთხე თანაბარი არაა, რადგან (დამორჩილებული ხალხი) ლაშქრობს, იტანჯება და კვდება იძულებით თავისი ბატონებისათვის, შვილებისაგან, ცოლისაგან და სხვა მეგობართაგან მოშორებით. რაოდენ კარგად და მამაცად არ უნდა მოქმედებდნენ ისინი, (ამ საქმეებისაგან) აღზევდებიან და იზრდებიან მათი ბატონები, ხოლო თვითონ კი საფრთხესა და სიკვდილს იმკიან მხოლოდ. ამის გარდა ამისთანა ადამიანები იძულებით იმორჩილებენ თავიანთ ვნებებს იმის გამო, რომ არ ომობენ და უმოქმედონი არიან, ისე რომ კიდევაც თუ ვინმეა ბუნებით მამაცი და გულადი, ამ კანონების გამო

ეცვლებათ მათ გუნება, ხოლო ამის საუკეთესო საბუთად შემდეგი გამოგვადგება: ვინც კი არიან აზიაში ელინები, თუ ბარბაროსები, რომელთაც არ ჰყავთ ბატონი, დამოუკიდებელნი არიან და თავისთვის ზრუნავენ, ისინი ყველაზე უფრო მებრძოლი ბუნების არიან, რადგან ისინი საფრთხეში თავს თავისი თავისთვისვე ივლებენ და ჯილდოს სიმამაცისთვის თვითონვე ღებულობენ, ისევე, როგორც სასჯელს — სიმხდალისათვის“...

მსგავს მსჯელობას ვხვდებით ამ ნაწარმოებში მეორეგანაც: (§ 23) „...სიწყნარესა და სიზარმაცეში სიმხდალე ვითარდება, ხოლო დაძაბულობისა და შრომისაგან — სიმამაცე. ამის გამო და კანონების გამოც ევროპის მოსახლეობა მებრძოლია — ისინი ხომ მეფეს არ ექვემდებარებიან, როგორც აზიელები. რადგან სადაც მეფეს ექვემდებარებიან, იქ უთუოდ ძალიან მხდალებიც იქნებიან... სულს, როდესაც ის დამონებულია, არ სურს ნებაყოფლობით ტყუილ-უბრალოდ თავი საფრთხეში ჩაიგდოს სხვისი ძალაუფლებისათვის; ხოლო ვინც დამოუკიდებელია, ისინი თავისი თავისთვის ვარდებიან ხიფათში და არა სხვისთვის. ისინი თავისი ნებით, ხალისით ეგებებიან ხიფათს, რადგან გამარჯვების ჯილდოს თვითონ იღებენ.

ამრიგად კანონებს მცირე მნიშვნელობა არა აქვთ სულის მხნეობისათვის“ (უნდა შეინიშნოს, რომ სიტყვა „კანონები“ ამ კონტექსტში ნახშიარია „წესწყობილების“ მნიშვნელობით).

3. საინტერესოა ჰიპოკრატეს მსჯელობა ავადმყოფობათა ბუნების შესახებ. მას აქვს ასეთი დებულება: ყველა ავადმყოფობა თანაბარია, ყველა ღვთაებრივია და ყველა ადამიანურია; თითოეულს აქვს თავისი ბუნება და არაფერი ხდება ბუნების გარეშე (§ 22).

საინტერესოა არგუმენტაცია: ნომად სკვითებში ხშირია იმპოტენცია, რისი მიზეზიც, როგორც ზემოთაც ითქვა, ჰიპოკრატეს აზრით, არის გამუდმებით ცხენზე ჯდომა, ამით გამოწვეული ავადმყოფობა და შემდეგ ამ ავადმყოფობის მკურნალობა — ყურებს უკან ძარღვების გადაქრა, რასაც ზოგ შემთხვევაში მოჰყვება ხოლმე იმპოტენცია.

„ამას განიცდიან სკვითთაგან მდიდრები, ყველაზე მდაბიონი კი არა, არამედ კეთილშობილნი და ისინი, ვინც მხედრობით დიდი ძალა მოიხვეჭეს. ხოლო ღარიბები ყველაზე ნაკლებ (განიცილიან ამ უძლურებას), რადგან ცხენზე არ სხედან ხოლმე. ისე კი, თუ ეს ავადმყოფობა სხვაზე უფრო ღვთაებრივია, ის სკვითთა შორის არა მარტო დიდგვაროვნებსა და მდიდრებს უნდა დასტყდომოდა, არამედ ყველას თანაბრად და განსაკუთრებით კი ხელმოკლეთ, რადგან-

თუ-კი ღმერთებს უხარიათ პატივისცემა და ადამიანთაგან მოწიწება და ამის მიხედვით მიაგებენ მათ წყალობას, მდიდრები ხომ ჩვეულებრივ ღმერთებს ხშირად სწირავენ მსხვერპლს, შესაწირავებს მთარაგებენ ხოლმე და პატივს სცემენ, რადგან ქონება აქვთ, ხოლო ღარიბები ნაკლებად აკეთებენ ამას, რადგან არა აქვთ და შემდეგ კიდევაც უჩივიან ხოლმე (ღმერთებს), რომ არ აძლევენ ისინი მათ ქონებას, ისე რომ მცირედმქონენი ამისთანა ცოდვებისათვის უფრო მეტად უნდა ისჯებოდნენ, ვიდრე მდიდრები... ეს ავადმყოფობა სკვითებს ემართებათ იმ მიზეზის გამო, რომელიც უკვე ვთქვი და ასევე ემართება ის სხვა ხალხებს, (რომლებიც)... განსაკუთრებით ხშირად სხედან ცხენზე“...

ამრიგად, ამ უძღურების მიზეზად ჰიპოკრატეს არა ღვთაებრივი, არამედ სრულიად რეალური მიზეზი მიაჩნია: ხოლო ავტორის პონიციას ამაგრებს ის გარემოება, რომ ავადმყოფობა მდიდრებს ემართებათ და არა ღარიბებს; საყურადღებოა ჰიპოკრატეს დამოკიდებულება ღვთის მიმართ: მდიდრებს მომადლიერებული ჰყავთ ღმერთი, ღარიბებს პირიქით, ზოგჯერ განაწყენებულიც კი. ღმერთი იმის მიხედვით მიაგებს წყალობას ადამიანს, თუ რაოდენ მოიგებს ის მის გულს — ერთი სიტყვით, ღვთის კეთილი განწყობილება უანგარო არ არის.

ჰიპოკრატეს ზემოთ განხილული ცნობები საქართველოს შესახებ უცხო არ არის ქართული სამეცნიერო ლიტერატურისათვის, თუმცა ჯეროვანი ყურადღება მას არსად ექცევა¹.

„საქართველოს ისტორიის“ დამხმარე სახელმძღვანელოში (თბილისი, 1958 წ.) კოლხიდის მეურნეობის დახასიათებისას ვკითხულობთ: „მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ნაოსნობას რიონის ქვემო დინებაში. ტყით დაფარული თბილი ჭაობიანი არეები მიმოსვლის გასაადვილებლად, მონური შრომის გამოყენებით,

¹ ივ. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიაში“ (ტ. I, 1960 წ. გვ. 463) იყენებს ჰიპოკრატეს ერთ ცნობას, მაგრამ არა აღნიშნული ნაწარმოებიდან, არამედ სხვა შრომიდან — „ავადმყოფობათა შესახებ“ (*Περὶ νόσων*), რაც წმინდა სამედიცინო თხზულებაა, მაგრამ ერთი მოვლენის (სიცხის გავლენა ავადმყოფის სხეულზე) ახსნისას ჰიპოკრატე პარალელს ატარებს, სკვითების ყოფასთან. ეს შემდეგი ადგილია ჰიპოკრატეს ნაწარმოებიდან: „მხოლოდ ჰიპოკრატეს აქვს დაწერილებით (აღწერილი) კარაქის შედღეების ის წესი, რომელიც სკვითებმა ცხენის რძის ხის ჭურჭელში რხევით იცოდნენ. მას აღნიშნული აქვს, რომ ისინი, კარაქს ... *βούτυρον* — „ბუტირონს“ უწოდებდნენ, ჯ. ი. სწორედ იმ სიტყვას, რომელიც ბერძნებმაც შეითვისეს და მათგან მთელმა დას. ევროპამ (*Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere*, 8. Aufl. 156—157),

არხეზიტო ჰქონდათ დაქსელილი. შიგ დაცურავდნენ საწინებელთა მსგავსი ნაგები: ეგრეთწოდებული „ორები“, „ცალფა ხეები“ (გვ. 64). თუმცა სახელმძღვანელოში ავტორი ამ ცნობისა დამოწმებული არ არის, მაგრამ უდაოდ ეს ჰიპოკრატეს ჩვენთვის საინტერესო ნაწარმოებიდანაა მოყვანილი.

ბ. გეგეშიძე დასავლეთ საქართველოს წყლის ტრანსპორტისა და მეღვინეობის იარაღ-ჭურჭლის შესწავლისას იმოწმებს ჰიპოკრატეს ცნობას. სახელდობრ მის ცნობას კოლხიდაში ხმარებული ერთ ხეში ანოლებული ნაგების შესახებ¹.

ჰიპოკრატეს ხსენება ხშირია ქართულ სამედიცინო ლიტერატურაში. ძველ ძველთაგან ვგულისხმობ იმას, რაც გამოცემულია და რაზედაც ხელი მიმიწვდა. მაგრამ ნაწარმოები „ჰაერთა, წყალთა და ადვილთა შესახებ“ იქ გამოყენებული არ არის. „წიგნი სააქინოა“ (არაბულიდან თარგმნილი XIII ს-ში, გამოცემული 1936 წ. ლადო კოტეტიშვილის მიერ) ჰიპოკრატეს სახელს ხმარობს ფორმით „ბაყრატ“ (რაც არაბული დედნიდან მოდის; ისევე როგორც „გალენოსი“ იქ არის „ჯალინოზ“), მის მასალას უხვად იყენებს, მაგრამ მთელი ეს ცნობები წმინდა სამედიცინო ხასიათისაა და ჩვენი თხზულებიდან იქ არაფერია შეტანილი.

ჰიპოკრატეს საქართველოს შესახებ ცნობებთან დაკავშირებით მინდა მოვიგონო ტიციან ტაბიძის პოემა „რიონი-პორტი“², რომელიც სწორედ ამ ჩვენთვის საინტერესო ზემოთ განხილული ნაწყვეტით იწყება, სახელდობრ:

„ჰიპოკრატე — ძველი ბერძენი,
ასე წერდა ამ ქვეყანაზე,
(სჯობდა, რომ სულაც არ დაეწერა):
„ქვეყანა, რომელსაც ჩაუდის ფახის მდინარე,
არის კაობიანი, ცხელი და ნოტიო.
შემოსილია გარშემო ტყით,
ყოველდღე მოდის დიდი წვიმები.
ამ კაობებში მცხოვრები ხალხი
წყალში აშენებს წნელისგან ფაცხებს.
გარეთ გამოდის მხოლოდ მაშინ,
თუ ბაზარში მოუხდა წასვლა.
ხმარობენ ხისგან გაკეთებულ ნავს

¹ „წყლის ტრანსპორტი დას. საქართველოში“: მიმოხილველი, III, 1957 „მეღვინეობის ხის იარაღ-ჭურჭელი დას. საქართველოდან“; მუხეუმის მონაბე XIX—B.

² ტიციან ტაბიძე, რჩეული, თბილისი, 1960. გვ. 211.

და ამ ნავეებით ირგვლივ უვლიან
წყალში ჩაყურულ თავიანთ მამულს.
სვამენ წვიმის წყალს თბილსა და მღორეს
და სიცხისაგან სულ აყროლებულს.
აქ არ მწიფდება არასდროს ხილი,
წყალს ზევით ადის რალაცა ნისლი,
პაერს რომ აღბობს და მუდამ სწამლავს
ხალხია ტანით თუმცა მაღალი,
მაგრამ იმდენად არის მსუქანი,
რომ აღარ უჩანთ ჰარღვის სახსარი.
ყვითელი, მწვანე გადაჰკრავს ფერი,
თითქოს სიყვითლით არის აუადრ^ე.

ლექსი, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ ახლოა ჰიპოკრატეს ტექსტთან.

Т. С. КАУХЧИШВИЛИ

СВЕДЕНИЯ ГИППОКРАТА О ГРУЗИИ

(Резюме)

Среди многочисленных трудов прославленного греческого врача Гиппократа особое место занимает один — „О воздухе, водах и местностях“, в котором встречаются очень важные и прогрессивные для его времени положения. Напр., роль географического фактора в образовании физических и душевных качеств человека (§ 24), значение общественного положения и политической ситуации для формирования личных качеств человека в частности, и всего племени вообще (§ 16, § 23). Природа болезней (все болезни в одинаковой мере божественны и вечны; у каждой из них своя природа и ничего не происходит вне природы. § 22).

Отношение бога (богов) к человеку (оно небезкорыстно — чем богаче человек, тем милостивее к нему бог, т. е. он получает от богача дары, богатые жертвоприношения и т. д. § 22).

Во второй части этого произведения имеются сведения о древних картвельских племенах.

В первую очередь привлекает внимание сведения, касающиеся колхов (§ 15), хотя автор нигде не называет данное племя именем „колхов“. В одном месте народ, проживающий в х. Фасисе и его окрестностях назван *Φασηγοί*. Обычно *Φαση-*

νο! переводят словом „Фаснаны“ (Ср. с „Фасианами“ Ксенофонта). В настоящем исследовании и переводе Φασίηυοί Гиппократ передано словом „Фасисцы“, ибо Φασίηυοί, означающее племя или народ рассматривается как производное от Φάσις с суффиксом -αυ (с Ионийским вариантом — ηυ; Ср. 'Ασιηυοί, 'Ασπουρυ:αυοί и т. д.).

Во времена Гиппократ (V—IV вв.) греческая общественность хорошо знала имя колхов. Автор интересующего нас произведения сам посетил причерноморские страны, в том числе и Колхиду (У. Виламовиц-Меллендорф, Г. Диллер). Чем же объясняется то положение, что описывая страну и быт фасисцев Гиппократ не называет колхов? Причина этого кроется, наверное, в том, что Гиппократ интересовался конституционным типом людей, а не описанием отдельных племен; и так как проживающие на берегах р. Фасис (точнее на её нижнем течении и в прилегающих областях) племена (колхи, гениохи, бекейры, биверы и т. д.) показались ему в этом отношении схожими, то он не стал их перечислять и упомянул их одним общим, географическим названием „фасисцы“. Фасисцы для Гиппократ или синоним колхов, или же общее название для группы племен, среди которых первенствующее место занимали колхи.

Гиппократ является первым греческим писателем, который подробно и точно описал природу Колхиды и её климатические особенности (§ 15). У него же находим самые подробные сведения о типах фасисцев (физический тип колхов описан и у Геродота и Пиндара, но более кратко), которых отчасти можно сравнить с мессиниками Ксенофонта (Ап. V, 5, 32).

Гиппократ отметил города и приморские торговые пункты, куда прибывает население по рекам и многочисленным каналам на лодках (выдолбленных из одного, цельного дерева). Систематическое общение населения, безусловно, указывает на высокий уровень торговых отношений. Само население Колхиды живет в болотистой местности в деревянных и тростниковых домах (надо полагать, построенных на сваях).

Подробное описание типа макроефалов (одного из картвельских племён) встречается только у Гиппократ (§ 14). Племя макроефалов (длинноголовых) упомянуто у многих греческих и римских авторов, вблизи с колхами, в районе г. г. Трапе-

აუნთა ი Керасუნთა. Неко́торы авторы макрокефалов отождествляют с макронами, которых в более поздние времена называли саннами. И. А. Джавахишвили „макронов“ отождествляет с „мегрелами“. Гиппократ макрокефалов упоминает среди народов Азии и Европы, до фasisцев, хотя вопроса их локализации он не касается.

Гиппократ интересуется макрокефалами лишь в той мере, что у них голова особой формы — удлинённая, чего они достигли в силу своего обряда — в начале они искусственно выводили род с такими головами, а после — это стало их природной, наследственной особенностью.

У Гиппократа имеются интересные сведения о соседних с грузинскими племенами народах — о скифах-номадах (§ 18—22) и о савроматах (§ 17).

ტექსტისათვის

ბერძნული ტექსტი ამოწერილია:

Hippocratis Vol. I₁ ... edidit I. L. Heiberg Lipsiae et Berolini (in aedibus B. G. Teubneri), 1927.

ბერძნული ტექსტი შემოწმებულია შემდეგი გამოცემის მიხედვით:

1. Hippocratis opera quae feruntur omnia, vol. I. recensuit Hugo Kuehlewein. Prolegomena conscripserunt Ioannes Ilberg et Hugo Kuehlewein, Lipsiae 1895 (in aedibus B. G. Teubneri).

2. Hippocratis De aere, aquis, locis... herausgegeben von G. Gundermann, Bonn, 1911.

3. Griechische Lesebuch, von U. v. Wilamowitz-Moellendorff. Text. II Halbband, Berlin, 1902, გვ. 200—207.

ბერძნულ ტექსტში ნახმარია შემოკლებანი:

G — Gundermann-ის გამოცემა.

K — Kuehlewein-ის გამოცემა.

V — Vaticanus gr. 276.

P — ლათინური ტექსტი ხელნაწერში: Parisinus lat. 7027.

ΠΕΡΙ ΑΕΡΩΝ, ΓΑΔΤΩΝ, ΤΟΠΩΝ

12. ...βούλομαι δὲ περὶ τῆς Ἀσίης καὶ τῆς Εὐρώπης δεῖξαι¹, ὁκόσον διαφέρουσιν ἀλλήλων⁺ ἐς τὰ πάντα καὶ περὶ τῶν ἐθνέων τῆς μορφῆς, ὅτι⁺⁺ διαλλάσει καὶ μηθὲν² ἔοικεν ἀλλήλοισιν περὶ μὲν οὖν ἀπάντων πολὺς ἂν εἴη λόγος, περὶ δὲ τῶν μεγίστων καὶ πλείστον διαφερόντων ἑρέω, ὧς μοι δοκέει* ἔχειν³. τὴν Ἀσίην πλείστον διαφέρειν φημί τῆς Εὐρώπης ἐς τὰς φύσεις⁺⁺⁺ τῶν ξυμπάντων⁴ τῶν τε ἐκ τῆς γῆς φουμένων καὶ τῶν ἀνθρώπων.⁵ πολὺ γὰρ καλλίονα καὶ μείζονα** πάντα γίγνεται⁶ ἐν τῇ Ἀσίῃ, ἢ τε χώρη τῆς χώρης ἡμερωτέρη⁷ καὶ τὰ ἥθεα⁷ τῶν ἀνθρώπων ἡπιώτερα καὶ εὐοργητότερα⁸. τὸ δὲ αἷτιον τούτων⁹ ἢ κράσις*** τῶν ὠρέων, ὅτι τοῦ ἡλίου ἐν μέσῳ τῶν ἀνατολῶν¹⁰ κείται πρὸς τὴν ἡῶ τοῦ τε ψυχροῦ πορρωτέρω¹¹, τὴν ὁδὸν αὐξησιν καὶ ἡμερότητα παρέχει πλείστον ἀπάντων, ὁκόταν μηθὲν ἢ ἐπικρατοῦν¹² βιαίως, ἀλλὰ παντὸς ἰσομοιρῆ δυναστεύη. ἔχει δὲ κατὰ τὴν Ἀσίην οὐ πανταχῆ ὁμοίως, ἀλλ' ὅση μὲν τῆς χώρης ἴεν μέσῳ κείται τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, αὕτη μὲν εὐκαρποτάτη ἐστὶ¹³ καὶ εὐδενδροτάτη καὶ

¹ δεῖξαι] dicere p, λέξει Gad. λέξει K.

² μηθὲν ἄνους αβ ვამოცგმპო, Kuehlewein-ს აჟს μηθέν. K.

³ ἐν τῇ παλαιᾷ ἀντιγράφῳ μετὰ τὸ ὧς μοι δοκέει ἔχειν ἔπεται περὶ μὲν τῶν ἐν δεξιᾷ Gad. (cf. p. 68, 12 sq) ვს ἄნოს მჟ-13 თავის დასწვოსი — თ. ყ.

⁴ Wilamowitz-ს აჟს სუμπάντων, ასვევ K-საც.

⁵ " " წგბოლო (და ანა 2 წგბოლო).

⁶ Wilamowitz-ს აჟს γίνεται ასვევ K-საც.

⁷ ἥθεα] Galenus II 58,5 ed. Müller, XVI 318 (ἡθη), ἔθνεα VB, gentes p, ἔθνεα G.

⁸ εὐοργητότερα] Hering a ex Galeno XIX 101, affectiores p, εὐεργότερα V, ενεργητικότερα B, ενεργετικώτερα Gad. εὐεργότερα G.

⁹ Wilamowitz-ს აჟს — τούτων ასვევ K-საც.

¹⁰ Wil. ανατολέων ასვევ K-საც.

ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ

12. [ახლა] მინდა აზიისა და ევროპის მიმართ ვაჩვენო, თუ რაოდენ განსხვავდებიან ისინი ერთმანეთისაგან ყოველმხრივ. [მინდა ვილაპარაკო] მათი ტომების შესახედლობის შესახებ, რომ ისინი განსხვავებულები არიან და არაფრით ჰგვანან ერთმანეთს. ყოველივე ამის შესახებ ძალიან გაგრძელდებოდა სიტყვა, [ამიტომ] მე, რაც, ჩემის აზრით, უმთავრესი და საგანგებო სხვაობაა, მხოლოდ იმაზე ვილაპარაკებ. მე ვამბობ, რომ აზია დიდად განსხვავდება ევროპისაგან, როგორც ყოველივე იმის ბუნებით, რაც აღმოცენდება დედამიწიდან, აგრეთვე ადამიანთა [ბუნებით]. რადგან აზიაში ყველაფერი ბევრად უფრო ლამაზი და ზორბა ჩნდება.

თვით ქვეყანაშიც [ევროპის] ქვეყანაზე უფრო რბილი ჰავაა და ხალხსაც ზნე უფრო სათნო და წყნარი აქვს. ამისი მიზეზი არის წლის დროების მონაცვლეობა, რადგან [აზია] მდებარეობს მზის აღმოსავლის შუაში, აღმოსავლეთის პირდაპირ და სიცივისაგან საკმაოდ დაშორებით. [ყოველივეს] ზრდა და სათნოება [აზიაში] ყველა [სხვა ქვეყანაზე] მეტადაა, რადგან იქ არაფერია ძალით მოპოვებული, არამედ ყოველივეზე ბატონობს თანასწორობა. მაგრამ მაინც აზიაში ყველგან არაა ერთნაირად: ქვეყნის ის [ნაწილი], რომელიც სითბოსა და სიცივის შუაში მდებარეობს, არის ყველაზე უფრო ნაყოფიერი, ყველაზე მეტად მდიდარია ხეებით და [იქაა]

¹¹ Wil—წერტილი.

¹² Wil—*ἐπιχειρεῖσθαι* K-საც.

¹³ Wil—*εστίν*.

+ *ἀλλήλων* G.

++ *τι* G.

+++ *φύσεας* G.

* *δοκεῖ* K.

** *μέγιστα* K.

*** *ἄρῆσις* K.

εὐδιστάτη¹ καὶ ὕδασι κάλλιστα² κέχρηται τοῖσι τε οὐρανίοισι καὶ τοῖς ἐκ τῆς γῆς·³ οὕτε γὰρ ὑπὸ τοῦ θερμοῦ ἐκκέκαυται λίγη⁴ οὕτε ὑπὸ αὐχμῶν καὶ ἀνυδρίας ἀναξηραίνεται⁵ οὕτε ὑπὸ ψύχους⁺ βεβιασμένη⁶ νοτία⁷ τε καὶ διάβροχός ἐστιν ὑπὸ τε ὄμβρων πολλῶν καὶ χιόνος, τὰ τε ὠραῖα⁸ αὐτόθι πολλὰ ἔοικός⁹ γίνεσθαι¹⁰, ὅσα¹¹ τε ἀπὸ σπερμάτων¹², καὶ ὁκόσα αὐτῇ⁺⁺ ἢ γῆ ἀναδιδοῖ φυτά¹³, ὧν τοῖς¹⁴ καρποῖσι χρέονται ἄνθρωποι ἡμεροῦντες ἐξ ἀγρίων καὶ εἰς ἐπιτῆδειον μεταφυτεύοντες¹⁵, τὰ τε ἐντρεφόμενα κτήνεα εὐθηνεῖν¹⁶ εἰκός καὶ μάλιστα¹⁷ τίκτειν τε¹⁸ πυκνότετα καὶ ἐκτρέφειν κάλλιστα, τοὺς τε ἀνθρώπους εὐτραφεῖς¹⁰ εἶναι καὶ τὰ εἶδεα καλλίστους καὶ μεγέθει μεγίστους καὶ ἥκιστα διαφόρους ἐς τὰ τε εἶδεα αὐτοῦ²⁰ καὶ τὰ μεγέθεα·²¹ εἰκός τε τὴν χώραν ταύτην τοῦ ἥρος²² ἔγγυτατα⁺⁺⁺ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν μετριότητα τῶν ὠρέων²³, τὸ δὲ ἀνδρεῖον καὶ τὸ ἀταλαίπωρον²⁴ καὶ τὸ ἔμπονον²⁵ καὶ τὸ θυμοειδὲς οὐκ ἂν δύναίτο ἐν τοιαύτῃ φύσει ἐγγιγνεσθαι*²⁶

¹ εὐδενδροτάτη] εἰρησε p καὶ εὐδιστάτη] εὐ—e corr. V, iam boni odores p.

² καλλίστοις B Gad., optimis p. ვილამოვიც აქვს καλλίστοις K-ს καλλίστοις.

³ ვილამოვიც აქვს წყროლი.

⁴ აქ მძიმე აქვს Wil-ს.

⁵ Wil-ს აქვს ანეξηραინαι.

⁶ βεβιασμένη] πέπτει (τέττει) codd. Galeni II 48.19 Müll., πέπτειται Gad. Wil-ს ტექსტში აქვს πέπεπται.

⁷ νοτία] quoniam quidem p, μήτε νοτία Koracs. Wil-ს აქვს: οὔτε νοτία K-ს აქვს: οὔτε νοτία.

⁸ ὠραῖα montes p.

⁹ εἰκός Reinhold. Wil-ს აქვს: εἰκός. K-საც.

¹⁰ γίνεσθαι] edd., esse p, γίνεται VB γίνεται G.

¹¹ ὅσα] V, ὁκόσα B, quaecumque p. Wil-ს აქვს: ὁκόσα K.

¹² Wil-ს არა აქვს მძიმე.

¹³ φυτά] del. Wilamowitz. Wil-ის ტექსტში არაა φυτά. K-ს აქვს: [φυτά].

¹⁴ Wil-ს აქვს τοῖσι.

¹⁵ μεταφυτεύοντες] Zwinger, μεταφυτέοντες VA, transferentes p, μεταφτύοντες Cobet. Wil-ს აქვს წყროლი.

¹⁶ εὐθηνεῖν] Koracs, uegetari p, εὐθηνεῖν VB.

¹⁷ μάλιστα καὶ Wilamowitz. ვილამოვიც გადასმული აქვს სიტყვები, ასევე K-საც.

¹⁸ Wil-ს არა აქვს.

ყველაზე სასიამოვნო ჰაეა, [იქ] ხმარობენ საუკეთესო წყლებს, რომლებიც ზეციდან [ჩამოდის] და დედამიწიდან [ამოდის].

ეს იმიტომ, რომ ეს ქვეყანა არც სიციხისაგან არის სულ მთლად ამომწვარი, არც გვალვისა და უწყლობისაგან გამომხმარი, არც სიცივისაგანაა დაძაბუნებული და არც ნოტიო და ნესტიანია ბევრი წვიმებისა და თოვლისაგან. ამიტომ ბუნებრივია, რომ იქ ბევრი ნაყოფი მოდის, ის, რაც წარმოიშევა თესლისგან და ის, რასაც თვითონ დედამიწა აღმოაქცენებს. ამ ნაყოფს იყენებენ ადამიანები, რომლებიც ველურ მცენარეულს აშინაურებენ და მათ საჭიროებისამებრ გადარგავენ ხოლმე. ამას გარდა ბუნებრივია, რომ იქ გაზრდილი საქონელი მშვენიერ მდგომარეობაშია. ის განსაკუთრებით ხშირად იგებს და ძალიან კარგადაა გამოკვებილი; ხოლო რაც შეეხება ხალხს, ისიც კარგად ჩასუქებულია, შესახედაობით ლამაზია, ტანად ზორბაა და ძალიან ნაკლებად განსხვავებული [ერთმანეთისაგან] თავისი შესახედაობითაც და სიდიდითაც. ცხადია, რომ ეს ქვეყანა ყველაზე უფრო ახლოა გაზაფხულთან თავისი ბუნების და წლის დროების ზომიერების მიხედვით, მაგრამ ასეთ ბუნებაში არ შეიძლება წარმოიშვას სიმამაცე, სიბეჯითე, შრომისმოყვარეობა და შეუპოვრობა — არც ამავე ტომის ხალხში და არც უცხო ტომისაში; ის კი არა მათზე დატკობის [სურვილი] ბატონობს.

¹⁹ Wil-ს აქვს *εὐτραφέας*.

²⁰ *αὐτὸν*] *vix sanuum, ubi p, αὐτὸν B, σφίσιον ἑαυτοῖσιν Gad., αὐτοὺς αὐτῶν Kühlewein.* Wil-ს აქვს *αὐτῶν K — αὐτῶν.*

²¹ Wil-ს აქვს მძიმე.

²² *ἦρος*] *B Gad., uerno p, .περος—V. G—არაა ἦρος.*

²³ W-ს აქვს წერტილი.

²⁴ *ἀταλαίπωρον*] *VB, Galeni codd. II 58, 20 Müller, laboriosum p, ταλαίπωρον Littré, ასევე K-საც.*

²⁵ *ἔμπονον*] *solidum p, εὐτῶνον Galen. II 59, 1 Müll. Wil-ს აქვს ἔντονον.*

²⁶ Wil-ს აქვს *ἐγγίνεσθαι.* ასევე K-საც. *post ἐγγίνεσθαι lac. statuit Zwinger (excidit descriptio Aegypti et Libyae; glossam καταφερόμεσ inde servasse Erotianum, suspicatus est Uberg. u. Nachmaison, Erotianstudien, Uppsala, 1917, p. 320; cf. Aristoteles 606^b 18 sqq, 746^b 7 sqq); eam habuit et p. 6t Galenus II 59, 2 Müller* Wil-ს აქ გამოტოვებული აქვს ფრაზის ნაწილი *ἀλλὰ—მდე* (იხ. ქვემოთ ტექსტი).

* *ῥύχεωσ K.*

** *αὐτη G.*

*** *προσεγγύτατα G.*

μήτε ἐμοφύλου μήτε ἀλλοφύλου, ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν κρατείειν·¹ δι' ὅτι·² πολύμορφα γίνεται τὰ ἐν τοῖς θηρίοις.

13. Περὶ μὲν οὖν Αἰγυπτίων καὶ Λιβύων οὕτως ἔχειν μοι δοκεῖ·³ περὶ δὲ τῶν ἐν δεξιᾷ⁴ τοῦ ἡλίου τῶν ἀνατολῶν⁵ [τῶν χειμερινῶν]⁶ μέχρι· Μακρώτιδος λίμνης· οὗτος γὰρ ὄρος⁷ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίης·⁸ ὧδε ἔχει· περὶ αὐτέων·⁹ τὰ [δὲ]¹⁰ ἔθνηα ταῦτα¹¹ ταύτη διάφορα αὐτὰ ἐωυτέων¹² μᾶλλον ἐστί τῶν προδηγημένων διὰ τὰς μεταβολὰς τῶν ὥρέων καὶ τῆς χώρας τὴν φύσιν·¹³ ἔχει· δὲ καὶ κατὰ τὴν γῆν ὁμοίως, ἅπερ¹⁴ καὶ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους· ὅκου γὰρ αἱ ὥραι· μεγίστας μεταβολὰς ποιεόνται· καὶ πυκνοτάτας, ἐκεῖ καὶ ἡ χώρα ἀγριωτάτη καὶ ἀνωμαλωτάτη ἐστί, καὶ εὐρήσεις ὄρη⁺ τε πλείεστα καὶ ὄασα¹⁵ καὶ πεδία¹⁶ καὶ λεμῶνας ὄντας, ++ ὅκου δὲ αἱ ὥραι μὴ μεγάλα +++ διαλλάσσουσιν¹⁷, ἐκείνοις ἡ χώρα ὀμαλωτάτη ἐστί. οὕτω δὲ ἔχει· καὶ περὶ τῶν ἀνθρώπων, εἴ τις βούλεται ἐνθυμείσθαι· εἰσὶ γὰρ φύσεις¹⁸ αἱ μὲν ὄρεσιν ἐοικυῖαι ὀενδρώδεσι· τε καὶ ἐφύδροισιν, αἱ δὲ λεπτοῖσι τε καὶ ἀνύδροις, αἱ δὲ λεμμακωδεστέροις¹⁹ τε καὶ ἐλώδεσιν²⁰, αἱ δὲ πεδίῳ τε καὶ ψιλῇ καὶ ξηρῇ γῇ. αἱ γὰρ ὥραι· αἱ μεταλλάσσουσαι τῆς μορφῆς τὴν φύσιν εἰσὶ διάφοροι·²¹ ἦν δὲ διάφοροι ἔωσι μέγα²² σφῶν αὐτέων, διαφοραὶ καὶ·²³ πλείονες γίνονται τοῖς εἶδεσι.

¹ κρατείειν] B ἴαδ., κρατέει V, acro p. ἀνάγκη κρατείειν Gad. ex Galeno K: ἡδονὴν ἀνάγκη κρατεῖν Wil-υ εἰς υβρησιν ἱσδοσῶσι: Es ist hier die Schilderung des Teiles von Asien ausgefallen, der südlicher als der winterliche Sonnenaufgang liegt, danach die Schilderung von Ägypten und Libyen: von dieser sind noch die letzten Worte da (υβρησιν ἱσδοσῶσι, εἰρησῶσι, ἱσδοσῶσι ἱσδοσῶσι).

² δι' ὅ τι] propter p. Wil-υ εἰς διότι. διότι G K.

³ ἐν τῇ παλαιᾷ γραφῇ μετὰ τὸ περὶ μὲν οὖν αἰγυπτίων καὶ λιβύων οὕτως ἔχειν μοι δοκεῖ ἔπεται περὶ δὲ ἀθυμίας τῶν ἀνθρώπων mg. Gad. (v. p. 70, 11) ἱσδοσῶσι 16-η σφῶσι ἱσδοσῶσι ἱσδοσῶσι — σ. γ.]. Wil-υ εἰ εἰς ἱσδοσῶσι ἱσδοσῶσι (γ. ο. ἱσδοσῶσι ἱσδοσῶσι).

⁴ Wil-υ εἰς: δεξιῇ K.

⁵ Wil-υ εἰς ἀνατολέων K.

⁶ τῶν χειμερινῶν] deleo, om. B. τῶν θερινῶν Gad. Wil-υ εἰς: τῶν θερινῶν. K.

⁷ ὄρος] ὄ—corr. ex ὦ V.

⁸ γῆ ἱσδοσῶσι Wil-υ ἱσδοσῶσι εἰς εἰς.

⁹ Wil-υ εἰς: αὐτέων K.

¹⁰ δὲ] del Korae. Wil-υ ἱσδοσῶσι.

¹¹ Wil-υ ἱσδοσῶσι.

ამიტომ, რომ [აქაურ] ცხოველებშიაც მრავალი სხვადასხვა სახეობა მოიპოვება.

13. მე მგონია, ასეა ეგვიპტელთა და ლიბიელთა საქმე, ხოლო რაც შეეხება მზის ზამთრის აღმოსავლის მარჯვნივ [მდებარე მხარეებს], ვიდრე მეოტიდის ტბამდე (რადგან ეს არის საზღვარი ეგროპისა და აზიისა), მათ მიმართ შემდეგი გვაქვს [სათქმელი]: აქ მცხოვრები ტომები უფრო მეტად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვიდრე ზემოხსენებულნი, წლის დროების მონაცვლეობისა და ქვეყნის ბუნების მიზეზით. დედამიწის მიმართაც ისევეა საქმე, როგორც სხვა ადამიანების მიმართ. რადგან, სადაც წლის დროები დიდ და ხშირ ცვლებას განიცდიან, იქ ქვეყანა საგანგებოდ ველურია და მრავალფეროვანი. [იქ] შეხვდები მრავალ მთებს, ტყეებს, დაბლობებსა და მინდვრებს, ხოლო სადაც წლის დროები დიდად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მათი ქვეყანა ძალიან ერთგვაროვანია. ასევეა ადამიანთა მიმართაც, თუკი ვინმე მიაქცევს ყურადღებას: რადგან ზოგი [ადამიანის] ბუნება ჰგავს ხეებიან და მორწყულ მთებს, [ზოგისა] — მწირსა და ურწყავ [გარემოს, სხვების] — ჭალებიანსა და ჭაობიან [ადგილებს], [ზოგი ადამიანისა კიდევ] დაბლობ, მოტიტვლებულ და გამომხმარ დედამიწას. რადგან წლის დროები, რომლებიც სცელიან ბუნების ფორმებს, განსხვავებულები არიან, ხოლო თუ ისინი დიდად იქნებიან განსხვავებული ერთმანეთისაგან, განსხვავებულსა და მრავალ სახეობებსაც წარმოშობენ.

¹² Wil-ს აქვს: *ἑαυτοῖσι* K—*ἑαυτῶν*.

¹³ *καὶ—φύσιν naturales* p. Wil-ის ამ გამოცენაში ამ ადგილს პირდაპირ მე-14 წიგნი მოსდევს.

¹⁴ *ἀπερ]* que p, *ἀσπερ* Koraes. *ἄσπερ* K.

¹⁵ *δάσσα* Wilamowitz, ex *celsos* p.

¹⁶ *περία]* B, *campros* p, *περία* V Gad. *πελία* G.

¹⁷ *μεγάλα διαλλάσσουσιν* *μεγάλοι ἀλλάσσοουσιν* V. *μεγάλα ἀλλάσσοουσιν* B. *μέγα διαλλάσσοουσιν* Gad., plurimum inmutant p *μεγάλοι ἀλλάσσοουσιν* G.

¹⁸ *πύσης* VG.

¹⁹ *λειμακωδεστέροις* Kühlewein. *λειμακωδεστέροις* Gad., *λειμακωδεστέροις*: VB, *stagnosis* p, *λειμακωδεστέροις* G.

²⁰ *ἐλώδεσι* B, *ἐλώδου* ⁶] V.

²¹ *εἰσι διάφοροι*] om. p.

²² *μέγα*] Koraes, *μετά* VB, inter p. *μετά* G.

²³ *καὶ* om. p Gad.

+ *ἄρα* K.

++ *ἕντας* K.

+++ *μέγα* K.

14. Καὶ ὁκόσα μὲν ὀλίγον διαφέρει τῶν ἐθνέων¹, παραλείψω, ἕκόσα δὲ μεγάλα ἢ φύσει ἢ νόμῳ, ἐρέω περὶ αὐτῶν ὡς ἔχει, καὶ πρῶτον περὶ τῶν Μακροκεφάλων. τουτέων² γὰρ οὐκ ἔστιν ἄλλο ἔθνος ὁμοίας τὰς κεφαλὰς ἔχον οὐδέν· τὴν μὲν γὰρ ἀρχὴν ὁ νόμος αἰτιώτατος ἐγένετο τοῦ μήκουσ³ τῆς κεφαλῆς, νῦν δὲ καὶ ἡ φύσις συμβάλλεται·⁴ τῷ νόμῳ⁵ τοὺς γὰρ μακροτάτην ἔχοντας τὴν κεφαλὴν γενναιοτάτους ἡγέονται. ἔχει δὲ [περὶ νόμου]⁶ ὡδε· τὸ παιδίον ὁκόταν γένηται· τάχιστα, τὴν κεφαλὴν αὐτέου⁶ ἔτι ἀπαλὴν ἐοῦσαν μαλακοῦ ἔόντος⁷ ἀναπλάσσοι⁸ τῆσι χερσὶ⁹ καὶ ἀναγκάζουσι ἐς τὸ μήκος αὔξεσθαι·¹⁰ δεσμά τε προσφέροντες καὶ τεχνήματα ἐπιτήδεια, ὑφ' ὧν τὸ μὲν σφαιροσιδῆς τῆς κεφαλῆς κακοῦται, τὸ δὲ μήκος αὔξεται. οὕτως¹¹ τὴν ἀρχὴν ὁ νόμος κατειργάσατο, ὥστε¹² τοιαύτην τὴν φύσιν γενέσθαι·¹³ τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος ἐν φύσει ἐγένετο, ὥστε τὸν νόμον μηκέτι ἀναγκάζειν·¹⁴ ὁ γὰρ γόνος πανταχόθεν ἔρχεται· ἀπὸ¹⁵ τε τῶν ὑγιερῶν ὑγιηρὸς¹⁶ ἀπὸ τε τῶν νοσερῶν νοσερός· εἰ οὖν γίγνεται·¹⁷ ἔκ τε τῶν¹⁸ φαλακρῶν φαλακροὶ καὶ ἐκ γλαυκῶν γλαυκοὶ καὶ ἐκ διστραμμένων στρεβλοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος¹⁹, καὶ περὶ τῆς ἄλλης μορφῆς ὁ αὐτὸς λόγος, τί κωλύει καὶ ἐκ μακροκεφάλου μακροκέφαλον γίγνεσθαι·²⁰ νῦν δ'·²¹ ὁμοίως οὐκέτι⁺ γίγνεται·²² ἢ²³ πρότερον· ὁ γὰρ νόμος οὐκέτι⁺⁺ ἰσχύει διὰ τὴν ὁμιλίην²⁴ τῶν ἀνθρώπων.

¹ Wil-ε ἄρα εἰς τῶν ἐθνέων'.

² Wil-ε εἰς τούτων. K.

³ Wil-ε εἰς συμβάλλεται K.

⁴ Wil-ε εἰς ἦν ἔστι.

⁵ περὶ νόμου] lege p. del Wilamowitz. Wil-ε ἄρα εἰς ἔστι.

⁶ Wil-ε εἰς αὐτοῦ K.

⁷ Molle constituto et diligato (h. e. delicato) p μαλακοῦ ἔόντος] del. Reinhold. Wil-ε μαλακοῦ ἔόντος ἄρα εἰς. K—[μαλθακοῦ ἔόντος].

⁸ ἀναπλάσσοι] Gad., ἀναπλήσσοι VB, deprimunt p. ἀναπλήσσοι G.

⁹ Wil-ε εἰς χερσίν.

¹⁰ Wil-ε εἰς ἔστι εἰς.

¹¹ οὕτως] Gad., sic p. αὐτὸς VB, αὐτὸς G.

¹² ὥστε] uita ut p. Wil-ε ἄρα εἰς εἰς ὑπὸ βίης K.

¹³ Wil-ε εἰς εἰς ἦν ἔστι.

¹⁴ Wil-ε εἰς εἰς ἦν ἔστι.

¹⁵ ἀπὸ] τοῦ σώματος ἀπὸ Gad., corporis dat. p (h. e. corporis de). Wil-ε εἰς ἔρχεται τοῦ σώματος ἀπὸ τε ἄρα εἰς. K-εἰς.

¹⁶ ὑγιηρὸς] Gad. p., ὑγιηρὸς καὶ τοῦ σώματος V, ὑγιηρὸς τοῦ σώματος B, ὑγιηρὸς καὶ τοῦ σώματος G.

14. ტომთაგან იმათ, რომლებიც ერთმანეთისაგან მცირედ განსხვავდებიან, გამოვტოვებ, ხოლო რომლებიც დიდად [განსხვავდებიან], ან ბუნების ან კანონების მიხედვით, მათ შესახებ ვილაპარაკებ ისე, როგორც არის და პირველ რიგში [ვიტყვი] მაკროკეთალების შესახებ; რადგან არც ერთ სხვა ტომს არა აქვს ამათი მსგავსი თავები. თავდაპირველად წეს-ჩვეულება გახდა მიზეზი [მათი] თავის სიგრძისა, ახლა კი ბუნებაც წაეშველა ამ წესს, რადგან ვისაც ყველაზე უფრო გრძელი თავი აქვს, ისინი არიან ყველაზე უფრო კეთილშობილებად მიჩნეულნი. მათი წეს-ჩვეულების მიხედვით ასე ხდებოდა: როგორც კი იბადებოდა ბავშვი, მის თავს, რომელიც ძალიან რბილი იყო, იმიტომ, რომ [ბავშვი] ჯერ სულ ჩვილია, ხელით აძლევდნენ ფორმას და აიძულებდნენ, რომ სიგრძეში გაზრდილიყო; თავსაკრავებს ხმარობდნენ და [სხვადასხვა] გამოსაყენებელ ხერხებს, რომელთა საშუალებითაც თავის სიმრგვალებს არღვევდნენ და [მისი] სიგრძე იზრდებოდა. ამრიგად, დასაწყისში წეს-ჩვეულება მოქმედებდა ისე, რომ ამგვარი ბუნება წარმოიქმნა; ხოლო დროთა ვითარებაში [ის] ბუნებად იქცა ისე, რომ წეს-ჩვეულება აღარ იყო აუცილებელი, რადგან თესლის შემადგენლობა სხეულის ყოველი ნაწილიდან მოდის, ჯანმრთელიდან ჯანმრთელი, ხოლო სნეულიდან — სნეული. თუ მელოტებისაგან მელოტები წარმოიშვებიან და ლურჯთვალათაგან ლურჯთვალნიანები, [თუ] დაკრუნჩხულთაგან მახინჯები [ჩნდებიან], როგორც ეს მეტწილადაა, იგივე [ეხება] სხვა ფორმებსაც; რა უშლის ხელს იმას, რომ გრძელთაგანისაგან გრძელთაგანი გაჩნდეს? ახლა კი აღარ ჩნდებიან იმგვარად, როგორც უწინ, რადგან წეს-ჩვეულებას ძალა აღარ ჰქონდა აღამიანებს შორის ურთიერთობის გამო.

¹⁷ Wil-ს აქვს *γίνονται* K.

¹⁸ τῶν] del. K. Kühlewein. Wil-ს არა აქვს, ასევე K-საც.

¹⁹ Wil-ს არა აქვს მძიმე.

²⁰ Wil-ს აქვს *γίνεσθαι*; K.

²¹ Wil-ს აქვს *ὅς*; K.

²² Wil-ს აქვს *γίνονται* K.

²³ ἦ] scripsi, ἦ VB, ὡς E. Wil-ს აქვს ὡς; K. ἦ G.

²⁴ ὀμλίη] ὀμλίαν Gad., cf. Erotianus p. 65, 7; ἀμέλειαν VB, neglegentiam p. ἀμέλειαν G.

+ μήκωος K.

** οὐκ ἔτι G.

15. Περὶ μὲν οὖν τούτων¹ οὕτως μοι δοκεῖ², περὶ δὲ τῶν ἐν Φάσις³, ἡ χώρα ἐκείνη ἐλώδης⁴ ἐστὶ καὶ θερμὴ⁴ καὶ ὑδατινὴ⁵ καὶ ὀασεῖα⁺⁺, ὄμβροι τε αὐτόθι γίνονται⁶ πᾶσαν ὥρην πολλοὶ τε καὶ ἰσχυροί, ἢ τε δίαίτα τοῖς ἀνθρώποις ἐν τοῖς ἔλεσιν ἐστὶ, τὰ τε οἰκήματα ξύλινα καὶ καλάμινα ἐν τοῖς ὕδασι μεμηχανημένα, ὀλίγη τε χρέονται βαδίσει⁷ κατὰ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ μονοξύλοις διαπλείουσιν⁸ ἄνω καὶ κάτω· διώρυγες γὰρ πολλαὶ εἰσι⁹. τὰ δὲ ὕδατα θερμὰ καὶ στάσιμα πίνουσιν¹⁰ ὑπὸ τε τοῦ ἡλίου σηπόμενα καὶ ὑπὸ τῶν ὄμβρων ἐπαυξόμενα, αὐτὸς τε ὁ Φᾶσις¹¹ στασιμώτατος πάντων τῶν ποταμῶν καὶ ῥέων ἠπιώτατα. οἱ τε γαρποὶ οἱ¹² γιγνόμενοι¹³ αὐτόθι¹⁴ πάντες ἀναλδῆες¹⁵ εἰσὶ καὶ τεθληυσμένοι¹⁶ καὶ ἀτελεῖς¹⁷ ὑπὸ πολυπληθείης τοῦ ὕδατος· διὸ καὶ οὐ πεπαίνονται· ἡγήρ¹⁸ τε πολὺς κατέχει τὴν χώραν ἀπὸ τῶν ὑδάτων. διὰ ταύτας δὴ τὰς προφάσις¹⁹ τὰ εἶδεα ἀπηλλαγμένα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἔχουσιν οἱ Φασιηνοί· τὰ τε γὰρ μεγέθεα²⁰ μεγάλοι²¹, τὰ πάχεα δ'²² ὑπερπάχητες, ἄρθρον τε κατὰδηλον οὐδὲν οὐδὲ φλέψ²³, τὴν τε χροίην ὠχρὴν ἔχουσιν²⁴ ὡσπερ ὑπὸ ἰκτέρου ἐχόμενοι²⁵, φθέγγονται τε βαρύτερον ἀνθρώπων τῷ ἡέρι χρεώμενοι²⁶ οὐ λαμπρῶ, ἀλλὰ

¹ Wil-υ εἰς τούτων; K.

² mihi esse uidetur p, ἔχειν μοι δοκεῖ Gad. Wil-υ εἰς: ἔχειν μοι δοκεῖ K.

³ Wil-υ εἰς ὄασεῖα φησὶ Κοραεῖς (·).

⁴ καὶ θερμὴ] om. p.

⁵ Wil-υ εἰς: ὑδατινὴ.

⁶ Wil-υ εἰς: γίνονται K.

⁷ βαδίσει τῇ] βαδίσει Κοραεῖς.

⁸ Wil-υ εἰς: διαπλείουσιν; K.

⁹ Wil-υ εἰς: εἰσιν.

¹⁰ Wil-υ εἰ εἰς ὄασεῖς.

¹¹ Φᾶσις] B, φάσιος V om. p, φάσιος G.

¹² οἱ] Κοραεῖς, om. VB.

¹³ Wil-υ εἰς γιγνόμενοι K.

¹⁴ αὐτόθι] Gad., ibidem p, αὐτέου B, αὐτέου V, αὐτέου G.

¹⁵ ἀναλδῆες] Κοραεῖς ex Erotiano p. 16, 14; ἀναλδῆες V, ἀναλδῆες B, ἀναλδῆες G.

¹⁶ καὶ τεθληυσμένοι] Gad., et corrupti p, κατεθληυσμένοι V, κατατθηνυμένοι B, κατεθληυσμένοι G.

¹⁷ Wil-υ ὄασεῖς καὶ ἀτελεῖς.

¹⁸ Wil-υ εἰς ἡγήρ.

¹⁹ προφάσις V, προσφάσις G.

15. ამათ შესახებ ვფიქრობ, რომ ასეა, ხოლო ვინც ფასისში ცხოვრობს, მათ შესახებ [შემდეგი მაქვს სათქმელი]: ეს ქვეყანა კაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. წლის ყოველ დროს იქ ხშირი და ძლიერი წვიმები მოდის. ადამიანებს საცხოვრებელი კაობებში აქვთ, და [მათი] ხისა და ლერწმის სახლები წყალზეა გამართული. ისინი ცოტას დადიან ფეხით ქალაქებსა და ნავთსადგურებში*, არამედ დაცურავენ აღმა-დაღმა ერთ ხეში ამოღებული ნაევებით, რადგან არხები ბევრია. ისინი სვამენ თბილსა და დამღვარ წყალს, მზისაგან დამპალს და წვიმებისაგან აღიდებულს. თვითონ ფასისი კი ყველა მდინარეთა შორის ყველაზე უფრო დინჯია და ძალიან მდორედ მიედინება. ნაყოფი, რომელიც იქ წარმოიშვება, ყველა ზრდა დაუსრულებელია**, სუსტი და უვარგისი, წყლის სიუხვის გამო. ამიტომ [აქ ნაყოფი] არ მწიფდება. წყლებისაგან ამ ქვეყანას დიდი ნისლი ადვას. ამ მიზეზების გამოა, რომ ფასისელებს სხვა ადამიანებთან შედარებით დიდად განსხვავებული შესახედაობა აქვთ: ტანად დიდები არიან, სისქით — მეტისმეტად სქელები; არც ერთს არ ემჩნევა არც სახსარი და არც ძარღვი; კანი კი ყვითელი აქვთ. თითქოს სიყვითლე სჭირდეთ. ლაპარაკობენ ადამიანთა შორის ყველაზე ბოხი ხმით, [რადგან] სუფთა ჰაერით კი არ სუნთქავენ, არამედ ნოტიოთი და ნესტიანით; ხოლო იმისათვის,

* რუსული თარგმანი: „редко посещают города и рынки“ არაა სწორი. გერმანული, ინგლისური და ფრანგული თარგმანები სწორია. *εμπόριον* ნიშნავს: სავაჭრო ადგილს; განსაკუთრებით ისეთ სავაჭრო ადგილს, რომელიც ზღვისპირასაა და სადაც დიდი საწყობებია საქონლისა. ქართულ თარგმანში შეიძლება დავტოვოთ სიტყვა „ემპორიონი“. გერმანულად ამ ადგილას გვაქვს: Märkte; ინგლისურად — market; ფრანგულად — places publiques.

** *ἀναλβέες* — ზრდადაუსრულებელი, ვარ. *ἀναλβέες* — უსარგებლო.

²⁰ τὰ—μεγέθη] magnitudinem autem p̄ μεγέθη V, corr. in: μεγέθη V², μεγέθη G.

²¹ μεγάλοι] fort. οὗ μεγάλοι.

²² μεγάλοι—δ' οὐ. p.

²³ Wil-ს აქვს ორი წერტილი (').

²⁴ Wil-ს აქვს აქ მძიმე.

²⁵ Wil-ს აქვს ორი წერტილი (').

²⁶ χροάμενοι V. Wil-ს აქვს χροάμενοι χροάμενοι G.

+ ἐλάθη G.

++ ბεσεία.

νοτώδει¹ καὶ διερῶ², πρὸς τὸ³ ταλαιπωρέειν⁴ τε⁴ τὸ σῶμα ἀργότεροι⁵ πεφύκασι. αἱ τε ὥραι οὐ πολὺ μεταλλάσσουν οὔτε πρὸς τὸ πνίγος οὔτε πρὸς τὸ ψύχος, τὰ τε πνεύματα τὰ⁶ πολλὰ νότια πλὴν αὐρῆς⁷ μιῆς ἐπιχωρήσῃ· αὕτη δὲ πνέει⁺⁺ ἐνίοτε βίαιος καὶ χαλεπὴ καὶ θερμὴ [καὶ]⁸ κέγχρωνα ὀνομάζουσι τοῦτο τὸ πνεῦμα. ὁ δὲ βορέης οὐ σφόδρα ἀπικνεῖται⁹, ἰκόταν δὲ πνέῃ, ἀσθενῆς καὶ βληχρὸς⁺⁺⁺.

16. Καὶ περὶ μὲν τῆς φύσιος¹⁰ [καὶ] τῆς διαφορῆς¹¹ καὶ τῆς μορφῆς τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ [καὶ τῇ Εὐρώπῃ]¹² οὕτως ἔχει¹³, περὶ δὲ τῆς ἀθυμίας¹⁴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀνανδρείης¹⁵, ὅτι ἀπολεμώτεροι¹⁶ εἰσι τῶν Εὐρωπαϊῶν οἱ Ἀσιηνοὶ καὶ ἡμερώτεροι τὰ ἡθῆα, αἱ ὥραι αἴτιαι μάλιστα οὐ μεγάλας τὰς μεταβολὰς ποιούμεναι οὔτε ἐπὶ τὸ θερμὸν οὔτε ἐπὶ τὸ ψυχρὸν, ἀλλὰ παραπλήσια· οὐ γὰρ γίγνεται¹⁷ ἐκπλήξεις¹⁸ τῆς γνώμης οὔτε¹⁹ μετὰστασις²⁰ ἰσχυρὴ τοῦ σώματος, ἀφ' ὧτων εἰκὸς τὴν ὀργὴν ἀγριοῦσθαι τε καὶ τοῦ ἀγνώμονος²¹ καὶ θυμοειδέος²² μετέχειν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ αὐτέμ⁺⁺ αἰεὶ ὄντα²³ αἱ γὰρ μεταβολαὶ εἰσι τῶν²⁴ πάντων αἰεὶ τε ἐγείρουσαι²⁵ τὴν γνώμην τοῦ ἀνθρώπου²⁶ καὶ οὐκ ἐῶσαι ἀτρεμίζειν²⁷. διὰ ταύτας ἐμοὶ δοκέει²⁸ τὰς προφάσιας²⁹ ἀναλκῆς εἶναι τὸ γένος τὸ Ἀσθη-

¹ νοτώδει] Gad., austrino p, νοτώδη B, χνοώδει V, χνοώδει τε G.

² διερῶ] V, θολερῶ B Gad., turbulento p.—K το Wil-υ εἰς θολερῶ.

³ πρὸς τὸ] πρὸς τῷ Gad., πρὸς VB, πρὸς τε τὸ Kühlewein, ad enim p. Wil-υ εἰς: πρόστε τὸ. K.

⁴ τε] del Kühlewein. K, Wil-υ εἰς εἰς τε.

⁵ Wil-υ εἰς ἀργότατοι.

⁶ τὰ] Koracs. om. VB, τὰ εἰς εἰς G-s.

⁷ αὐρῆς] Savinus, aura p, αὐτῆς VB, αὐτῆς G.

⁸ καὶ (tert.) que p, del. Reinhold.

⁹ Wil-υ εἰς ἀπικνεῖται εἰς G-υε, εἰς K-υε.

¹⁰ φύσιος VG.

¹¹ καὶ τῆς διαφορῆς] diversorum p, τῆς διαφορῆς Koracs.

¹² καὶ τῇ Εὐρώπῃ] constituta p, om. Gad. (cf. p. 71, 11—γῆα θη-17 σαρκο. I—II ἡρῶδη— σ. γ.) K-υ εἰς εἰς ἡρῶδη.

¹³ Wil-υ θηλο ης ἡρῶδη εἰς εἰς: Καὶ περὶ μὲν τῆς φύσιος τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ οὕτως ἔχει. ἔχει] seq. τὴν ἀσίην πλείστον διαφέρειν κτλ. p. 67, 17 (γῆα 12-η σαρκο. εἰς— σ. γ.).

¹⁴ animositate p.

¹⁵ uirilitate(m) p.

¹⁶ ἀπολεμώτεροι] E, ἀπολεμώτατοι VB, inbecilles p, ἀπολεμώτατοι G.

¹⁷ Wil-υ εἰς γίνονται K-υε.

რომ სხეულს ჯაფა მიაყენონ, ძალიან ზარმაცები არიან. [ან ქვეყანაში] წლის დროები დიდად არ სხვაობენ ერთმანეთისაგან, არც სიცხის მხრივ და არც სიცივის მხრივ. აქ ბევრი სამხრეთის ქარი ქრის, გარდა ერთი ადგილობრივი ქარისა. ხოლო ეს ზოგჯერ ძლიერად და სასტიკად უბერავს და ცხელია. ამ ქარს უწოდებენ „კენხრონს“. ჩრდილოეთის ქარი [აქამდე] თითქმის ვერ აღწევს, ხოლო როდესაც უბერავს, ის სუსტი და წყნარია.

16. ასეა საქმე აზიასა და ევროპაში მცხოვრები ხალხების ბუნების, განსხვავებისა და შესახედაობის მიმართ. ხოლო რაც შეეხება ადამიანთა სიმხდალესა და ლაჩრობას, რომ აზიელები ევროპელებზე გაცილებით უფრო ნაკლებ მეომარნი არიან და უფრო მშვიდი ზნის, ამის უმთავრეს მიზეზად უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ წლის დროები დიდ ცვლილებას კი არ განიცდიან არც სითბოსი და არც სიცივის თვალსაზრისით, არამედ [მუდამ] დაახლოებით ერთგვარნი არიან. ამიტომ არც აზრი განიცდის [რაიმე] ძვრას და არც სხეული ძლიერ ცვლილებას, რისგანაც ჩვეულებრივად [ადამიანი] მძვინვარდება და უგუნურებასა და სითიცხეს იძენს უფრო მეტად, ვიდრე [მაშინ, როდესაც] მუდამ ერთსადაიმავე მდგომარეობაში არის; რადგან ცვლილებები აფხიზლებს ყველაზე უფრო ადამიანის აზრს და არ აძლევს მშვიდად ყოფნის საშუალებას. მე ვფიქრობ, ამ მიზეზების გამოა, რომ აზიელი ხალხი არაა

¹⁸ ἐκπλήξῃς V G.

¹⁹ Wil-ს აქვს οὐδέ.

²⁰ τῆς—μετάστασις om. p.

²¹ ἀγνώμονος] B Gad., inconsideratum p. γνώμονος V G.

²² φαιμοειδές] B feruidum p, φαιμάδους et φαιμάσεως Gad., φαιμοῦ VG.

²³ ἡ—ὄντα in eodem semper constituto p, del. Wilamowitz. Wil-სულ არა აქვს ეს ფრაზა. K—έόντα.

²⁴ τῶν] del. Kühlewein.

²⁵ αἰεὶ τε ἐγείρουσαι] V, semper pergentes p; αἰεὶ τε ἐγείρουσι B. et ἐπεγείρουσαι Gad.—K.

²⁶ τῶν ἀνθρώπων Koræes K-საც ასე აქვს, hominum p.

²⁷ Wil-ს ეს ფრაზა აქვს ასე: αἱ γὰρ μεταβολαὶ εἰσιν αἱ ἐπαγείρουσαι τῆν γνάμην τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐκ ἔδωαι ἀτρεμίζειν.

²⁸ Wil-ს აქვს δοκεῖ K.

²⁹ προφάσης V G.

+ προσταλαιπωρεῖν G. K—ταλαιπωρεῖν.

++ πρὲ K.

+++ βλιχός G.

+--+ αὐτῷ K.

γόν¹ καὶ προσέτι διὰ τοὺς νόμους· τῆς γὰρ Ἀσίης τὰ πολλὰ βασι-
 λεύετα·² ὅκου δὲ μὴ αὐτοὶ ἑωυτέων³ εἰσὶ καρτεροὶ⁴ ἄνθρωποι·
 μηδὲ⁵ αὐτόνομοι⁵, ἀλλὰ δεσπόζονται, οὐ περὶ τούτου⁺⁺ αὐτέοισιν⁶
 ὁ λόγος ἐστίν, ὅπως⁷ τὰ πολέμια ἀσκήσωσιν, ἀλλ' ὅπως μὴ δόξωσι
 μάχιμοι εἶναι·⁸ οἱ γὰρ κίνδυνοι οὐχ ὁμοιοὶ εἰσι·⁹ τοὺς μὲν γὰρ
 στρατεύεσθαι εἰκὸς καὶ ταλαιπωρέειν¹⁰ καὶ ἀποθνήσκειν ἐξ ἀνάγκης
 ὑπὲρ τῶν δεσποτῶν¹¹ ἀπὸ τε παιδίων καὶ γυναικῶς¹² ὄντας¹³ καὶ
 τῶν λοιπῶν φίλων¹⁴, καὶ ὁκόσα μὲν ἂν χρηστὰ καὶ ἀνδρεία ἐργά-
 σωνται, οἱ δεσπόται ἀπ' αὐτέων⁺⁺⁺ αὐξοῦνται τε καὶ ἐκφύονται¹⁵,
 τοὺς δὲ κινδύνους καὶ θανάτους αὐτοὶ καρποῦνται. ἔτι δὲ πρὸς τού-
 τοισι· τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἀνάγκη ἡμεροῦσθαι¹⁶ τὴν ὄργην¹⁷
 ὑπὸ τε ἀπολεμιῶν¹⁸ καὶ ἀργίης¹⁹, ὥστε²⁰, καὶ εἴ τις φύσει πέφυκεν
 ἀνδρεῖος καὶ εὐψυχος, ἀποτρέπεσθαι²¹ τὴν γνώμην ὑπὸ²² τῶν νόμων.
 μέγα δὲ τεκμήριον τούτων· ὁκόσοι γὰρ ἐν τῇ Ἀσίῃ Ἑλληνας ἢ βάρ-
 βαραι μὴ δεσπόζονται, ἀλλ' αὐτόνομοὶ εἰσι καὶ ἑωυτέοισι²³ ταλαι-
 πωρεῦσιν, οὗτοι μαχιμώτατοί· εἰσι πάντων· τοὺς γὰρ κινδύνους
 ἑωυτέων²⁴ πέρι· κινδυνεύουσι καὶ τῆς ἀνδρείης αὐτέοι·²⁵ τὰ ἄθλα
 φέρονται καὶ τῆς δειλίης τὴν ζημίην²⁶ ὡσαύτως²⁷. εὐρήσεις δὲ καὶ
 τοὺς Ἀσιηνοὺς διαφέροντας αὐτοὺς ἑωυτέων, ⁺⁺⁺⁺ τοὺς μὲν βελ-

¹ Wil-*h* ἀξξβ ἀδοθη.

² ^μση βασιλεύειν *mg.* V. Wil-*h* ἀξ ἀξξβ Ἰνδουλο.

³ Wil-*h* ἀξξβ ἑωυτῶν K.

⁴ καρτεροί] V. fortiores p, καρτεροὶ οἱ B. καρτερῶται Gad. Wil-*h* ἀξξβ
 καρτεροὶ οἱ.

⁵ αὐτόνομοι] B, αὐτόνομες VG.

⁶ Wil-*h* ἀξξβ τούτου αὐτοῖσιν K-*h*αγ.

Wil-*h* ἀξξβ: ὅπως, K-*h*αγ.

⁸ Wil-*h* ἀξξβ ἰσθη Ἰνδουλο (·).

⁹ Wil-*h* ἀξξβ: ὁμοιοὶ εἰσιν. *h*αδλαγ ἀξξβα Heiberg-*h*β Ἰνδουλο: ^μση στρα-
 τιώταις *mg.* V.

¹⁰ Wil-*h* ἀξξβ: ταλαιπωρεῖν. K-*h*αγ.

¹¹ Wil-*h* ἀξξβ: δεσποτέων, K.

¹² γυναικῶν Gad. p, Wil-*h* ἀξξβ: γυναικῶν.

¹³ Wil-*h* ἀξξβ: ἔοντας K.

¹⁴ Wil-*h* ἀξξβ ἀξ Ἰνδουλο.

¹⁵ ἐκφύονται] bene nascuntur p.

¹⁶ ἡμεροῦσθαι] Zwinger, ἐρημοῦσθαι VBG. dosolare P.

¹⁷ ὄργην] Zwinger, γῆν VBG, terra p.

¹⁸ ἀπολεμιῶν] Ilberg. ἀπολεμιῶν V, πολεμιῶν B, ἀπολεμίας Zwinger.

მამაცი და ამას გარდა, მისი კანონების გამოც. რადგან აზიის მეტ წილს შეფე მართავს, ხოლო სადაც ხალხი თვითონ არ არის ძლიერი და დამოუკიდებელი, არამედ [სხვა] ბატონობს მასზე, მაშინ მათ ის კი არა აქვთ საზრუნავი, რომ საომარ საქმეებში ივარჯიშონ, არამედ ის, თუ როგორ მოაჩვენონ თავი, რომ მეტბრძოლნი არ არიან. მართლაც და საფრთხე თანაბარი არაა, რადგან [დამორჩილებული ხალხი] ლაშქრობს, იტანჯება და კვდება იძულებით [თავისი] ბატონებისათვის, ცოლ-შვილისა და სხვა მეგობართაგან მოშორებით. რა კარგად და მამაციად არ უნდა მოქმედებდნენ ისინი, [ამ საქმეებისაგან] აღზევდებიან და განდიდდებიან მათი ბატონები, ხოლო თვითონ კი საფრთხესა და სიკვდილს იმკიან მხოლოდ. ამას გარდა ამისთანა ადამიანები იძულებით იმორჩილებენ [თავიანთ] ვნებებს იმის გამო, რომ არ ომობენ და უმოქმედონი არიან¹; ისე რომ თუ ვინმე ბუნებით მამაცი და გულაღია, [ამ] კანონების გამო ეცვლება მათაც გუნება. ამისი დიდი საბუთია [შემდეგი]: ვინც არიან აზიაში ელინები თუ ბარბაროსები, რომელთაც არ ჰყავთ ბატონი, არამედ დამოუკიდებელნი არიან და თავისთვის შრომობენ, ისინი ყველაზე უფრო მეტბრძოლი ბუნების არიან, რადგან საფრთხეში თავს საკუთარი თავისთვისვე იგდებენ და ჯილდოს სიმამაცისათვის [თვითონვე] ღებულობენ, ისევე როგორც სასჯელს — სიმხდალისათვის. შენ შეამჩნევ, რომ აზიელებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ზოგი უკეთესია, ხოლო ზოგი უფრო უმნიშვნელო.

¹ რუსული თარგმანია: „При этом по необходимости земля у таких людей остается необработанною как по причине нашествия врагов, так и вследствие беспечности их самих“ ჩანს, მთარგმნელი სხვა ვარიანტს იღებს ამოსაყლად.

¹⁰ Wil-ს მთელი ეს ფრაზა ასე აქვს: *ἄπο τῆς ἀπὸ τῶν πολεμίων ἀργίας.*

¹⁰ Wil-ს მძიმე არა აქვს.

¹¹ *ἀποτρέψονται* om. p.

¹² *ἄπο* Gad., u p, *ἀπὸ* VBG.

¹³ Wil-ს აქვს: *ἔαυτοῖσιν*, K—*ἔαυτοῖσι*.

¹⁴ Wil-ს აქვს: *ἔαυτῶν* K.

¹⁵ Wil-ს აქვს: *αὐτοῖ* K.

¹⁶ *ζῆμῆν* corr. ex *ζῆμῖαν*? V.

¹⁷ Wil-ის გამოცემულ ტექსტში ამ ადგილს პირდაპირ მოსდევს მე-17 თავი.

+ *μη δὲ* G.

++ *τοῦτον* K.

+++ K, Wil—*αὐτῶν*.

++++ *ἔαυτῶν* K.

τίονας, τοὺς δὲ φαυλοτέρους ἐόντας· τουτέων⁺ δὲ αἱ μεταβολαὶ αἰτιαὶ τῶν ὥρέων, ὡσπερ μοι εἴρηται ἐν τοῖς προτέροισι.

17. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν τῇ Ἀσίῃ οὕτως ἔχει¹. ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ἔστιν² ἔθνος Σκυθικόν, ὃ περὶ τὴν λίμνην οἰκεῖ τὴν Μαιώτιν³ διαφέρον τῶν ἐθνέων τῶν ἄλλων. Σαυρομάται καλεῦνται. τουτέων⁴ αἱ γυναῖκες ἱππάζονται τε καὶ τοξεύουσι καὶ ἀκοντίζουσι ἀπὸ τῶν ἵππων καὶ μάχονται τοῖς πολεμοῖς⁵, ἕως ἂν παρθένοι ἔωσιν⁶, οὐκ⁷ ἀποπαρθενεύονται⁸ δέ, μέχρις⁹ ἂν τῶν πολεμίων τρεῖς ἀποκτείνωσι, καὶ οὐ πρότερον συνοικέουσιν [ἤπερ]¹⁰ τὰ ἱερὰ θύουσα¹¹. τὰ ἐν νόμῳ¹² ἢ δ' ἂν ἄνδρα ἐωυτῇ ἄρηται, παύεται ἱππαζομένη, ἕως ἂν μὴ ἀνάγκη καταλάβῃ παγκόλιου στρατείας· τὸν δεξιὸν δὲ μαζὸν οὐκ ἔχουσι¹³. παιδίους γὰρ εὐοῦσιν ἔτι νηπίους αἱ μητέρες χαλκίον¹⁴ τετεχνημένον¹⁵ ἐπ' αὐτῷ τουτέῳ¹⁶ διάπυρον ποιέουσαι. πρὸς τὸν μαζὸν τιθέασιν¹⁷ τὸν δεξιόν, καὶ ἐπικαίεται¹⁸ ὥστε τὴν αὐξῆσιν φθείρεσθαι, ἐς δὲ τὸν δεξιὸν ὤμον καὶ βραχίονα πᾶσαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ πλῆθος ἐκδιδόναι.

18. Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν Σκυθέων τῆς μορφῆς, ὅτι αὐτοὶ αὐτοῖσιν¹⁹ εἰκόασιν καὶ οὐδαμῶς²⁰ ἄλλοις²¹, αὐτὸς²² λόγος καὶ περὶ τῶν Αἴγυπτίων, πλὴν ὅτι οἱ²³ μὲν ὑπὸ²³ τοῦ θερμοῦ εἰσι βεβιασμένοι, οἱ²⁴ δ' ὑπὸ²³ τοῦ ψυχροῦ. ἢ δὲ Σκυθέων ἐρημίη καλυμμένη πεδίας ἔστι· καὶ λειμακώδης καὶ ψιλῆ²⁵ καὶ ἐνυδρος μετρίως· ποταμοὶ γὰρ εἰσι μεγάλοι, οἱ ἐξοχετεύουσι τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν πεδίων. ἐνταῦθα

¹ Wil-ε εἰς ἐν ἡρώδου.

² Wil-ε εἰς ἐστίν.

³ Wil-ε εἰς εἰς ἠοῦ.

⁴ Wil-ε εἰς τουτέων; K.

⁵ Wil-ε εἰς πολεμοῖσιν.

⁶ Wil-ε εἰς ἐν ἡρώδου.

⁷ οὐκ; B, οὐ V.

⁸ ἀποπαρθενεύονται; BV³, uiolantur p, παρθενεύονται V.

⁹ Wil-ε εἰς δὲ μέχρι; K—μέχρι.

¹⁰ ἢπερ] nisi ante p, deleo. Wil-ε εἰς ἡρώδου.

¹¹ θύουσαι] θύωσι Korae, immolent. Wil-ε εἰς θύωσι; K—θύωσιν.

¹² τὰ ἐν νόμῳ] que in lege sunt p, τῷ ἐν νόμῳ VBG, τὰ ἐννομα Gad., τὸ Ἐνωλίφ? Gundermann. Wil-ε εἰς: τὰ ἐννομα. K—εἰς.

¹³ Wil-ε εἰς: ἔχουσιν.

¹⁴ χαλκίον] Heringa, cf. Erotianus p. 94, 1; χαλκίον VB, aera sumi p.

¹⁵ τετεχνημένον] fabricatum p, τετεχνημένον ἢ V, ὃ τετεχνημένον ἢ BG K—τετεχνημένον [ἦ].

ამის მიზეზებიც წლის დროების ცვალებადობაა, როგორც უკვე ვთქვი აღრე.

17. მათ შესახებ, ვინც აზიაში არის, ესაა [სათქმელი], ხოლო ევროპაში არის სკვითური ტომი, რომელიც ცხოვრობს მეოტიდის ტბასთან და რომელიც განსხვავებულია [ყველა] სხვა ტომებისაგან. მათ ეწოდებათ საერომატები. მათი ქალები ცხენოსნობენ, ისარს ისერიან, შუბს ტყორციან ცხენებზე [შემსხდარნი] და მტერს ებრძვიან, ვიდრე ქალწულები არიან: ქალწულობას კი არ ჰკარგავენ მანამ, ვიდრე მტერთაგან სამს არ მოჰკლავენ და არ თხოვდებიან მანამ, ვიდრე [მათი] ჩვეულებების მიხედვით გათვალისწინებულ მსხვერპლშეწირვას არ მოახდენენ. ვინც თავისთვის ამოირჩევს კაცს, ის თავს ანებებს ცხენზე ჯდომას, ვიდრე აუცილებელი არ იქნება საყოველთაო ლაშქრობაში [მონაწილეობა]. მათ მარჯვენა ძუძუ არა აქვთ, რადგან როცა ისინი ჩვილი ბავშვები არიან, დედები საგანგებოდ ამისთვის გაკეთებულ გავარვარებულ სპილენძის [ხელსაწყოს] ადებენ მარჯვენა ძუძუზე და ამოუწვავენ ხოლმე, რათა [ძუძუს] ზრდა შეჩერდეს და მთელი ძალა და ღონე გადავიდეს მარჯვენა მხარსა და მკლავზე.

18. ხოლო რაც შეეხება დანარჩენი სკვითების გარეგნობას, რომ ისინი ერთმანეთს ჰგვანან და სხვას არავის, ამის შესახებ იგივე აზრი [უნდა გამოითქვას], რაც ეგვიპტელების შესახებ, ოღონდ [იმ განსხვავებით], რომ [ეგვიპტელები] სიციხისაგან არიან დაჩაგრულნი, ხოლო ესენი კი სიცივისაგან. სკვითურ უდაბნოდ წოდებული [ადგილი] არის ვაკე, ბალახოვანი, მოტიტვლებული და ზომიერად მდიდარი წყლებით. [იქ] მდინარეები დიდია, რომლებ-

¹⁶ Wil-ს აქვს: τούτη K.

¹⁷ Wil-ს აქვს τινέσιον.

¹⁸ ἐπικαίεται] inpositum habetur p, h. e. ἐπικείται fort. recte.

¹⁹ αὐτοῖσιον V, ἑαυτοῖσιον Zwinger. Wil-ს აქვს ἑαυτοῖσιον.

²⁰ οὐδαμοῖς Wilamowitz; nec alia p. K—οὐδαμοῖς.

²¹ Wil-ს აქვს οὐδαμοῖσιον ἄλλοισιον.

²² Wil-ს აქვს: ἄστος ასევე G-ს.

²³ ἄπθ (alt.)] Heringa, ἀπὸ VBG.

²⁴ Wil-ს აქვს οἱ.

²⁵ ψιλή] E, ἔψηλή VBG. alta p.

• τούτου K.

καὶ¹ οἱ Σκυθῆται διαίτευνται, Νομάδες δὲ καλεῦνται, ὅτι οὐκ ἔστιν² οἰκήματα, ἀλλ' ἐν ἀμάξαις³ οἰκεῦσιν, αἱ δὲ ἀμαξαί εἰσιν αἱ μὲν ἐλάχισται τετράκυκλοι, αἱ δὲ ἐξάκυκλοι⁴, αὐταὶ δὲ πῖλοις⁵ περιπεφραγμένοι, εἰσὶ δὲ καὶ⁶ τετεχνασμένοι⁶ ὡσπερ οἰκήματα τὰ μὲν ἀπλᾶ,⁷ καὶ⁸ τριπλᾶ⁷ καὶ⁸ ταῦτα δὲ καὶ στεγνὰ⁸ πρὸς ὑδῶρ καὶ πρὸς χιόνα καὶ πρὸς τὰ πνεύματα, τὰς δὲ ἀμάξας⁹ ἔλκουσι ζεύγεα τὰς μὲν δύο, τὰς δὲ τρία βοῶν κέρως ἄτερ· οὐ γὰρ ἔχουσι κέρατα ὑπὸ⁹ τοῦ ψύχεος. ἐν ταύταις¹⁰ μὲν οὖν ταῖς ἀμάξαις¹⁰ αἱ¹¹ γυναῖκες διαίτευνται. αὐτοὶ δ' ἐφ' ἵππων ὀχεύνται οἱ ἄνδρες¹², ἔπονται δὲ αὐτέοις¹³ καὶ¹⁴ τὰ πρόβατα τὰ¹⁵ ἐόντα¹⁶ καὶ¹⁴ αἱ βόες καὶ οἱ ἵπποι. μένουσι δ' ἐν τῇ αὐτέῳ¹⁷ τοσοῦτον χρόνον, ὅσον ἂν ἀποχρῆ αὐτέοις¹⁸ τοῖς κτήνεσιν ὁ χόρτος¹⁹, ἄκόταν δὲ μηκέτι, εἰς²⁰ ἑτέρην χώραν μετέρχονται. αὐτοὶ δ' ἐσθίουσι κρέα ἐφθὰ²² καὶ πίνουσι γάλα ἵππων²³ καὶ ἵππάκην τρώγουσι²⁴ τοῦτο δ' ἐστὶ τὶ τυρὸς ἵππων.

19. Τὰ μὲν ἐς τὴν διαίταν αὐτέων²⁵ οὕτως ἔχει καὶ τοὺς νόμους²⁶, περὶ δὲ²⁷ τῶν ὥρέων καὶ τῆς μορφῆς, ὅτι πολὺ ἀπῆλλακται τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὸ Σκυθικὸν γένος καὶ ἔοικεν αὐτὸ

¹ Wil-b εἰς καὶ-b ἀποχρῆ δὴ.

² οὐκ ἔστιν] non insunt p, οὐ κατὰ Wilamowitz. Wil-b οὐκ ἔστιν οὐ κατ'.

³ Wil-b εἰς ἵππων.

⁴ πῖλοις] E, πηλοῖς VBG, om. p.

⁵ περιπεφραγμένοι—καὶ] om. p, περιπεφραγμένοι εἰσὶ καὶ Wilamowitz. Wil-b εἰς: περιπεφραγμένοι εἰσὶ καὶ.

⁶ διατετεχνησμένοι Wilamowitz, Wil-b εἰς διατετεχνησμένοι.

⁷ τὰ—τριπλᾶ] inferiores et superius et duplices sunt p ἀπλᾶ διπλᾶ vel ἀπλᾶ τὰ δὲ διπλᾶ Koraes καὶ (pr.) om. B Wil-b εἰς: τὰ μὲν διπλᾶ, τὰ δὲ τριπλᾶ.

⁸ στεγνὰ] Hemsterhusius ad Aristoph. Plut. p. 369. στενὰ VBG, constriete uel solide p.

⁹ Wil-b εἰς ἵππων ἔχουσι ἵππων...

¹⁰ Wil-b εἰς K-b εἰς: ταύτησι... τῆσιν ἀμάξαις... G—ἀμάξαις.

¹¹ αἱ] Koraes, om. VBGK.—(αἱ).

¹² οἱ ἄνδρες] del. Cobet. Wil-b εἰς εἰς. K-b εἰς [οἱ ἄνδρες].

¹³ Wil-b εἰς: αὐτοῖσι K-b: αὐτοῖς.

¹⁴ καὶ (pr.) — καὶ (sec)] om. p.

¹⁵ τὰ (alt.)] Koraes, om. VBG. K — (τὰ).

¹⁶ ἐόντα πλείστα Gomperz.

საც გამოაქვთ წყლები ველიდან. აქ ცხოვრობენ სკვითები, [რომლებიც] ნომადებად იწოდებიან, რადგან სახლები კი არა აქვთ, არამედ ურმებზე ცხოვრობენ. ხოლო ურმები კი ყველაზე პატარები, ოთხბორბლიანებია, სხვები კი — ექვსბორბლიანები. [ურმების] გარშემო ნაბადი აქვთ შემოკრული. არის ისეთი [ურმებიც], რომლებიც მოწყობილია როგორც სახლები, ზოგი ერთმაგი და ზოგი სამმაგი. [სახურავეებით]¹ და ეს იცავს წვიმისაგან, თოვლისაგან და ქარებისაგან. ურმებს ეწევა ორი ან სამი უღელი ურქო ხარებისა. მათ არა აქვთ რქები სიცივის გამო. ამ ურმებში ცხოვრობენ ქალები, ხოლო თვითონ მამაკაცები დადიან ცხენებით. მათ უკან მისდევენ ცხვრები, რაც ჰყავთ, ხარები და ცხენები. ერთსა და იმავე ადგილას იმდენხანს რჩებიან, რა ხანიც მათ საქონელს ბალახი ჰყოფნის, ხოლო როდესაც აღარ [ჰყოფნის], სხვა ადგილზე გადადიან. თვითონ [ხალხი] იკვებება მოხარშული ხორციით, სეამს ცხენის რძეს და ჰამს ჰიპაკეს. ეს არის ცხენის ყველი.

19. ასეთია მათი ცხოვრება და კანონები. ხოლო რაც შეეხება წელიწადის დროებსა და გარეგნობას, [ყველა] დანარჩენი ხალხებისაგან დიდად განსხვავდება სკვითური ტომი და ჰგავს [მხოლოდ]

¹ ეს ადგილი დასახუტებელია: *ἀπὸ* და *τρυπῶν* შეიძლება გავიგოთ ასე: ურმები, რომელიც ერთ ოთახს და სამ ოთახს შეიცავს. ან — ურმეს ერთმაგი ან სამმაგი კეჩა ჰქონდა შემოკრული. ან — ურმეს ერთმაგი ან სამმაგი სახურავი ჰქონდა. შდრ. *ἐν τρυπλοῖς ἀμαξίταις* Soph. O. R. 716.

¹⁷ *ἀυτέοισι* VG. Wil-ს და K-ს აქვთ: *τῶ ἀυτῶ.*

¹⁸ Wil-ს და K-ს აქვთ: *ἀυτοῖσι.*

¹⁹ Wil-ს აქვს ორი წერტილი (·).

²⁰ Wil-ს აქვს *μηκέτ' ἢ, ἐς* K—*ἐς.*

²¹ *ἔρχονται* B, transeunt p. Wil-ს და K-ს აქვთ: *ἔρχονται.*

²² *κρέα ἐφθά*] B, *carnes assas, κρέδεφθα* VG.

²³ Wil-ს აქვს აქ მძიმე.

²⁴ Wil-ს აქვს აქ: *τρώουσι.*

²⁵ Wil-ს აქვს *ἀυτῶν.* K.

²⁶ Wil-ს აქვს ორი წერტილი (·).

²⁷ *δέ*] om. p.

* *ἀμάξισι* K.

*** *ἀπὸ* G.

**** *τρυπῶν*—G.

***** *ἀμάξας* G.

***** *ταύτησι* K.

ἑωυτέῳ¹ ὡσπερ τὸ Αἰγύπτιον² καὶ ἤκιστα πολύγονόν ἐστι, καὶ ἡ
 χώρη ἐλάχιστα θηρία τρέφει κατὰ μέγεθος καὶ πληθὸς³. κεῖται
 γὰρ ὑπ' αὐταῖς ταῖς⁴ ἄρκτοις καὶ τοῖς ὄρεσι⁵ τοῖς Ῥιπαίοισιν, δθεν
 ὁ βορέης πνεῖς⁶, ὃ τε* ἥλιος⁷ τελευτῶν ἐγγύτατα γίγνεται⁸, ὀκ-
 ταν ἐπὶ τὰς θεριναῖς ἔλθῃ περιόδους, καὶ τότε ὀλίγον χρόνον θερ-
 μαίμε·⁹ καὶ οὐ σφόδρα¹⁰ τὰ δὲ πνεύματα¹¹ τὰ ἀπὸ τῶν θερμῶν
 πνέοντα οὐκ¹² ἀφικνεῖται, ἦν¹³ μὴ¹⁴ ὀλιγάκις καὶ ἀσθενέα, ἀλλ'
 ἀπὸ τῶν ἄρκτων αἰεὶ⁺ πνέουσι¹⁵ πνεύματα ψυχρὰ ἀπὸ τε χιόνος καὶ
 κρυστάλλου¹⁶ καὶ ὑδάτων πολλῶν.¹⁷ οὐδέποτε δὲ¹⁸ τὰ ὄρεα ἐκλεί-
 πει·¹⁹ ὑπὸ²⁰ τούτων²¹ δὲ δυσοίκητὰ²² ἐστίν·²³ ἡγήρ²⁴ τε κατέχει
 πολὺς²⁵ τῆς ἡμέρης τὰ πεδία, [καὶ]²⁶ ἐν ὄτοισι²⁷ διατεύνται²⁸
 ὥστε τὸν μὲν χειμῶνα αἰεὶ⁺ εἶναι, τὸ δὲ θέρος ὀλίγας ἡμέρας²⁹
 καὶ ταύτας μὴ λίγην·³⁰ μετέωρα γὰρ τὰ πεδία καὶ ψιλὰ καὶ οὐκ
 ἐστεφάνωνται³¹ ὄρεσιν³² ἀλλ' ἡ ἀντία³³ ἀπὸ τῶν ἄρκτων αὐτόθι³⁴,
 καὶ τὰ θηρία οὐ γίγνεται³⁵ μεγάλα, ἀλλ'³⁶ οἷά τε ἐστίν³⁷ ὑπὸ γῆν

¹ Wil-ς ἀξβς ἑωυτῷ, K.

² Wil-ς ἀξβς Αἰγύπτιον.

³ Wil-ς ἀξβς ὁμοῖο ἕξῆς (·).

⁴ Wil-ς ἀξβς: αὐτῆσι τῆσιν K.

⁵ ὄρεσι] -σ—e corr. V.

⁶ Wil-ς ἀξβς πνεῖς K.

⁷ ὃ τε ἥλιος] sol enim p.

⁸ Wil-ς ἀξβς γίγνεται K.

⁹ Wil-ς ἀξβς θερμαίνει K.

¹⁰ καὶ οὐ σφόδρα] non ualidi p. Wil-ς ἀξβς ἕξῆς (καὶ ὁμοῖο ἕξῆς-
 ὅμοιο).

¹¹ δὲ πνεύματα] Littré, flatus autem p, δειπνεύματα VG, διαπνεύματα B.

¹² οὐκ] Littré, non p, om. VB. Wil-ς οὐκ ὁμοῖο ἀξβς. K—(οὐκ).

¹³ ἦν] εἰ Wilamowitz.

¹⁴ Wil-ς ὁμοῖο ἀξβς ἦν μὴ ἕξῆς.

¹⁵ Wil-ς ἀξβς πνέουσι.

¹⁶ κρυστάλλου]— u corr. ex v? V. κρυστάλλων B, glacie p. Wil-ς ἀξβς
 κρυστάλλων.

¹⁷ πολλῶν] πο—in ras. mai. V. Wil-ς ἀξβς ὁμοῖο ἕξῆς (·).

¹⁸ Wil-ς ἀξβς γὰρ (καὶ ὁμοῖο δὲ).

¹⁹ Wil-ς ἀξβς ἕξῆς.

²⁰ ὑπὸ] Koraes, ἀπὸ VB, propter p K—ἀπὸ.

²¹ Wil-ς καὶ K-ς ἀξβς ἀπὸ τούτων (καὶ ὁμοῖο ἐπὶ τούτων).

²² δυσοίκητα] B, inhababilia p, διοίκητα VG.

²³ Wil-ς ἀξβς ἀσθενῆ.

²⁴ Wil-ς ἀξβς ἀθήρ.

თავის თავს, ისევე, როგორც ეგვიპტური; [ეს ტომი] ნაკლებად ნაყოფიერია, ხოლო [მათ] ქვეყანაში გარეული მხეცები ძალიან პატარები არიან ზომით და [მცირენი] სიმრავლის თვალსაზრისით. ეს იმიტომ, რომ ის მდებარეობს ზედ პოლუსის¹ ქვემოთ და რიპების მთების ძირში, საიდანაც უბერავს ჩრდილოეთის ქარი. მზე კი, როდესაც ის ზაფხულის წრეს მიაღწევს, მაშინ უახლოვდება მას ყველაზე უფრო და მაშინაა, რომ ცოტა ხნით ათბობს, მაგრამ არც მაინცაღამაინც. ქარები, რომლებიც თბილი ქვეყნებიდან უბერავენ, [აქამდე] ვერ აღწევენ; თუ [აღწევენ], ოდნავ და სუსტად, ხოლო ჩრდილოეთიდან მუდმივად უბერავს ცივი ქარი, თოვლის, ყინვისა და წყლების სიმრავლის გამო. ესენი არასოდეს იღვეიან მთებზე. ამის გამოა, რომ [მთებზე] მოსახლეობა არაა. ვაკეს დღისით დიდი ნისლი ადგას თავზე და [ხალხი] იქ ცხოვრობს; ისე რომ [იქ] მუდმივი ზამთარია, ხოლო ზაფხული კი სულ რაღაცა მცირერიცხოვანი დღეებია. ეს იმიტომ, რომ ვაკე მაღალზეა, მოტიტვლებულია და არაა გარშემორტყმული მთებით, არამედ ჩრდილოეთის მიმართულებით მალღდება². არც მხეცები არიან აქ დიდი ზომის, არამედ [ისეთები] არიან, რომ შეეძლოთ მიწისქვეშ თავის შეფარება.

¹ αἱ ἄρκτοι არის: 1. დიდი და პატარა დათვების თანავარსკვლავედი. 2. პოლუსი.

² რუს. по наклонна со стороны севера, ვერმ. sind daselbst an der Nordseite abhängig.

²⁵ πολὺς VBG, τὸ πολὺ Wilamowitz.

²⁶ καὶ] del. Cobet. Wil-ს აქვს: πρὸς τὴν... K [καὶ].

²⁷ ὅτιοισι] Cobet, ὅτιοισι VBG, ipsis p, K—τούτοις.

²⁸ διεσπνται VG. Wil-ს აქვს მძიმე.

²⁹ Wil-ს აქვს ἡμέρας,

³⁰ λίη] ualde calidos p. Wil-ს აქვს λίη.

³¹ Wil-ს და K-ს აქვთ ἐστραφάνται.

³² ὄρεσιν] temporibus p.

³³ ἢ ἀντία] scripsi, ἢ ἀντὶ VG, idem estas p, ἢ ἂν τῆ B, ἀντὶ Gad.

[Wil-ს ἀντία არა აქვს, K-ს აქვს ἀνάντα.

³⁴ ἀντόθι] ibidem p. corruptum. Wil-ს ἀντόθι არა აქვს, ἄρτων აქვს.

³⁵ Wil-ს ეს ფრაზა აქვს: δι' ἃ τὴ ἀντόθι καὶ τὰ θηρία οὐ γίνονται K—

γίνονται.

³⁶ ἀλλ'] ἀλλ' ἂ Cobet, sed alia p.

³⁷ Wil-ს არა აქვს: τὲ ἔστω.

* ὅτε G.

+ αὐτὶ K.

σκεπάξεσθαι·¹ ὁ γὰρ χειμῶν κωλύει² καὶ τῆς γῆς ἢ φιλότης, ὅτι·³ οὐκ ἔστιν ἀλέα⁴ οὐδὲ σκέπη. αἶ γὰρ⁵ μεταβολαὶ τῶν ὥρέων οὐκ εἰσι μεγάλαι οὐδὲ ἰσχυραί, ἀλλ' ὁμοίαι⁶ καὶ ὀλίγον⁷ μεταλλάσσει⁸· ὁ· ὅτι·⁹ καὶ¹⁰ τὰ εἶδεα ὁμοιοῖ·¹¹ αὐτοὶ¹² εἰσι¹³ σίτην τε χρεόμενοι·¹⁴ αἶ¹⁵ ὁμοίως¹⁶ ἐσθιήτι τε τῇ αὐτῇ¹⁷ καὶ θέρους καὶ χειμῶνος·¹⁸ τὸν τε ἕρα¹⁹ ὕδατεινὸν²⁰ ἔλκοντες καὶ παχύν²¹ τὰ τε ὕδατα πίνοντες ἀπὸ χιόνος καὶ παγετῶν²² τοῦ τε τάλαιπώρου ἀπεόντος·²³ οὐ γὰρ οἶόν τε τὸ σῶμα τάλαιπωρέσθαι·²⁴ οὐδὲ τὴν ψυχὴν, ὅκου μεταβολαὶ μὴ γίνονται²⁵ ἰσχυραί. διὰ ταύτας τὰς ἀνάγκας τὰ εἶδεα αὐτῶν παχέα ἐστὶ καὶ σαρκώδεα καὶ ἀναρθρα²⁶ καὶ ὑγρὰ καὶ ἄτονα²⁷ αἶ τε κοιλία· ὑγρόταται πασῶν κοιλιῶν αἶ κάτω²⁸. οὐ γὰρ οἶόν τε νηδὺν²⁹ ἀναξηραίνεσθαι· ἐν τοιαύτῃ χώρῃ καὶ φύσει·³⁰ καὶ ὠρης καταστάσει³¹, ἀλλὰ διὰ πιμελὴν τε³² καὶ ψιλὴν τὴν σάρκα³³ τὰ τε³⁴ εἶδεα ἔοικεν ἀλλήλοισι³⁵ τὰ τε ἄρσενά τοις ἄρσενσι³⁶ καὶ τὰ θήλεα τοῖς θήλεσι· τῶν γὰρ ὥρέων³⁷ παραπλησίων. ἐουσῶν φθοραὶ οὐκ ἐγγίγονται³⁸ οὐδὲ κακώσιες³⁹ ἐν τῇ

¹ Wil-υ εἰς ἐστῆσθαι.

² κωλύει prohibet p, κολούει Koraes.

³ Wil-υ ὅτι-υ ἀναρῶν εἰς καὶ.

⁴ γὰρ] δὲ Wilamowitz. Wil-υ ὅτι-υ γὰρ-υ ἀναρῶν εἰς δέ.

⁵ Wil-υ εἰς ὁμοίαι G-υ.

⁶ ὀλίγον] modicum quid p.

⁷ Wil-υ εἰς ἀναρῶν εἰς μεταβάλλουσαι.

⁸ ὁ· ὅτι καὶ] propter p. Wil-υ εἰς διότι καὶ.

⁹ Wil-υ εἰς ὁμοιοί. G-υ ὁμοιοί.

¹⁰ ὁμοιοί αὐτοὶ] Koraes, ὁμοιοί αὐτὰ VBG, similes p:

¹¹ Wil-υ καὶ K-υ εἰς ἐαυτοῖς.

¹² Wil-υ εἰς εἰς.

¹³ χρεόμενοι] B. χρεόμενοι VG, utuntur p, K—χρεώμενοι.

¹⁴ ὁμοίως Koraes, Wil-υ καὶ K-υ εἰς ὁμοίως.

¹⁵ Wil-υ εἰς αὐτῇ K.

¹⁶ Wil-υ εἰς εἰς ἀρῶν.

¹⁷ Wil-υ εἰς αἶρα.

¹⁸ Wil-υ εἰς ὕδατεινόν.

¹⁹ Wil-υ εἰς παχύν.

²⁰ Wil-υ εἰς εἰς ἀρῶν.

²¹ Wil-υ εἰς: ἀπεόντες.

²² Wil-υ εἰς τάλαιπωρέσθαι, K-υ.

²³ Wil-υ εἰς γίνονται, K-υ.

²⁴ ἀναρθρα] Littré, inarticulate p, ἀρῶν VBG.

ეს იმიტომ, რომ ზამთრისა და დედამიწის სიშიშველის გამო იჩაგრებიან ისინი, რადგან არც სითბო აქვთ და არც თავშესაფარი. წლის დროების ცვალემა არც დიდია და არც ძლიერი, არამედ ისინი ერთმანეთის მსგავსნი არიან და მცირედ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; ამიტომაა, რომ [ხალხი] შესახედავდაც ერთმანეთის მსგავსია, საქმელსაც ისინი მუდამ ერთნაირს ხმარობენ და ტანსაცმელიც ერთი და იგივე აცვიათ ზაფხულშიც და ზამთარშიც. სუნთქავენ ნესტიანი და მძიმე ჰაერით, სვამენ თოვლისა და ყინულის წყლებს და თავისი დაუდევრობით მათ არ შეუძლიათ სხეული დაიტვირთონ [რაიმეთი], ანდა სული, რადგან [ბუნებაში] ძლიერი ცვლილებები არ ხდება. აი, ამ აუცილებელი [მიზეზების] გამო [მოსახლეობა] შესახედავად მსუქანი არის, ხორცოვანი, ნაკვთები არ ემჩნევა, დონდლოა და ძაბუნი; ყველაზე უფრო მუცელი აქვთ სითხეჩამდგარი და განსაკუთრებით კი მისი ქვემოთა ნაწილი. რადგან, მართლაც, მუცელი არ შეიძლება გამოშრეს ამისთანა ქვეყანაში, [ასეთ] ბუნებასა და ჰავის ასეთი მდგომარეობის დროს. ის კი არა, სხეულის სიმსუქნისა და უბალნობის გამო შესახედავად ერთმანეთს ჰგვანან, მამაკაცები — მამაკაცებს და დედაკაცები — დედაკაცებს. რაკი წლის დროები ასე ჰგვანან ერთმანეთს, არც ილუპება და არც სხვა რაიმე უბედურება ემართება თესლს

²⁵ Wil-ს აქვს აქ მძიმე. *ἀτονα*] omnia inbecilla p.

²⁶ *πασέων—κάτω*] om. p.

²⁷ *νηδὺν—φύσει*] om. p.

²⁸ Wil-ს აქვს აქ წერტილი.

²⁹ *διὰ πινυελήν τε*] semper pinguescunt p error aliquis subesse videntur (cf. *τε* alt.).

³⁰ Wil-ს არა აქვს მთელი ეს ფრაზა: *ἀλλὰ διὰ πινυελήν τε καὶ ψιλήν τῆσ σάρα.*

³¹ *τε* (alt.) autem p, del. Wilamowitz, K—[*τε*].

³² Wil-ს აქვს *ἀλλήλοισιν*.

³³ Wil-ს აქვს *ἀρσεσιν*.

³⁴ *ἄρῶν*] montibus p.

³⁵ Wil-ს, K-ს აქვთ *ἐγγίονται*.

³⁶ *κακώσης* VG.

+ *ἀλέα* G.

+ + *διότι* G. K.

+ *ἀλέη* K.

+ + + *αἰεὶ* K.

+ + + + *νηδὺν* G.

τοῦ γόνου¹ ξυμπήξει, ἦν μή² τινος ἀνάγκης βιαίου τύχη³ ἤ⁴ γούσου.

20. Μέγα δὲ τεκμήριον ἐς τὴν ὑγρότητα παρέξομαι. Σκυθῶων γὰρ τοὺς πολλοὺς, καὶ ἅπαντας⁵, ὅσοι Νομάδες, εὐρήσεις κεκαυμένους τοὺς τε ὦμους καὶ τοὺς βραχίονας καὶ τοὺς καρπούς τῶν χειρῶν⁶ καὶ τὰ στήθεα καὶ τὰ ἰσχία⁷ καὶ τὴν ὀσφύν⁸ δι' ἄλλ' οὐδὲν ἢ διὰ τὴν ὑγρότητα τῆς φύσιος⁹ καὶ τὴν μαλακίην¹⁰ οὐ γὰρ δύναται· οὔτε τοῖς τόξοις ξυντείνειν¹¹ οὔτε τῷ ἄκοντίῳ ἐμπίπτειν τῷ ὦμῳ ὑπὸ ὑγρότητος καὶ ἀτονίης. δρόταν δὲ καυθῶσιν¹², ἀναξηραίνεται ἐκ τῶν ἄρθρων τὸ πολὺ τοῦ ὑγροῦ, καὶ ἐντονώτερα μᾶλλον γίνεται καὶ τροφιμώτερα καὶ ἠρθρωμένα τὰ σώματα μᾶλλον. ῥοϊκά δὲ γίνεται καὶ πλατέα¹³, πρῶτον μὲν ὅτι οὐ σπαργαγούονται¹⁴ ὡσπερ ἐν Αἰγύπτῳ οὐδὲ¹⁵ νομίζουσι διὰ τὴν ἱππασίην, δίκως ἂν εὐεῶροι ἔωσιν¹⁶, ἔπειτα δὲ διὰ τὴν ἔδρην· τὰ τε γὰρ ἄρσενα, ἔως ἂν οὐχ οἶά τε ἐφ' ἵππου ὀχέεσθαι¹⁷, τὸ πολὺ τοῦ χρόνου κάθηται¹⁸ ἐν τῇ ἀμάξῃ⁺ καὶ βραχὺ τῇ βαδίσει χρέονται διὰ τὰς μεταναστας καὶ περιελασίας¹⁹, τὰ δὲ²⁰ θήλεα θουμαστόν οἶον ῥοϊκά²¹ [εἶναι]²² καὶ βλαδέα²³ τὰ εἶδεα²⁴. πυρρὸν δὲ τὸ γένος ἐστὶ²⁵ τὸ Σκυθικὸν διὰ τὸ ψύχος, οὐκ ἐπιγινόμενον ὀξέος τοῦ ἡλίου²⁶, ὑπὸ δὲ²⁷ τοῦ ψύχους ἡ λευκότης ἐπικαίεται καὶ γίγνεται²⁸ πυρρῆ.

¹ γόνου B, τομοῦ V, anstrini p.

² μή] om. p.

³ τύχη] edd., τύχης VBG, ueniant p.

⁴ ἦ] om. p.

⁵ καὶ ἅπαντας] scripsi, ἅπαντας V, omnes p, μάλιστα B. Wil-*b*, K-*b* εἰς τὸ μάλιστα (ὁδ ἰσὸν ἡσθῆσθου ἡσθῆσθου).

⁶ Wil-*b* εἰς τὸ χειρῶν, K-*b* *b*.

⁷ καὶ τὰ ἰσχία] Koraes, ἰσχία VBG, et uerterbras p, K—(καὶ τὰ) ἰσχία.

⁸ καὶ τὴν ὀσφύν] om. p. G—ὀσφύν.

⁹ φύσιος VG.

¹⁰ Wil-*b* εἰς τὸ ἡσθῆσθου.

¹¹ Wil-*b* εἰς τὸ συντείνοντες K—συντείνειν.

¹² Wil-*b*, K-*b* εἰς τὸ καυθῶσιν, καυθῶσιν] -σιν e corr. V.

¹³ βλαδέα Wilamowitz. Wil-*b* εἰς τὸ καὶ βλαδέα πρῶτον,

¹⁴ Wil-*b* εἰς τὸ εἰ ἡσθῆσθου.

¹⁵ οὐδὲ fort. οὐ γὰρ; om. p. Wil-*b* εἰς τὸ οὐδὲ ἐν Αἰγύπτῳ.

¹⁶ νομίζουσι—ἔωσιν] equitum et bubum se sionem p. Wil-*b* εἰς τὸ νομίζουσι, εἰς ἔωσιν.

¹⁷ Wil-*b*, K-*b* εἰς τὸ ὀχέεσθαι.

შედედების დროს, თუ არ შეემთხვა რაიმე ძალდატანება ან ავად-
მყოფობა.

20. მე მოვიყვან [ერთ] დიდ საბუთს [მათი] ტენიანობისას: შენ
შეხვდები ბევრ სკვითს და ყველას, ვისაც ნომადები [ეწოდებათ],
რომელთაც მომწვარი აქვთ ბეჭები, მკლავები და ხელის მტევნები,
მკერდი, თეძოები და წელი. ამისი მიზეზი კი სხვა არაფერია, თუ
არ [მათი] ბუნების ტენიანობა და დონდლოობა. მართლაც, მათ
სინოტივისა და სისუსტის გამო არ შეუძლიათ არც მშვილდის
მოწვევა, არც შუბის სროლა ბეჭის შემწვობით. ხოლო როდესაც
მოიწვავენ, მაშინ ამოშრება მათი ნაწილებიდან ბევრი სისველე და
მათი სხეული უფრო ჯანმრთელი ხდება, უფრო უკეთ ნაკვები და
შეკრული. ისინი მოდონდლოვებულნი¹ არიან და განში გასულნი
უბირველესად ყოვლისა იმიტომ, რომ მათ არ ახვევენ, როგორც
ეს ეგვიპტეში ხდება ხოლმე; არც მიაჩნიათ [შეხვევა] საჭიროდ [ჯერ]
ცხენოსნობის გამო, (რათა [ცხენებზე] კარგად ისხდნენ), ხოლო შემ-
დეგ იმის გამო, რომ [საერთოდ ბევრს] სხედან. მაგალითად, ბიჭები,
ვიდრე მათ არ შეუძლიათ ცხენზე შეჯდომა, ბევრ დროს სხედან
ურემზე და ძალიან ცოტას დადიან ფეხით იმდენი მოგზაურობისა
და გადაადგილების დროს. რაც შეეხება გოგობს, შესახედაობით
საოცრად დონდლონი არიან და სუსტნი. სკვითური ტომი წითუ-
რია სიცივის გამო, რადგან ცხარე მზე მათ ახლოს არ ეკარება. ხოლო
სიცივისაგან მათი სითეთრე იწვის და ღებულობს წითურ [ფერს].

¹ *δριχός* — დაბრეცილი, დაგრეხილი. რუს. *обрусыше*. გერმ. *Sie schwel-
len auch auf*.

² ¹⁸ *ἀπόηται* Gad. Wil-ს აქვს *ἀπόηται* K-საც.

¹⁹ *μεταναστάσης και περιελάσης* VG. Wil-ს აქ აქვს წერტილი.

²⁰ *δέ* τε Gad.

²¹ *θαυμαστόν οἶον δριχά*] *admirabiles ita ut decem speciem p.* Wil-ს
აქვს *δριχά*.

²² *εἶναι*] *deleo, ἐστι* Koraeus om. p. Wil-ს, K-ს აქვთ *ἐστι*.

²³ *και βλαδέα*] *Koraeus, και βραδέα* B Gad., *et tardam p, om.* VG.

²⁴ *τὰ εἶδη*] *hic om. p.*

²⁵ Wil-ს აქვს *ἐστιν*.

²⁶ *ὄν—ήλιν*] *non adueniens p,* Wil-ს აქვს აქ ორი წერტილი (·).

²⁷ *δέ*] *enim p*

²⁸ Wil-ს აქვს *γίνεται*, K-საც.

⁺ *ἀμύξη* G.

21. Πολύγονον δὲ οὐχ οἶόν τε εἶναι· φύσιν τοιαύτην· οὔτε γὰρ τῷ ἀνδρὶ ἢ ἐπιθυμίῃ τῆς μίξις¹ γίγνεται· πολλὴ δὲ τὴν ὑγρότητα τῆς φύσιος² καὶ τῆς κοιλίης τὴν μαλακότητα³ τε καὶ [τὴν]³ ψυχρότητα, ἀπ' ὧτων⁴ ἤκιστα εἰκὸς εἶναι·⁵ ἀνδρα οἶόν τε⁶ λαγνεύειν· καὶ ἔτι ὑπὸ τῶν ἡπῶν ἀεὶ⁷ κοπτόμενοι ἀσθενεῖς⁸ γίγνονται⁹ εἰς¹⁰ τὴν μίξιν·¹¹ τοῖσι μὲν ἀνδράσιν αὐταὶ αἱ προφάσεις⁷ γίγνονται, τῆσι δὲ γυναίξιν ἢ τε πιότης σαρκὸς καὶ ὑγρότης· οὐ γὰρ δύνανται ἔτι ξυναρπάζειν αἱ μήτραι τὸν γόνον· οὔτε γὰρ ἐπιμήνιος κάθαρσις αὐτέσσι⁸ γίγνεται, ὡς χρεῶν ἔστιν, ἀλλ' ὀλίγον καὶ διὰ χρόνου, τὸ τε στόμα τῶν μητρώων ὑπὸ πιμελῆς ζυγκλείεται¹¹ καὶ οὐχ ὑποδέχεται τὸν γόνον, αὐταὶ τε⁹ ἀταλαίπωροι καὶ πίεσαι, καὶ αἱ κοιλίαι ψυχραὶ καὶ μαλακαί, καὶ¹⁰ ὑπὸ¹⁰ τούτων¹¹ τῶν ἀναγκῶν¹¹ οὐ πολύγονόν ἐστι τὸ γένος τὸ Σκυθικόν. μέγα¹² δὲ τεκμήριον αἱ οἰκέτιδες ποιεῦσιν·¹³ οὐ γὰρ φθάνουσι παρὰ ἀνδρα ἀφικνεύμεναι, καὶ¹⁴ ἐν γαστρὶ ἰσχοῦσι¹⁵ διὰ τὴν ταλαιπωρίην καὶ ἰσχνότητα¹⁶ τῆς σαρκός.

22. Ἐτι τε πρὸς τούτοισιν¹¹ εὐνοχία· γίνονται οἱ πλείστοι ἐν Σκύθαισι¹¹ καὶ γυναίκεα ἐργάζονται, ὡς¹⁶ αἱ γυναῖκες¹⁶, διαλέγονταί τε ὁμοίως· καλεῦνται· τε¹⁹ οἱ

¹ μίξις VG, μείξις K.

² φύσιος pG.

³ τὴν (alt.) del. Reinhold.

⁴ ἀπ' ὧτων] ἀφ' ὧτων Gad., ex quibus p, ἀπὸ τῶν VBG, K—ἀφ' ὧτων.

⁵ εἶναι] om. Gad., del. Kühlewein, K—εἶναι.

⁶ οἶόν τε] del. Wilamowitz.

⁷ προφάσεις VG.

⁸ αὐτέσσι] -ε -e corr. V, eius p, αὐτέσι K.

⁹ αὐται τε VG, hec p.

¹⁰ καὶ (quart.)] om. p, del. Wilamowitz.

¹¹ ἀναγκῶν] B, necessitatibus p, ἀναγκαιῶν VG.

¹² μέγα] B. magnum p, μετὰ V Gad. G.

¹³ ποιεῦσιν] del. Wilamowitz.

¹⁴ καὶ (pr.)] cum p.

¹⁵ ἰσχοῦσι] E, habent p, ἰσχοῦσαι VG, ἔχουσαι B, ἰσχοῦσιν K.

¹⁶ ἰσχνότατα V, sed corr.

¹⁷ ὡς] scripsi, καὶ VG, καὶ ὡς B, et uti p, καὶ ὡς K.

¹⁸ γυναῖκες] γυναῖκες διαιτεῦνται Gomperz K—γυναῖκες (διαιτεῦνται).

¹⁹ τε] del. Wilamowitz K—[τε].

21. ასეთი ბუნების ხალხი არ შეიძლება, რომ ნაყოფიერი იყოს. მართლაც, არც მამაკაცებს აქვთ დიდი სურვილი შეუღლებისა აღნაგობის ტენიანობის და მუცლის დონდლოობის და გაცივებულობის გამო; ამიტომაც, რომ მამაკაცს ჩვეულებრივ ძალიან ნაკლებად აღედგირის ვნებიერება. ამას გარდა გამუდმებით ცხენზე ჯანჯლარის გამო ისინი სუსტები არიან შეუღლებისათვის. ეს მიზეზები აქვთ მამაკაცებს; ხოლო ქალების [უნაყოფობის მიზეზი] არის სხეულის სიმსუქნე და ტენიანობა. ამიტომაც, რომ მათ საშვილოსნოებს არ შეუძლიათ თესლი დაიჭირონ, არც ყოველთვიური განწმენდა. აქვთ მათ ისე, როგორც საჭიროა, არამედ ემართებათ მხოლოდ ცოტა [რაოდენობით] და ხანდახან; საშვილოსნოს ყელი სიმსუქნის გამო დაკეტილია და არ იღებს თესლს; თვითონ [ქალები] გულგრილები არიან ყველაფრის მიმართ და მსუქნები, ხოლო მუცელი ცივი აქვთ და დონდლო. აი, ამ მიზეზის გამო სკვითური ტომი ნაყოფიერი არ არის. ამის დიდ საბუთად გამოდგებიან მონა ქალები: ისინი მაინცა და მაინც არ ისწრაფვიან, რომ მამაკაცებთან მივიდნენ [და მიუხედავად ამისა], მაშინვე ორსულდებიან, იმიტომ რომ ბევრს შრომობენ და სხეულიც გამხდარი აქვთ..

22. ამას გარდა სკვითებში ძალიან ბევრნი არიან უძლურნი; ისინი დედაკაცურად ირჯებიან და ქალების მსგავსად ლაპარაკობენ. მათ ეწოდებათ ანარიეები¹. ადგილობრივი მცხოვრებლები ამის

¹ ვარიანტებში არის *δυσσώρεις*; ესაა, ეტყობა, თარგმანებში გამოყენებული: „всмужествовныи“; „Унищанет“.

-
- + *γίνεται* K.
 - ++ *μαλθακότητά* K.
 - +++ *αίει* K.
 - ++++ *ἀσθενέες* K.
 - +++++ *γίνονται* K.
 - ++++++ *ἐς* K.
 - ++++-+++ *μείζον* K.
 - ++++++++ *γίνεται* K.
 - +++++++++ *συγλείεται* K.
 - ++++++++++ *μαλθακαί* K.
 - +++++++++++ *[καί]* K.
 - +++++++++++ *τούτων* K.
 - +++++++++++ *τούτοιον* K.
 - +++++++++++ *Σκύθων* K.

τοιούτοι Ἀναριεῖς¹. οἱ μὲν οὖν ἐπιχώριοι τὴν αἰτίην προστιθέασι θεῶ καὶ σέβονται· τε² τουτέους + τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσκυνέουσι, θεοδοκότες περὶ ἐωυτέων³ ἕκαστοι. ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτέω⁴ + δοκεῖ ταῦτα τὰ⁴ πάθεα θεῖα εἶναι καὶ τᾶλλα πάντα καὶ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου θειότερον οὐδὲ ἀνθρωπινώτερον, ἀλλὰ πάντα ὁμοῖα καὶ πάντα⁵ θεῖα, ἕκαστον δὲ⁶ ἔχει φύσιν τῶν τοιουτέων⁷, καὶ οὐδὲν ἄνευ φύσιος³ γίγνεται. + + + καὶ τοῦτο⁹ τὸ πάθος ὡς μοι δοκέει: + + + γίγνεσθαι, + + + φράσω· ὑπὸ τῆς ἱππασίης αὐτέους + + + κέδματα¹⁰ λαμβάνει¹¹, ἅτε αἰεὶ + + + κρεμαμένων ἀπὸ τῶν ἱππων τοῖς ποσίην, ἔπειτα ἀποχωλοῦνται καὶ ἐλκοῦνται.¹² τὰ ἰσχία, οἳ ἂν¹³ σφόδρα νοσήσωσιν. ἰώνται· δὲ σφᾶς αὐτέους + + + τρόπῳ τοιῶδε· δόκταν¹⁴ ἄρχηται· ἡ νοῦσος, ὀπισθεν τοῦ ὠτός ἑκατέρου¹⁵ φλέβα τάμνουσιν, ὅταν + + + δὲ ἀπορρυῆ τὸ αἷμα, ὑπνος ὑπολαμβάνει ὑπὸ ἀσθενείας, + + + καὶ καθυέδουσιν· ἔπειτα ἀνεγείρονται.¹⁶ οἱ μὲν τινες ὑγιεῖς + + + ἔόντες, οἱ δ' οὐ. ἐμοὶ μὲν οὖν¹⁷ δοκέει¹⁸ ἐν ταύτῃ τῇ ἰῆσει διαφθεῖρεσθαι ὁ γόνος¹⁹. εἰσὶ γὰρ παρὰ τὰ ὠτα φλέβες, ἃς ἕαν τις ἐπιτάμη, ἄγονοι γίγνονται + + + οἱ ἐπιτμηθέντες· ταύτας τοίνυν μοι δοκέουσι τὰς φλέβας ἐπιτάμνειν, οἱ δὲ μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴν + + + ἀφίκωνται παρὰ γυναικας²⁰ καὶ μὴ οἰοῖ τ' ἔωσι²¹ χρῆσθαι σφισιν²² [αὐταῖς]²³, τὸ πρῶτον οὐκ

¹ διαλέγονται—Ἀναριεῖς] om. p. Ἀναριεῖς] Gomperz, ἀνδριεῖς VG, ἀνανδριεῖς B, ἀνανδρεῖς Gad.

² τε] om. B, τε ὅσω K-βσδδ.

³ περὶ ἐωυτέων] Korae, de se ipsis p, περίτε ὠυτέων VBG siugulis p ἐωυτέων K.

⁴ τὰ] fort. τε τὰ.

⁵ ὁμοῖα καὶ πάντα] B Gad., similia et omnia p, om. VG.

⁶ δὲ] om. p, δὲ ἀτέων Gad. δὲ αὐτέων K.

⁷ τῶν τοιουτέων] eorum p, τὴν ἐωυτοῦ Wilamowitz, οὐδὲν K.

⁸ φύσιος VG.

⁹ τοῦτο] -ο e corr. V.

¹⁰ κέδματα] ke aucato p.

¹¹ καταλαμβάνει Gad.

¹² ἐλκοῦνται] Marcurialis, uulnerant p, ἐλκοῦσιν Gad., ἐλκονται VB.

¹³ οἳ ἂν] quarum p, ὅταν Gad.

¹⁴ δόκταν] δόκταν γὰρ Gad., K-βσδ.

¹⁵ ἑκατέρου] Gad., utramque p, ἐκάτερον VBG, ἐκατέρων E.

¹⁶ ἀνεγείρονται VB, corr. V.

¹⁷ οὖν] ο—ins. V, om. p.

¹⁸ δοκέουσι Gad. K—δοκεῖ.

მიზეზად ლმერთს მიიჩნევენ; ამისთანა ადამიანებს მოწიწებით ეპყრობიან და თაყვანს სცემენ. [მაგრამ] თითოეული თავისი თავის მიმართ შიშით არის შეპყრობილი. მე თვითონ კი ვფიქრობ, რომ ეს ავადმყოფობა ღვთაებრივია, ისევე როგორც ყველა სხვა და არც ერთი [ავადმყოფობა] არაა მეორეზე უფრო ღვთაებრივი ანდა ადამიანური, არამედ ყველა ერთნაირია და ყველა ღვთაებრივი, ხოლო თითოეულს აქვს [თავისი] ბუნება და არაფერი ხდება ბუნების გარეშე. როგორ წარმოიშვება ეს ავადმყოფობა, ამის შესახებ მოგითხრობთ ისე, როგორც მე ვფიქრობ: ცხენზე გამულმებით ჯდომის გამო [სკვითებს] ძარღვები ებერებათ, რადგან ფეხები მულამ ჩამოკიდებული აქვთ ცხენებიდან; ხოლო შემდეგ, ვინც განსაკუთრებით ავადმყოფობს, კოჭლდება და თეძოებს მიათრებს. ისინი თავს ასე მკურნალობენ; როდესაც იწყება ავადმყოფობა, ორივე ყურის უკან ძარღვს იჭრიან; როდესაც სისხლი გამოვა, სისუსტისაგან ძილქუში აწვებათ და იძინებენ. შემდეგ იღვიძებენ და ზოგი მათგანი გამოჯანმრთელდება, ზოგი—არა. მე ვფიქრობ, რომ ასეთი მკურნალობის დროს იღუპება მემკვიდრეობის [გაგრძელების უნარი]. რადგან ყურებთან არის ძარღვები, რომელთაც თუ ვინმე გადაჭრის, უნაყოფო გახდება. მე ვფიქრობ, რომ სწორედ ამ ძარღვებს იჭრიან [მკურნალობისას]. შემდეგ, როდესაც მიდიან ცოლებთან და არ შეუძლიათ, რაიმე მოუხერხონ, პირველად სულაც არ სწუხან ამისთვის, არამედ წყნარად არიან; ხოლო როდესაც ორჯერ, სამჯერ

¹⁹ ὁ γόνος] B Gad., om. VpG.

²⁰ γυναῖκας] Calvus, mulieres p, γυναῖκα VBG.

²¹ τ' ἔωσι] τε ὦσι VBG.

²² σφῆσι VBG, illas p.

²³ αὐταῖς] om. p. del. Koraes.

+ αὐτοὺς K.

++ αὐτῶ K.

+++ γίνεται K.

++++ δοκεῖ K.

+++++ γίνεσθαι K.

+++++ αὐτοὺς K.

+++++ αἰεὶ K.

+++++ αὐτοὺς K.

+++++ ὀκίσταν K.

+++++ ἀσθενεῖς K.

+++++ ὑγιᾶς K.

+++++ γίνονται K.

+++++ ἐπειδ' ἂν.

ἐνθουμῶνται, ἀλλ' ἵψυχίην ἔχουσι¹, ὁκόταν δὲ οἷς καὶ τρεῖς καὶ² πλεονάκις αὐτέοσι· + πειρωμένοι: μηδὲν ἀλλοιότερον ἀποβαίῃη, νομίσαντές τι ἡμαρτηκέναι: τῷ θεῷ, ὃν ἐπαιτῶνται, ἐνδύοντα: στολὴν γυναικείην καταγρόντες ἐωυτέων ++ ἀνανδρείην³ γυναικίζουσί τε καὶ ἐργάζονται: μετὰ τῶν γυναικῶν, ἃ καὶ ἐκείναι⁴. Τοῦτο δὲ πάσχουσι Σκυθῶν οἱ πλούσιοι⁵, οὐχ οἱ κάκιστοι, ἀλλ' οἱ εὐγενέστατοι καὶ ἰσχυρὸν +++ πλείστην κεκτημένοι: διὰ τὴν ἱππασίην, οἱ δὲ πένητες ἦσσαν· οὐ γὰρ⁶ ἱππάζονται. καίτοι ἐχρῆν⁷, ἐπεὶ⁸ θειότερον τοῦτο τὸ νόσσημα τῶν λοιπῶν ἔστιν οὐ τοῖς γενναιοτάτοις τῶν Σκυθῶν καὶ τοῖς πλουσιωτάτοις προσπίπτειν μούνοις. ἀλλὰ τοῖς ἅπασιν ὁμοίως, καὶ μᾶλλον τοῖσιν ὀλίγα κεκτημένοισιν, εἰ δὴ τιμώμενοι⁹ χαίρουσιν οἱ θεοὶ καὶ θαυμαζόμενοι: ὑπ' ἀνθρώπων καὶ ἀντὶ τουτέων ++++ χάριτας ἀποδίδουσιν· +++++ εἰκὸς γὰρ τοὺς μὲν πλουσίους ἔθειεν πολλὰ τοῖς θεοῖς καὶ ἀνατιθένα: ἀναθήματα ὄντων ++++++ χρημάτων καὶ¹⁰ τιμῶν¹¹, τοὺς δὲ πένητας ἦσσαν διὰ τὸ¹² μὴ ἔχειν, ἔπειτα¹³ καὶ ἐπιμεφομένους, ὅτι οὐ διδόασιν χρήματα αὐτέοσιν, +++++++ ὥστε τῶν τοιουτέων ++++++++ ἁμαρτιῶν τὰς ζημίας τοὺς ὀλίγα κεκτημένους φέρειν μᾶλλον ἢ τοὺς πλουσίους. ἀλλὰ γὰρ, ὡσπερ καὶ πρότερον ἔλεξα, θεῖα μὲν καὶ ταυτὰ ἔστιν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις¹⁴, γίγνεται¹⁵ δὲ κατὰ φύσιν ἕκαστα, καὶ ἡ τοιαύτη νοῦσος ἀπὸ τοιαύτης προφάσιος¹⁶ τοῖς Σκύθαις ++++++++ γίνεται, οἷην εἴρηκα, ἔχει: δὲ καὶ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ὁμοίως· ὅκου γὰρ ἱππάζονται¹⁷ μάλιστα καὶ πυκνότατα, ἐκεῖ πλείστοι: ὑπὸ κεδμάτων¹⁸

¹ ἔχουσιν B.

² καὶ (ult.) B p, om. VG.

³ γυναικείην—ἀνανδρείην] om. p ἀνανδρείην V. sed corr.

⁴ ἃ καὶ ἐκεῖναι om. p.

⁵ οἱ πλούσιοι] ditiores p, del. Cobet K—[οἱ πλούσιοι].

⁶ γάρ] de quanta qualiter p.

⁷ καίτοι ἐχρῆν] nam oportet p.

⁸ ἐπεὶ] inquit p, εἶπερ Cobet.

⁹ εἰ δὴ τιμώμενοι] Koraes, οὐ τιμώμενοισιν ἤδη et VBG, τιμώμενοισι· ἤδη et Gad. non honoratio iam si p.

¹⁰ καὶ] πολλῶν καὶ Gad. K—πολλῶν καὶ.

¹¹ τιμῶν] muneribus d, τιμῶν Gad.

¹² τὸ] -o e corr. V.

¹³ ἔπειτα] efficere p.

¹⁴ τοῖς ἄλλοις] et hii que in aliis p.

¹⁵ γίγνεται] B. fiunt p, γίνεσθαι VG, γίνεται K.

და მეტჯერ შეეცდებიან და მაინც არაფერი გამოხდით, გადაწყვეტენ, რაღაცა შეეცოდეთ ღმერთსო, იმას დააბრალებენ, ჩაიცვამენ ქალის ტანსაცმელს, აღიარებენ თავიანთ თავს უძლურად, იქცევიან ქალებივით, მუშაობენ ქალებთან ერთად და [აკეთებენ] იმას, რასაც [ქალები]. სკევითაგან ეს მდიდრებს ემართებათ; არა ყველაზე მდაბიოებს, არამედ კეთილშობილთ და მათ, ვინც მხედრობით დიდი ძალა მოიხვეჭა; ღარიბები კი ნაკლებად [განიცილიან ამ უძლურებას], რადგან ცხენზე არ სხედან ხოლმე. ისე კი, თუ ეს ავადმყოფობა სხვაზე უფრო ღვთაებრივია, ის სკევითა შორის არა მარტო დიდგვაროვნებსა და მდიდრებს უნდა დასტყლოდოდა, არამედ ყველას თანაბრად და განსაკუთრებით კი ღარიბებს; რადგან თუ ღმერთებს უხარიათ პატივისცემა და აღამიანთაგან მოწიწება და ამის მიხედვით მიაგებენ მათ წყალობას, მდიდრები ხომ ჩვეულებრივ უფრო ხშირად სწირავენ მსხვერპლს ღმერთებს, შესაწირავებსაც მიართევენ ხოლმე და პატივს სცემენ, რადგან ქონება აქვთ, ხოლო ღარიბები ნაკლებად აკეთებენ ამას; რადგან არა აქვთ; თან კიდევ უჩივიან [ღმერთებს], რომ არ აძლევენ ისინი მათ ქონებას. ასე რომ მცირემქონენი ამისთანა ცოდვებისათვის უფრო მეტად უნდა ისჯებოდნენ, ვიდრე მდიდრები. მაგრამ, როგორც უკვე ვთქვით, [ეს ავადმყოფობაც] ისევეა ღვთაებრივი, როგორც [ყველა] სხვა და თითოეული [ავადმყოფობა] წარმოიშობა [თავისი] ბუნების მიხედვით. ეს ავადმყოფობა სკევითებს ემართებათ იმ მიზეზის გამო, რომელიც უკვე ვთქვი. ასევე ემართება ის სხვა ხალხებს, რადგან სადაც განსაკუთრებით ხშირად სხედან ცხენზე, იქ უმრავლესობას ემართება ძარღვების დაბერვა, იშვასი და პოდაგრა, და სრულიად გამოუსადეგარნი არიან სქესობრივი ურთიერთობისათვის. ყოველივე ეს

¹⁶ *προφάσιος* VG.

¹⁷ *ἰππάζονται* i—e corr. V.

¹⁸ *κεδμάτων*] B, *κελμάτων* VG, ea motibus p.

+ *αὐτοῖσι* K.

++ *ἔαυτων* K.

+++ *ισχῦν* G.

++++ *τοῦτων* K.

+++++ *ἀποδιόσασιν* K.

++++++ *ἔδοντων* K.

+++++++ *αὐτοῖσιν* K.

+++++++ *τοιοῦτων*

+++++++ *Σκῦθησι* K.

καὶ ἰσχυρῶν καὶ ποδαγριῶν ἀλίσκονται καὶ λαγνεύειν κάκιστοί εἰσι· ταῦτα δὲ τοισίδε² Σκυθήσι πρόσσεσι, καὶ εὐνουχοειδέστατοι¹ εἰσιν ἀνθρώπων διὰ τὰς προειρημένας³ προφάσις⁴, καὶ ὅτι ἀναξυρίδας⁵ ἔχουσιν αἰεὶ⁺ καὶ εἰσιν ἐπὶ τῶν ἱππων τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου, ὥστε⁶ μήτε⁺ χεῖρι ἀπτεσθα· τοῦ αἰδοίου ὑπὸ τε τοῦ φύχεος καὶ τοῦ κόπου ἐπιλαθέσθαι⁷ τοῦ ἡμέρου καὶ τῆς μίξιος⁸ καὶ μηδὲν παρακινεῖν πρότερον ἢ ἀνδρωθῆναι⁹.

23. Περὶ μὲν οὖν τῶν Σκυθῶν οὕτως ἔχει τοῦ γένους¹⁰ τὸ δὲ λοιπὸν γένος τὸ ἐν τῇ Εὐρώπῃ, διάφορον αὐτὸ ἑωυτῷ¹¹ ἔστι· καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὰς μορφὰς διὰ τὰς μεταλλαγὰς τῶν ὧρέων, ὅτι¹² μεγάλαί γίνονται¹³ καὶ πυκναὶ καὶ θάλλη¹⁴ τε ἰσχυρὰ καὶ χειμῶνες καρτεροὶ καὶ ὄμβροι πολλοὶ καὶ αὐτίς αὐχοί· πολυχρόνιοι καὶ πνεύματα, ἐξ ὧν μεταβολαὶ¹⁵ πολλαὶ καὶ παντοδαπαί·¹⁶ τουτέων¹⁷ εἰκὸς αἰσθάνεσθαι¹⁸· καὶ τὴν γένεσιν ἐν τῇ συμπήξει τοῦ¹⁹ γόνου²⁰ ἄλλην τε²¹ καὶ μὴ²² τῷ αὐτῷ τὴν²³ αὐτέην γίγνεσθαι⁺⁺⁺ ἐν τε τῷ θέρει καὶ τῷ χειμῶνι μηδὲ²⁴ ἐν ἐπομβρίῃ²⁵ καὶ αὐχομῷ. ὅι· ὅτι⁺⁺⁺⁺ τὰ εἶδεα διηλλάχθαι²⁶ νομίζω τῶν Εὐρωπαϊῶν μᾶλλον ἢ τῶν Ἀσιηῶν²⁷ καὶ τὰ μεγέθη²⁸ διαφορώτατα αὐτὰ ἑωυτοῖς²⁹ εἶναι κατὰ πόλιν ἐκάστην· αἱ γὰρ φθοραὶ πλείονες ἐγγίγ-

¹ ἀλίσκονται εὐνουχοειδέστατοι] et tortiones inutiles sunt et speciores p.

² τοισίδε] V, τοῖσι τε B, τοῖσι Κοραεσ τοῖσι [τε] K.

³ τὰς προειρημένας] scripsi, predictas p, τὰς V, ταύτας τὰς B. ταύτας τε τὰς Kühlewein, G—ἀνά, K—διὰ ταύτας (τε) τὰς προφάσις.

⁴ προφάσις VG.

⁵ ἀναξυρίδας VBG, corr. E¹.

⁶ ὥστε] et ipsis permanet ita ut p.

ἐπιλάθεσθαι Κοραεσ; K-Ω.

⁸ μίξιος VG, μειξίος K.

⁹ ἀνδρωθῆναι] VB, uirificans p; ἀναρδοθῆναι E, K-Ω.

¹⁰ Wil-υ ἀψυ φέρουον.

¹¹ διάφορον αὐτὸ ἑωυτῷ om. p, ἑωυτοῦ Gad.

¹² ὅτι] ὄ—e corr. V.

¹³ Wil-υ ἀψυ γίνονται K.

¹⁴ Wil-υ, K-υ ἀψυ θάλληα.

¹⁵ μεταβολαί] μεταβολαὶ γίνονται Gad.

¹⁶ Wil-υ ἀψυ παντοδαπαὶ γίνονται. ἀνδρ ἔβδρα Wil-υ ὄψυθῶ ἀνά ἀπλο φινδραδραδ ζοδρά δι' ὄυ-θρα (nb. ἀπυ ἀψ-θη θρηδρη ἑθρ. φρηδραδ).

¹⁷ τουτέων] Κοραεσ, ἀπό τουτέων VB, ex his p, ἀπό τουτέων K.

¹⁸ αἰσθάνεσθαι] fieri p, συνίστασθαι Wilamowitz, del. Kühlewein K [αἰσθάνεσθαι].

აქვთ სკვითებს და ზემოთქმული მიზეზის გამო ისინი ყველა ხალხებზე უფრო ემსგავსებიან საჭურისებს. ამას გარდა იმიტომაც, რომ მათ მუდამ აცვიათ შარვალი და დროის მეტ წილს ცხენზე ატარებენ; ასე რომ მათ არც კი შეუძლიათ ხელი ახლონ თავის სარცხვენელს და სიცივისა და ჯათის გამო არც ახსოვთ სასიყვარულო [სურვილები], შეუღლებისადმი [ლტოლვა] და არაფერს ცდილობენ საამისოდ მაშინაც კი, ვიდრე მამაკაცობა აქვთ¹.

ჰჰ. სკვითების ტომის შესახებ ასეა ამბავი. ხოლო დანარჩენი ხალხი, რომელიც არის ევროპაში, განსხვავდება ერთმანეთისგან, როგორც სიდიდით, აგრეთვე შესახედაობით, წლის დროების მონაცვლეობის გამო, რადგან დიდია [ეს მონაცვლეობა] და ხშირი; მაგარი სიცხე, მკაცრი სიცივე, დიდი წვიმები, კვლავ ხანგრძლივი გვალვები და ქარები — აი ამის გამოა დიდი და სხვადასხვაგვარი ცვლილებები. ამის გამო ბუნებრივია, რომ ჩასახვა თესლის შედეგებისას სხვადასხვანაირია და არაერთდაგვარი სიციხესა და სიცივეში, ანდა წვიმებისა და გვალვის დროს. მე ვფიქრობ, რომ ამიტომაც, რომ ევროპელები უფრო განსხვავდებიან შესახედაობით ერთმანეთისაგან, ვიდრე აზიელები და თვითოეულ ქალაქში [მეორე ქალაქთან შედარებით] განსხვავებული სიდიდისაა [ხალხი]. რადგან შედეგების დროს თესლის გაფუჭება გაცილებით უფრო ხშირია

¹ ἀνδρῶν — მამაკაცი ვარ. დავვაჟაკადი. ἀναρδρῶν — მამაკაცი არ ვარ.

¹⁹ τού — *ξυμνήξει* (იხ. ომდ. გვ-ის 1 სტრ.) et p.

²⁰ ;όνου[B, τόνου VG, γόνου και ἄλλοτε Koraes, γόνου ἄλλοτε Kühlewein.

²¹ τε] addidi. om. VBG; K—*τὸν γόνου (ἄλλοτε) ἄλλην.*

²² μῆ] *μηδὲ* Wilamowitz.

²³ τῆν] eidd., om. VB.

²⁴ *μηδὲ*] B. *μηδὲν* VG.

²⁵ *ἐπομβρῆ*] E. *ἐπομβρῆ* VB.

²⁶ *διηλλάχθαι*] Zwinger, *διηλλάχθη* VBG.

²⁷ Wil-ს აქვს აქ *ἄσθμη*.

²⁸ Wil-ს, K-ს აქვთ *μεγέμεα*.

²⁹ Wil-ს აქვს *ἔωστοῖσι*.

+ *αἰεὶ* K.

++ *μῆ τε* G.

+++ *γίνεσθαι* K.

++++ *διῶτι* GK.

γοντα: ¹ τοῦ γόνου ² ἐν τῇ ζυμπήξει ³ ἐν ταῖς μεταλλαγαῖς ⁴ τῶν ὤρεων πυκναῖς ἐούσαις ⁵ ἢ ἐν τῆσι παραπλησίησι καὶ ὁμοίησι: ⁶ περὶ τε τῶν ἡθέων ὁ αὐτὸς λόγος· τὸ τε ἀγριον καὶ τὸ ἀμείλικτον ⁷ καὶ τὸ θυμοσιδὲς ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ἐγγίγνεται: ⁸ αἱ γὰρ ἐκπλήξεις ⁹ πυκναὶ γινόμεναι ¹⁰ τῆς γνώμης τὴν ἀγριότητα ἐντιθέασιν ¹¹, τὸ δὲ ἡμερὸν τε καὶ ἡπιον ἀμαυροῦσι. δι' ὅτι: ¹² εὐψυχοτέρους ¹³ νομίζω τοὺς τὴν Εὐρώπην οἰκοῦντας ¹⁴ εἶναι ἢ τοὺς ¹⁵ τὴν Ἀσίην: ¹⁶ ἐν μὲν γὰρ τῷ αἰεὶ παραπλησίῳ ¹⁷ αἱ ῥαθυμίαι ἐνεῖσιν, ἐν δὲ τῷ μεταβαλλομένῳ αἱ ταλαιπωρίαι τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ ¹⁸, καὶ ἀπὸ μὲν ἡσυχίης καὶ ῥαθυμίας ἡ δειλίη αὐξεται, ἀπὸ δὲ τῆς ταλαιπωρίας καὶ τῶν πόνων αἱ ἀνδρείααι. διὰ τοῦτό τέ ¹⁹ εἰσι μαχημώτεροι οἱ τὴν Εὐρώπην οἰκοῦντες ²⁰ καὶ διὰ τοὺς νόμους, ὅτι οὐ βασιλεύονται: ²¹ ὡσπερ οἱ Ἀσιηνοί: ²² ἴσου γὰρ βασιλεύονται, ἐκεῖ ἀνάγκη δειλοτάτους εἶναι· εἰρηται δὲ μοι καὶ πρότερον: ²³ αἱ γὰρ ψυχαὶ δεδούλωνται: ²⁴ καὶ οὐ βούλονται παρακινδυνεύειν ἐκόντες εἰκῆ ὑπὲρ ἀλλοτρίας δυνάμιος. ²⁵ οἱ δὲ ²⁶ αὐτόνομοι: ²⁷ ὑπὲρ αὐτῶν ²⁸ γὰρ ²⁹ τοὺς κινδύνους αἰρεῦνται ³⁰ καὶ οὐκ ἄλλων: ³¹ προθυμεῦνται ἐκόντες ταὶ ἐς τὸ δεινὸν ἔρχονται· τὰ γὰρ ἀριστεία τῆς νίκης αὐτοὶ φέρονται. οὕτως οἱ νόμοι οὐχ ἥμισυ τὴν εὐψυχίην ἐργάζονται.

24. Τὸ μὲν οὖν ὅλον καὶ τὸ ἅπαν οὕτως ἔχει περὶ τε τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας ³², ἐνεῖσι δὲ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ φύλα ἄδιαφορα

¹ Wil-υ, K-υ εἰς ἐγγίνονται.

² τοῦ γόνου] B, τοῦ τόνου VG, τῆς γαίης Gad.

³ Wil-υ εἰς συμπίξει K-υυ.

⁴ Wil-υ, K-υ εἰς τῆσι μεταλλαγήσι.

⁵ Wil-υ εἰς πυκνήσιν ἐούσασιν K-υυ.

⁶ ὁμοίησι] differentibus p. Wil-υ εἰς ὁμοίησιν.

⁷ ἀμείλικτον] Galen. II p. 59, 16 Müller, ἀμικτον B Gad. cum Galeno XVI 318 Kühn, ἀμιάnton VG, mansuetum p. Wil-υ εἰς ἀμικτον K-υυ.

⁸ Wil-υ εἰς ἐγγίνονται; K-υυ.

⁹ ἐκπλήξεις VG.

¹⁰ Wil-υ εἰς γινόμεναι K-υυ.

¹¹ Wil-υ εἰς ἐντιθέασιν.

¹² δι' ὅτι] E Gad., καὶ ὅτι VBG, et quoniam p, διὸ καὶ Kühlewein.

Wil-υ εἰς: διὸ καὶ K-υυ.

¹³ εὐψυχοτέρους V.

¹⁴ Wil-υ, K-υ εἰς οἰκέοντας.

¹⁵ τὴν—τοὺς] om. p.

¹⁶ Wil-υ εἰς: Ἀσίην.

¹⁷ παραπλησίῳ] edd., παραπλησίως VBG, similis est iudifferes p, ὁμοίως Gad.

წელიწადის დროების ხშირი ცვალებადობის დროს, ვიდრე მაშინ, როდესაც [ეს დროები] ერთმანეთის მსგავსი და თანაბარია. წესჩვეულებების მიმართ იგივე ამბავია: ველურობა, სიმკაცრე და სიმა-
მავე ამნაირსავე ბუნებაში წარმოიშვება. რადგან ხშირი შეშფოთება აზრისა წარმოშობს სიველურეს. ხოლო სათნობასა და თვინიერე-
ბას კი ასუსტებს. ამიტომაც, რომ ევროპის მოსახლეობა უფრო მამაცად მიმაჩნია, ვიდრე აზიისა. რადგან სადაც მუდმივად ერთ-
დაგვარი მდგომარეობაა, [იქ] სიზარმაცეა, ხოლო ცვალებადობისას სხეულიც და სულიც უფრო იძაბება. სიწყნარესა და სიზარმაცეში სიმხდალე ვითარდება, ხოლო დაძაბულობისა და შრომისაგან — სიმამაცე. ამის გამო და კანონების გამოც ევროპის მოსახლეობა მეტრძოლია — ისინი ხომ მეფეს არ ექვემდებარებიან, როგორც აზიე-
ლები. რადგან სადაც მეფეს ექვემდებარებიან, იქ უთუოდ ძალიან მხდალებიც იქნებიან. ამის შესახებ მე ზემოთაც ვთქვი. ვინაიდან სულს, როდესაც ის დამონებულია, არ სურს ნებაყოფლობით ტყუილ-
უბრალოდ თავი საფრთხეში ჩაიგდოს სხვისი ძალაუფლებისათვის; ხოლო ვინც დამოუკიდებელია, ისინი თავისი თავისთვის ვარდებიან ხიფათში და არა სხვისთვის. ისინი თავისი ნებით, ხალისით ეგე-
ბებიან ხიფათს, რადგან გამარჯვებისათვის ჯილდოს თვითონ იღე-
ბენ. ამრიგად კანონებს მცირე მნიშვნელობა არა აქვთ სულის მხნეობისათვის.

24. ასეა მთლიანად და საერთოდ ევროპისა და აზიის ამბავი. არიან ევროპაში [სხვა] ხალხებიც, განსხვავებულნი ერთმანეთისაგან

¹⁸ Wil-ს აქვს *ψυχή*.

¹⁹ *τέ] addidi*, om. VBpG. Wil-ს, K-ს არა აქვთ *τέ*.

²⁰ Wil-ს აქვს *οὐκ ἔστιν*. K-ს აქვს: *οὐκ ἔστιν*.

²¹ *μ*
ση βασιλευσόμενοις mg. V, Wil-ს არა აქვს მძიმე.

²² Wil-ს აქ აქვს წერტილი.

²³ Wil-ს აქვს წერტილი.

²⁴ Wil-ს აქვს აქ მძიმე.

²⁵ *θυσίαι* VG.

²⁶ *οἱ δὲ] Gad.*, qui autem p. *οἱ δὲ* VBG.

²⁷ *αὐτόνομοι]*—*σι* e corr. V, Wil-ს აქვს *αὐτόνομοι*.

²⁸ Wil-ს აქვს *ἔαυτων* K-საც.

²⁹ *γὰρ] om.* p.

³⁰ *αἰθεῖνται] αἰ—e* corr. V.

³¹ Wil-ს აქვს მძიმე.

³² Wil-ს აქვს აქ წერტილი.

+ *φύλα*—G.

ἕτερα ἑτέροις + καὶ τὰ μεγέθηα¹ καὶ τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἀνδρείας². τὰ δὲ διαλλάσσοντα ταυτά³ ἔστιν⁴, ἃ⁵ καὶ ἐπὶ τῶν πρότερον εἰρη-
ται⁶ ἔτ: δὲ σαφέστερον φράζω⁷. ὁκόσοι μὲν χώραν ὀρεινὴν τε
οἰκοῦσι: + + τρηχεῖαν⁸ καὶ ὑψηλὴν καὶ εὐδρον⁹, καὶ αἱ μεταβολαί
αὐτέροισι γίνονται¹⁰ τῶν ὥρέων μέγα διάφοροι: ¹¹, ἐνταῦθα εἰκὸς
εἶδεα μεγάλα εἶναι: καὶ πρὸς τὸ ταλαίπωρον καὶ τὸ ἀνδρείον εὐ
πεφυκότα, καὶ τό τε ἄγριον καὶ τὸ θηριῶδες αἱ τοιαῦται φύσεις¹²
οὐκ ἤκιστα ἔχουσιν¹³ ὁκόσοι¹⁴ δὲ κοίλα χωρὶα καὶ λευμακώδεα καὶ
πνιγηρά¹⁵ καὶ τῶν θερμῶν πνευμάτων πλεον μέρος μετέχουσιν + + +
τῶν ψυχρῶν¹⁶ ὕδασι τε χρῶνται θερμοῖς¹⁷, οὗτοι δὲ μεγάλοι μὲν
οὐκ ἂν εἴησαν οὐδὲ + + + + κανονίαι, ἐς εὖρος δὲ πεφυκότες καὶ σαρ-
κώδες καὶ μελανότριχες¹⁸ καὶ αὐτοὶ μέλανες μᾶλλον ἢ λευκότεροι,
φλεγματίαι: δὲ ἦσσαν ἢ χολώδες, τὸ τε¹⁹ ἀνδρείον καὶ ²⁰ ταλαίπω-
ρον ἐν τῇ ψυχῇ φύσει μὲν οὐκ ἂν ὁμοίως ἐνεῖη, νόμος δὲ προσγε-
νόμενος ἀπεργάσσαιτ' ἄν.²¹ καὶ ²² εἰ μὲν ποταμοὶ ἐνεῖησαν ἐν τῇ
χώρῃ οἴτινες + + + + ἐκ τῆς χώρας ἐξοχετεύουσι²³ τό τε στάσιμον
καὶ τὸ δμβριον, οὗτοι ἂν ὑγιηροὶ τε εἴησαν καὶ λαμπροί, εἰ μὲντοι
ποταμοὶ μὲν μὴ²⁴ εἴησαν, τὰ δὲ ὕδατα λιμναῖά²⁵ τε καὶ στάσιμα
πίνοιεν²⁶ καὶ ἐλώδεα²⁷, ἀνάγκη τὰ τοιαῦτα εἶδεα²⁸ προγαστρώτερα²⁹

¹ μεγέθηα V.

² Wil-6 ἀγρῶν ἀγ ἄσπασθ.

³ ταυτά] B, ταυτ' VG. hec p.

⁴ Wil-6 ἀρῶ ἀγρῶ ἀγ ἄσπασθ (ἄσ ἄσπασθω, ἄσπασθω ἄσπασθω).

⁵ ἃ] om. p.

⁶ Wil-6 ἀγρῶ ἀγ ἄσπασθω.

φράζω] V, φράσω B Gud., dicam p. Wil-6 ἀγρῶ φράσω.

⁷ τρηχεῖαν] et asperam p, Galen II p. 60, 1 Müller Wil-6 ἄσπασθ ἀγ
ἀγρῶ: ὅσοι μὲν ὀρεινὴν τε οἰκοῦσι χώραν καὶ τρηχεῖαν K | καὶ τρηχεῖαν.

⁸ εὐδρον] εὐ—corr. ex ἀν(?) V, ἐνυδρον B, ἀνυδρον supra scr. εὐ Gud.,
aquas p. Wil-6 ἀρῶ ἀγρῶ ἄσπασθω ἄσπασθω.

⁹ Wil-6 ἀγρῶ: ἀπτοῖσι γίνονται K-6αγ.

¹⁰ Wil-6 ἀγρῶ: τῶν ὥρέων μεγάλαι.

¹¹ φύσεις VG.

¹² Wil-6 ἀγρῶ ἄσπασθω.

¹³ Wil-6 ἀγρῶ ὅσοι.

¹⁴ καὶ λευμακώδεα καὶ πνιγηρά] palud estriis p.

¹⁵ τῶν ψυχρῶν] quam frigidorum p, ἢ τῶν ψυχρῶν Galen. II p. 60, 8.

¹⁶ Wil-6 γρ ἄσπασθ ἀγ ἀγρῶ: πλεον μέρος μετέχοντα οἰκοῦσιν ἢ τῶν ψυχ-
ρῶν ὕδασι τε χρῶνται θερμοῖσιν, K ..χρῶνται θερμοῖσιν.

¹⁷ Wil-6 ἀγρῶ ἀγ ἄσπασθω.

¹⁸ τει enim p. δὲ Galen. II p. 60, 12. Wil-6 ἀγρῶ: τό τε.

როგორც სიდიდით, [ასევე] შესახედობითა და სიმამაცით. განსხვავების [მიზეზები] აქაც იგივეა, რაც უწინ ვთქვი, ოღონდ ახლა უფრო ნათლად მინდა გადმოვცე. ისინი, ვინც ცხოვრობენ მთიან, ოღრო-ჩოღრო, მაღლობ და უწყლო¹ ქვეყანაში, სადაც ცვლილებებია და წლის დროები დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, იქ [ხალხი] ჩვეულებრივ შესახედავად დიდია და გაჩენილია ჯაფისა და მამაცობისათვის; ველურობა და სიმხეცე ასეთი ბუნების [ხალხს] მცირეოდენი როდი აქვს. ხოლო რომლებსაც უჭირავეთ ჩავარდნილი ადგილები, ბალახით დაფარული და დახუთული, სადაც უფრო ცხელი ქარები ქრის, ვიდრე ცივი და წყალსაც თბილს ხმარობენ, ის [ხალხი] ვერ იქნება მაღალი ტანის, ვერც მოხდენილი. ისინი ბუნებრივად განში მიდიან, ხორცოვანები არიან და შევთმიანები; თვითონაც უფრო შეეები არიან, ვიდრე თეთრები, და ნაკლებ აქვთ [სხეულში] ლორწო, ვიდრე ნალველი. სიმამაცე და შრომისუნარიანობა მათ სულში ბუნებრივად [ყველას] თანაბრად არ აქვს [და ამას გარდა] მათ კანონი ზრდის და წრთენის. თუ ამ ქვეყანაში არის მდინარეები, რომელთაც ქვეყნიდან გამოაქვთ დამდგარი და წვიმის წყალი, [მაშინ მოსახლეობა] ჯანმრთელი იქნება და ნათელი ფერის, ხოლო თუ მდინარეები არ არის, და [ხალხი] სვამს ტბის წყალს, დამდგარსა და კაობისას, [მაშინ] მათ აუცილებლად ასეთი შესახე-

¹ ერთი ვარიანტით „წყლიანი“, მეორეთი — „უწყლო“.

²⁰ και] και τὸ Galen. II p. 60, 13; et quod p.

²¹ ἀπεργάσαιτ' ἄν] scripsi. ἀπεργάσαιτ' ἄν VBG, ἀπεργάζουτ' ἄν Kühnlewein, ἀπεργάζεσθε Galen. II p. 60, 14; efficiet p. Wil-ს, K-ს აქვთ ἀπεργάζουτ' ἄν.

²² και] ὡς τὸ εἶδος οὐχ ὑπάρχοντος και Gad. sicut speciem constitutam et p.

²³ Wil-ს აქვს: ἐξοχετεύου.

²⁴ μῆ] om. p.

²⁵ λιμναῖα] B, κρηναῖα VG, loca p.

²⁶ τε—πίνοιον] stabiles hii habebunt p.

²⁷ ἐλίθια] B Gad., paludestri p, ἐδάδια VG.

²⁸ εἶδη] B Gad., species p. om. VG.

²⁹ προχαστότερα] B Gad., neutrosas p, πρός γαστρός ἄνεα VG.

+ ἐτέρουσι K.

++ οἰκέουσι K.

+++ μετέχουσι G. K—μετέχουσιν ἦ.

++++ οὐ δὲ G.

+++++ οἱ τινες G.

εἶναι: ¹ καὶ σπληνώδεα ². ὀκόσοι: ³ δὲ ὑψηλὴν τε οἰκέουσι: χώρη καὶ λείην καὶ ἀνεμώδεα καὶ εὐυδρον ⁴, εἴη ἂν εἶδεα μεγάλα ⁵ καὶ ἑωυτοῖς παραπλήσια ⁶, καὶ ἀνανδρότεροι ⁷ καὶ ἡμερώτερα: ⁸ αἱ γυνῶμα:† ὀκόσοι δὲ ⁹ λεπτά τε καὶ ἄνυδρα καὶ φιλά, ταῖς δὲ μεταβολαῖς ⁺ τῶν ὥρέων οὐκ εὐκρητα ⁰, ἐν ταύτῃ τῇ χώρῃ τὰ εἶδεα εἰκόσ τε ¹¹ σκληρὰ εἶναι. ¹² καὶ ἔντονα καὶ ξανθότερα ἢ μελάντερα καὶ τὰ ἦθη ⁺⁺ καὶ τὰς ὀργὰς. αὐθάδεις ⁺⁺⁺ τε καὶ ἰδιογνώμονας: ὄκου γὰρ ¹³ μεταβολαί: εἰσι πυκνόταται τῶν ὥρέων καὶ πλείστον διάφο-

ροι αὐταὶ ἑωυτησιν ¹⁵, ἐκεῖ καὶ τὰ εἶδεα καὶ τὰ ἦθηα καὶ τὰς φύσεις: ¹⁶ εὐρήσεις πλείστον ¹⁴ διαφερούσας.

Μέγιστα: μὲν οὖν εἰσιν αὐταὶ τῆς φύσιος ¹⁷ αἱ διαλλαγαί, ἔπειτα δὲ ¹⁸ καὶ ἡ χώρη, ἐν ἣ ἂν τις τρέφεται ¹⁹, καὶ τὰ ὕδατα: εὐρήσεις γὰρ ἐπὶ τὸ πλῆθος τῆς χώρης τῇ φύσει ἀκολουθοῦντα ⁺⁺⁺⁺ καὶ τὰ ²⁰ εἶδεα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς τρόπους. ὄκου μὲν γὰρ ἡ γῆ πίειρα ²¹ καὶ μαλθακὴ καὶ εὐυδρος ²² καὶ τὰ ὕδατα κάρτα μετέωρα, ὥστε θερμὰ εἶναι τοῦ θέρους καὶ χειμῶνος ²³ ψυχρά, καὶ τῶν ὥρέων καλῶς ²⁴ κέετα: ⁺⁺⁺⁺⁺ ἐνταῦθα καὶ οἱ ἄνθρωποι σαρκώδεές εἰσι καὶ

¹ εἶναι] V, esse p, om. B Gad.

² σπληνώδεα] spleneticas p, σπληνώδεα εἶναι B Gad., σπλήνεα V, K-υ εἰς: προγ. καὶ σπλ. εἶναι.

³ Wil-υ εἰς: ὄσοι.

⁴ εὐυδρον] -υ—e corr. V, ἐνυδρον B, om. Gad.

⁵ εἶεν ἂν εἶδεα μεγάλοι Galen. II. p, 61, 1—2; om. Gad. Wil-υ ρω K-υ εἰς: ὄσοι.

⁶ παραπλήσιοι Galen. II p. 60, 2. Wil-υεε εἰς: παραπλήσιοι K—ἑωυτοῖσι παραπλήσιοι

⁷ καὶ ἀνανδρότεροι] Galen., ἀνανδρότεροι δὲ B Gad., imbecillis autem p. καὶ ἀνορθότερα VG. Wil-υ, K-υ καὶ εἰς: εἰς, ὡς εἰς: εἰς (ἀνανδρότεροι δὲ).

⁸ Wil-υ εἰς: εἰς ὡς εἰς: εἰς: ἡπιώτεροι. εἰς: G-υεε.

⁹ δὲ] Gad., autem p, om. VBG.

¹⁰ οὐκ εὐκρητα] Galen., οὐκ εὐκρητα B Gad., οὐ κέρηται VG temperata p.

¹¹ τε] del. Koraes. K—εἰκόσ [τε].

¹² εἶναι] τε εἶναι BK.

¹³ γὰρ] γὰρ αἱ BK.

¹⁴ διάφοροι—πλείστον] om, p.

¹⁵ αὐταὶ ἑωυτέσιν] αὐταὶ ἑωυτέσιν, -οι—e corr. VG; αὐταὶ ἑωυτέσιν B, αὐταῖς φησὶν αὐτέσιν Gad. K—αὐταὶ ἑωυτέσιν,

დაობა აქვთ: მუცელი კვიდიათ და ელენთა აქეთ დააეადებული. ხოლო რომლებიც ცხოვრობენ ძალღობ და სწორ ქვეყანაში, [სადაც] ქრის ქარები და ბევრია წყლები, ისინი შესახედავად ახოვანები არიან და ერთმანეთის მსგავსნი: სულით მხდალი და თვინიერი. ისინი კი, ვინც მწირ, უწყლო და მოტიტვლებულ ქვეყანაში [ცხოვრობენ, სადაც] წლას დროების ცვლილებანი ზომიერი არაა, ბუნებრივია, რომ ისინი შესახედავად ტლანქები არიან და ფიცხები; უფრო ქერები, ვიდრე შავეები და ზნითაც ამაყი და თავნება ხასიათისა. ეს იმიტომ, რომ სადაც ცვლილებები ხშირია, [ამინდის] და წლის დროები დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, იქ შეხვდები დიდად განსხვავებულს შესახედაობას, ზნეს და ბუნებას.

ესაა უმთავრესი მიზეზები ბუნების ცვლილებებისა. ხოლო შემდეგ [ამის მიზეზია] ქვეყანა, სადაც იზრდება ადამიანი, და წყლები. რადგან შეამჩნევ, რომ მეტწილად ქვეყნის ბუნებას მიჰყვება ადამიანთა შესახედაობა და ზნე. მართლაც, სადაც დედამიწა ნოყიერია, რბილი და ბევრ წყალს შეიცავს, და ეს წყლები [ნიადაგში] განსაკუთრებით მალაა, ისე რომ ზაფხულობით ისინი თბილი არიან, ხოლო ზამთრობით ცივი, და წლის დროების მონაცვლეობა კარგია¹, იქ ადამიანები ხორცოვანები არიან, ღონღლონი, სითხით

¹ ἴσως. π. времена года хороши. გერმ. und derselbe auch in Ansehung der Jahreszeiten gut liegt.

¹⁶ φεικής VG.

φειχός VG.

¹⁵ δέ] om. p.

ἄν τις τρέφεται] Korae, ἄν τις τρέφεται B, nutriuntur p, ἐπιτρέφεται VG.

²⁰ τῶ] Galen. II p. 61, 11; om VBG.

²¹ πλείω] B. pinguis p. πιθηρά VG, πικρά Gad.

²² ἐυθρόος B.

²³ χειμῶνος] τὸν χειμῶνος Galen. II p. 61. 1δ.

²⁴ καλῶς] bene p, καλῶς Gad.

* τῆσι μεταβολῆσι K.

** ἦμα K.

*** ἀψύδατος K.

**** ἀκολοῦθῆοντα K.

***** κείται.

† აქედან შემდეგ, ასეთ ნიშნამდე (იხ. გვ. 68, სტრ. მესამე) Wilamowitz-ის გამოცემანი არ არის.

ἄναρθροι καὶ ὕγροι καὶ ἀταλαίπωροι καὶ τὴν ψυχὴν¹ κακοὶ² ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ³, τό τε ῥάθυμον καὶ τὸ ὑπνηρόν ἐστιν⁴ ἐν⁵ αὐτέοις⁺⁺, ἐς⁶ τε τὰς τέχνας⁴ παχέες καὶ⁷ οὐ λεπτοὶ οὐδ' ὀξείες[†] ὅκου δ' ἐστὶν⁸ ἢ χῶρη ψιλή τε καὶ ἀνώχυρος⁹ καὶ τρηχέει¹⁰ καὶ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος πιεζευμένη¹¹ καὶ ὑπὸ τοῦ ὕλιου κεκαυμένη, ἐνταῦθα δὲ σκληροὺς τε καὶ ἰσχυροὺς¹² καὶ διηρθρωμένους καὶ ἐντόνους¹³ καὶ θασεῖς¹⁴, τό τε ἐργατικόν¹⁵ ὄξυ¹⁶ ἐνεδόν¹⁷ ἐν τῇ φύσει τῇ τοιαύτῃ καὶ τὸ ἄγρυπνον¹⁸ τὰ τε ἡθῆ¹⁹ καὶ τὰς ὀργὰς αὐθάδεας²⁰ καὶ ἰδιογνώμονας τοῦ τε ἀγρίου μᾶλλον μετέχοντας ἢ τοῦ ἡμέρου²¹ ἐς τε τὰς τέχνας ὀξυτέρους τε καὶ συνετωτέρους καὶ τὰ πολέμια ἀμεινούς εὐρήσεις²², καὶ τᾶλλα τὰ ἐν τῇ γῇ φυόμενα πάντα ἀκόλουθα ὄντα⁺⁺⁺ τῇ γῇ²³

αἱ μὲν²⁴ ἐναντιώταται φύσιές²⁶ τε καὶ ἰδέαι ἔχουσιν οὕτως²⁶, ἀπὸ δὲ τούτων⁺⁺⁺⁺ τεκμαιρόμενος τὰ λοιπὰ ἐνθυμέσθαι, ⁺⁺⁺⁺ καὶ οὐκ ἄμαρτήση²⁷.

ε'

In fine ἰπποκράτους π τόπων ἀέρων ὑδάτων VG, explicit liber γροκ-
ratis de aeribus et de locis es de aquis p.

¹ ἄναρθροι—ψυχῆν] occultes et articules et humideta exercitati et in animalia p.

² κακίην B, om. p.

ὡς—πολύ] ὡστε ἐπὶ τὸ πολὺ Gad., ὡς ἐπὶ τόπου VBG, plerumque p.

⁴ τό τε—τέχνας] optima ita ut ad arte p.

⁵ ἐνεστιν Gad., Galen. II p. 62, 2.

⁶ ἐς] VB Galen. II p. 62, 2; ἰδεῖν ἐς Gad., Galen. IV 802 Kühn. καὶ] om. BE.

⁸ ἐστὶν] del. Wilamowitz. Wil-ῆ ὄξυ εἰς ὑλοσῆ. K—[ἐστὶν].

⁹ ἀνώχυρος Ermenins, inaquosa p. Wil-ῆ εἰς ἄνωχυρος; K—ῶσ.

¹⁰ Wil-ῆ εἰς τρηχέει; K—ῶσ.

¹¹ Wil-ῆ εἰς πιεζομένη.

¹² ἰσχυροὺς Gad., Galen. II p. 62, 11 inarticulatos p.

¹³ ἐντόνους Gad., Galen. II p. 62, 11.

¹⁴ θασεῖς] θασεῖς ἰδοῖς Gad. Wil-ῆ εἰς: θασεῖς, K—θασεῖς.

¹⁵ ἐργαστικόν Galen. II p. 62. 12; ἐραστικόν Gad.

კაელენთილნი, უდარდელეები და მეტწილად მხდალი სულის. მათ ახასიათებთ სიზარმაცე და მძინარობა. ხელოვნება არ ესმით და [საერთოდ] არც ნატიფნი არიან და არც [გონება] მახვილნი. ხოლო აადაც ქვეყანა მოტიტველებულია, უმცენარეო¹, ოღრო-ჩოღრო, სიცოკისაგან გატანჯული და მზისაგან ამომწვარი, იქ [ხალხი] უხეშია, გამხდარი, დანაკეთული და ბალნიანი. ისინი ასეთი ბუნების გამო საქმიანები არიან და ფხიზელნი. ზნე ამაყი აქვთ და ხასიათი—თაენება. უფრო ველური თვისების არიან, ვიდრე თვინიერის. შენ დაინახავ, რომ ხელოვნების მოყვარენი და ნიჭიერნი არიან და სამხედრო საქმიანობაშიც საუკეთესონი. და ასევე ყველაფერი სხვა, რაც დედამიწისაგან წარმოიშვება, მისდევს იმას, როგორიც არის თვითონ ეს დედამიწა.

ასეა ერთმანეთის ყველაზე უფრო საწინააღმდეგო ბუნებისა და ფორმების ამბავი; აი აქედან უნდა დაასკვნა, როდესაც სხვა რამეებს უკვირდები და არ შეცდები.

¹ ზოგი ვარიანტით — „უწყლო“.

¹⁶ ὄξυς] V, Galen. II p, 62. 12: acutos p, om. B K—არა აქვს ὄξυς.

¹⁷ ἐρεθίσ] Galen. I. c., Gad.: ἐρεθε VBG. om. p.

¹⁸ Wil-ს აქვს ἀγροπυσιον.

¹⁹ Wil-ს აქვს ἡθρα: K-საც.

²⁰ ἀσθιδεας] E, ἀσθιδίας VBG. hec exercitantes p.

²¹ Wil-ს აქ აქვს მძიფე.

²² ἀσθιδεας] om. p.

²³ Wil-ს აქვს: ἀσθιδεας ἐόντα.

²⁴ μὲν] μὲν οὖν Koraes, autem p.

²⁵ ἐναντιώταται—οὐτως] melior natura fuerint et in speciem habebunt si p.

²⁶ φύσιν] VG.

²⁷ καὶ—ἀμαρτέση] om. p.

+ ἐνεστιν K.

++ ἀσθιδεας ἰδεῖν K.

+++ ἐόντα K.

++++ τούτων K.

+++++ ἐναντιώταται K.

და მ ა ტ ე მ ა

ΠΕΡΙ ΝΟΥΣΩΝ¹

ავადმყოფობათა შესახებ¹

IV, 20 (v. II p. 461 Erm.)
Ἔοικε δὲ τοῦτο ὥπερ οἱ Σκῦθαι
ποιέουσιν ἐκ τοῦ ἱππείου γάλακ-
τος· ἐγγέοντες γὰρ τὸ γάλα ἐς
ξύλα κοίλα σείουσι· τὸ δὲ ταρασ-
σόμενον ἀφραῖ καὶ διακρίνεται
καὶ τὸ μὲν πῖον, ὃ βούτυρον
καλέουσι, ἐπιτολῆς δίσταται ἐλαφ-
ρὸν ἕόν· τὸ δὲ βαρὺ καὶ παχὺ
κάτω ἴσταται, ὃ καὶ ἀποκρίναν-
τες ξηραίνουσι· ἐπήγ δὲ παγῆ
καὶ ξηρανθῆ, ἱππάκην μιν καλέ-
ουσι· ὃ δὲ ὄρρος τῶν γάλακτος
ἐν μέσῳ ἐστί.

ეს იმას ჰგავს², რასაც სკვი-
თები აკეთებენ ცხენის რძისაგან:
ისინი ასხამენ რძეს ხის ჭურ-
ჭელში და არხევენ. შედღეები-
სას [რძე] ქაფდება და ცალკეე-
დება. ცხიმი, რასაც ისინი ბუტი-
რონს უწოდებენ, ზემოთ ამოდის,
რადგან მსუბუქია, ხოლო მძიმე
და სქელი [ნაწილი] ძირს ჩადის.
ამას აცალკევებენ და აშრობენ.
მის შემდეგ, რაც ის გამაგრდება
და გაშრება, მას ჰიპაკეს უწოდე-
ბენ. ხოლო რძის შრატო არის
შუაგულში³.

ΠΕΡΙ ΑΓΜΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΑΡΘΡΩΝ

მოთხილობათა-და [სხეულის] ნაწილთა შესახებ

101 (v. III p. 117 Erm.)
Μυθολογοῦσι δὲ τινες, ὡς αἰ
Ἀμαζόνιδες τὸ ἄρσεν γένος τὸ
ζოგი მოგვეთხრობს, რომ ამა-
ძონები თავიანთი მამრობითი
სქესის ჩამომავლობას მაშინვე

¹ მომავს ვ. ლატიშვიის (SC-ის მიხედვით, სადაც აღნიშნულია. რომ გამოცემელი (იგივეა მთარგმნელი) სარგებლობდა Fr. Zach. Ermerins-ის 1859 წლის გამოცემით, ხოლო თუ რამ განსხვავებული აქვს ერმერინსთან შედარებით, ეს მოდის ვ. ლიტრეს გამოცემიდან. შემდეგი ფრაგმენტიც SC-დან მაქვს.

² ლაპარაკი იყო იმ გავლენაზე, რომელსაც ახდენს სიცხე ავადმყოფი ადამიანის სხეულზე.

³ შდრ. თეოპომპოსი, ფრ. 51 (რაც მოჰყავს ჰესიხოსს). (თეოპომპოსი—ძვ. წ. ა. IV ს-ის ავტორი, მისი თხზულებაა *Φιλιππικά* — ფილიპე II-ის ისტორია. ჰესიხოსი წერს: „ჰიპაკე — სკვითური საქმელი გაკეთებული ცხენის რძისაგან. ხოლო სხვათა აზრით — ცხენის მკავე რძე, რასაც ხმარობენ საქმელად სკვითები. მას სვამენ და სჭამენ შედღებულს, როგორც ამბობს თეოპომპოსი მესამე წიგნში).

ἔαυτων ἀντίκα νήπιον ἐὼν ἐξαρ-
θρέουσι, αἱ μὲν κατὰ τὰ γούνατα,
αἱ δὲ κατὰ τὰ ἰσχία, ὡς ὁψθεν
γυῶν γίγνεται καὶ μὴ ἐπιβουλεύου-
σιν ἄρσεν γένος τῷ φήλει· χειρῶ-
ναξί· ἄρα τούτοις χρέονται, δρόμα
ἢ στυτείας ἔργα, ἢ χαλκείης, ἢ
ἄλλο ὅ τι ἐθραϊον ἔργον. Ἐὶ μὲν
οὐκ ἀληθεῖα ταυτὰ ἐστὶ, ἐγὼ μὲν
οὐκ οἶδα· ὅτι δὲ γένοιτο ἂν τοι-
αῦτα, οἶδα, εἰ τις ἐξαρθρέου
ἀντίκα νήπια ἐόντα.

შაობა [უნდა]. ეს ქეშმარიტებაა
შესაძლებელია ასეთი რამე, ის კი
ბენ მაშინვე, როცა ის ჩვილია.

ამახინჯებენ, ვიღრე [ბავშვი] ჯერ
კიდევ ჩვილია; ზოგი [უმსხვრევს]
მუხლებს, სხვები—თეძოებს, იმი-
სათვის, რომ [ბავშვი] დააკოჭ-
ლონ და მამრობითი სქესის ჩამო-
მავლობამ ბოროტი არ განიზრა-
ხოს დედრობითი სქესის წინა-
აღმდეგ. [შემდეგ ამადონები] მათ
ხელოსნებად იყენებენ, ან ტყა-
ვის დამმუშავებლებად, ან სპი-
ლენძისა, ან სხვა რაიმე [საქმეზე
აყენებენ], რასაც დამჯდარი მუ-
თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ რომ
ვიცი — თუ ვინმეს დაამახინჯე-

საძიებელი

ა

აბღერა, ქალაქი თრაკიაში 8.

აეტე, კოლხიდის მეფე, ცნობილი არგონავტების მითის მიხედვით 21.

აზია 10, 24, 29, 30, 37, 41, 47, 49, 51, 69.

აზიელები 18, 29, 30, 47, 49, 67, 69.

ათენი, ქალაქი საბერძნეთში (ატიკაში) 11.

აკაშხისი, მდინარე, აიგივებენ თანამედროვე კოროხთან 22.

ამაქონები, ტომი, რომელიც გადმოცემათა მიხედვით, შედგებოდა მხოლოდ ქალთაგან 26, 27, 76, 77.

ანარიები, სკვითი მამაკაცები, რომლებიც დედაკაცურად იქცევიან და ლაპარაკობენ 61.

აპოლონიოს როდოსელი, ძვ. წ. III ს-ის ბერძენი მწერალი, „არგონავტიკის“ ავტორი 24.

არგონავტები, ხომალდ „არგოს“ მეზღვაურები, რომლებმაც იაზონის მეთაურობით საბერძნეთიდან კოლხიდაში იმგზავრეს ოქროს საწმისისათვის 21.

არეტიადა, კუნძული კერასუნტის აღმოსავლეთით 25.

არიანე (ფლავიუს არიანე) II ს-ის მწერალი, იმპერატორ ადრიანეს მოხელე, ავტორი პერიპლუსისა („მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“) 22, 25.

არისტოტელე, სახელგანთქმული ბერძენი ფილოსოფოსი, ცხოვრობდა 384—322 წლებში 7, 9, 16, 28.

არისტოფანე, ბერძენი კომედიოგრაფი, ცხოვრობდა დაახლ. ძვ. წ. V ს-ის მეორე ნახევარში 10, 16.

ასკლეპიადები ასკლეპიოსის ჩამომავლები. ერთ-ერთი ასკლეპიადია ჰიპოკრატე 7.

ბ

ბარბაროხები, არაბერძნები 8, 30, 49.

ბაყრატი, იგივე ჰიპოკრატე 32.

ბეოტია, მხარე შუა საბერძნეთში 11.

ბერგერი, ჰ. 17.

ბერძნები 8.

ბექეარები, ბექირები ტომი, რომელიც ცხოვრობდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ტრაპეზუნტის მიდამოებში 21, 24, 25.

ბიძერები, ტომი, რომელიც ბექირების მეზობლად ცხოვრობდა. აპოლონიოს როდოსელი ბიძერებს, ბექირებს (და სხვებს) კოლხების ტომებს უწოდებს 21.

ბუქხერები, ტომი, რომელსაც ახსენებენ პომპონიუს მელა და პლინიუსი. ის უნდა შეესაბამებოდეს ბერძენი ავტორების ბიძერებს 25.

ბ

- გალენოზი. II ს-ის მოღვაწე, სახელგანთქმული ექიმი-პრაქტიკოსი. ავტორი მრავალრიცხოვანი შრომებისა 11, 32.
გეგეშიძე, მ. 19, 32.
გირტონი, ქალაქი თესალიაში 7.
გორგიაზი, ბერძენი ორატორი, ცხოვრობდა V ს-ში. გადმოცემის მიხედვით რიტორიკას ასწავლიდა ჰიპოკრატეს 8.

დ

- დარვინი, ჩარლზ 24.
დემოკრიტე, ბერძენი ფილოსოფოსი, ცხოვრობდა დაახლ. 460—370 წლებში. გადმოცემის მიხედვით ფილოსოფიას ასწავლიდა ჰიპოკრატეს 8, 17.
დიდი დათვის თანავარსკვლავედი 55.
დიონისიოს პერიეგეტი, II ს-ის მოღვაწე, ავტორი ჯდედამიწის აღწერილობისა 27.
დიონისიოს ქალკიდელი, ძვ. წ. IV ს. ბერძენი მწერალი, რომელსაც იმოწმებს აპოლონიოს როდოსელის სქოლიასტი 24.
დრაკონი, ჰიპოკრატეს ვაჟი 7.

ე

- ევვიპტე 20, 59.
ევვიპტელები 17, 27, 41, 51.
ევვიპტური [ტონი] 55.
ევბუელები 24.
ევბეია, კუნძული ეგეისის ზღვაში 24.
ევრიპიდე, სახელგანთქმული ბერძენი ტრაგიკოსი, ცხოვრობდა 480—406 წწ. 10, 16.
ევროპა 10, 24, 25, 30, 37, 41, 47, 51, 67, 69.
დახავლეთ ევროპა 31.
ევროპელები 18, 29, 47, 67.
ეპიქურეობი ტომი, რომელიც ცხოვრობდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე; ფსევდო-სკილაქსის მიხედვით, ბიძგვებსა და ბეჭვარებს შორის. ანონიმის პერიპლუსის მიხედვით ისინი ცხოვრობდნენ მდ. არქაბისიდან მდ. ოფიუნტამდე 21.
ელინები 22, 30, 49.
ემგური, მდ. 22.
ერისწყალი, მდ. 22.
ერმერინხი ფ. 76.
ეფოროზი, ძვ. წ. IV ს-ის ისტორიკოსი 27.

ვ

- ვატიკანი 8, 15.
ვენეცია 16.
ვილამოვიცი, უ. იგივე ვილამოვიცი-მელენდორფი უ. 10—13, 17, 19, 20, 38.

თ

- თახოხი კუნძული ეგეისის ზღვაში 8.
თბილისი 31.
თეოპომპოხი ბერძენი ისტორიკოსი, ცხოვრობდა ძვ. წ. VI ს-ში 76.

აერმოდონტი, მდინარე პონტოში. ეხლანდელი თერმე-ჩაი 25, 26.

აუხალა, მხარე ჩრდილო-საბერძნეთში 7, 11.

თესალოხი. ჰიპოკრატეს ვაჟი 7.

თრაკია, ქვეყანა ნაკედონიის ჩრდილოეთით, მდ. ისტროსამდე 8.

აუკიდიდე სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი, ავტორი „პელოპონესის ომის ისტორიისა“. ცხოვრობდა დაახლ. 460—400 წწ. 16.

ი

იაკობი, ფ. 13, 20.

იხიხი, მდინარე. აიგივებენ თანამედროვე ნატანებთან 22.

კ

კარპოვი, ვ. 12.

კარჩხალის მთები 20.

კენარები, ტომი, რომელიც. პლინიუსის ცნობით, ცხოვრობდა თერმოდონტის მახლობლად, ხალიბების მეზობლად 25.

კენრონი, ადგილობრივი ქარი კოლხიდაში 19, 47.

კერახუნტი, ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, ახლანდელი გირესუნი 25.

კიზიკოხი, კუნძული პროპონტიდაში. იქვეა ამავე სახელის ქალაქიც 8.

კლავედიუს ელიანუსი, ბერძენი მწერალი. ცხოვრობდა დაახლ. 170—235 წწ. 28.

კოლემი. ტომი, რომელიც, ფსევდო-სკილაქსის მიხედვით, კორაქსებსა და კოლხებს შორის ცხოვრობდა 21.

კოლხები, ძირითადი ტომი, რომელიც ცხოვრობდა კოლხიდაში. ჰიპოკრატე მათ ამ სახელით არ ახსენებს 17, 18, 21, 22, 25.

კოლხეთი 22. იხ. აგრეთვე კოლხიდა.

კოლხეთის დაბლობი 21.

კოლხიდა. ქვეყანა დღევანდელი დას. საქართველოს ტერიტორიაზე. ჰიპოკრატე მას არ ახსენებს 17, 19, 20, 23, 31, 32.

კორაქსები, ტომი, რომელიც, ფსევდო-სკილაქსის მიხედვით, ცხოვრობდა შავი ზღვის სანაპიროზე ჰენიოქებსა და კოლხებს შორის 21.

კორდულე, იგივე ბერძენ ავტორთა კორდილე; ნავთსადგური შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე ტრაპეზუნტის დას-ით 25.

კოხი, კუნძული იკარიის ზღვაში, ჰიპოკრატეს სამშობლო 7.

კოტეტიშვილი, ლადო 32.

კოტიეზის ქალაქი, კოტიორა(?), ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე 25.

კრისტო ვ. 17.

ლ

ლარიხა, ქალაქი თესალიაში 7, 8.

ლატიშევი ვ. 16, 76.

ლიბია, აფრიკა 28.

ლიბიელები 41.

ლიონი. ქ. 16.

ლიტრე ვ. 76.

მ

მაკრისი, იგივე კუნძული ევბეია 24.

მაკროკეფალები, ტომი, რომელსაც ჰიპოკრატე ახსენებს ფასისელების მეზობლად და ხსნის მათი თავების საგანგებო მოყვანილობის მიზეზს 23—26, 43.

- მაკრონები, იგივე მაკროკეფალები. ისინი ცხოვრობდნენ კოლხების მახლობლად კერასუნტისა და ტრაპეზუნტის მიდამოში 24, 25.
- მახინები, ტომი, რომელსაც ახსენებს პლინიუსი. იგივე მოსინიეები 25.
- მაქორონები, ტომი, რომელსაც ახსენებს პლინიუსი. იგივე ბერძნული წყაროების მაქელონები, რომელთაც უკავშირებენ მაკრონებს 25.
- მაქსიმოვა მ. 22.
- მეგრელები 25.
- მედია, კოლხიდის მეფის, აეტის გრძნეული ასული, არგონატე იახონის მეუღლე 10.
- მელა, მდინარე, რომელსაც ახსენებს პლინიუსი ბუქსერებთან და მაქორონებთან ერთად 25.
- მელიბოა, ზღვისპირა ქალაქი თესალიაში 8.
- მეოტები, მეოტიდის მიდამოში მცხოვრები ტომი 27.
- მეოტიდის ტბა, აზოვის ზღვა 25, 26, 41, 51.
- მიზიელები, მცირე აზიის მიზიის მცხოვრებლები 28.
- მოგროხი, მდინარე, რასაც აიგივებენ სუფსასთან 22.
- მოხინიკები, მოხინოაკები ტომი, რომელიც ცხოვრობდა პონტოს მთიანეთში 22, 25.

ნ

- ნატანები მდინარე 22.
- ნებტლე ვ. 12.

პ

- პარიზი 15, 16.
- პატარა დათვის თანავარსკვლავედი 55.
- პინდარე, VI—V სს-ის სახელგანთქმული ბერძენი ლირიკოსი 21.
- პლატონი, სახელგანთქმული ბერძენი ფილოსოფოსი. ცხოვრობდა 427—347 წწ. 9, 16
- პლინიუსი (პლინიუს უფროსი), რომაელი მწერალი, ავტორი თხზულების *Naturalis historia* 7, 25, 27.
- პოლიბოხი, ჰიპოკრატეს სიძე 7.
- პოლუხი 28, 55.
- პომპონიუს მელა, ახ. წ. I ს-ის პირველი ნახევრის მოღვაწე. ავტორი ნაწარმოებისა *De chorographia* 25, 27.
- პონტოს ქალაქები 11.
- პონტოს ქვეუწები 8.

რ

- რიონი 18, 19, 22, 31, 32.
- რიპეის მთები, მითიური მთები დედამიწის ჩრდილოეთ ნაწილში, ჰიპერბორეების თუ სკვითების ქვეყანაში 28, 55.
- რუსეთი 20.

ს

- საბერძნეთი, დედა საბერძნეთი 11.
- სავრომატები, ჰიპოკრატეს მიხედვით სკვითური ტომი, რომელიც ცხოვრობდა ჩრდილო კავკასიაში მეოტიდის ტბასთან 17, 25—27; 51.
- სავრომატი მამაკაცები 27.
- სავრომატი ქალები 26.
- სანები, უწინ ამ ტომს მაკრონები ეწოდებოდათ 25.

ხაქართველო 10, 18, 31, 32.

დახველეთ ხაქართველო 19, 21, 22, 32.

ხვანიძე, ალ. 20.

ხინგაშე, მდინარე, ახლანდელი ერისწყალი 22.

ხკვითები, საერთო სახელი სხვადასხვა ტომებისა, რომლებიც ჰიპოკრატეს თხზულების მიხედვით ცხოვრობდნენ ევროპაში, მეოტიდის ტბის მიდამოებში, სკვითურ უდაბნოში, პოლუსის ქვემოთ და რიპეის მთების ძირში 26—28, 30, 31, 51, 53, 59, 61, 63, 65, 67, 76.

მომთაბარე ხკვითები 28.

ნომადი ხკვითები 27, 28, 30, 53, 59.

ხკვითია, სკვითებით დასახლებული ქვეყანა 28.

ხკვითური ტომები, 25, 53, 59.

ხკვითური უდაბნო, 28, 51.

ხკილაქსი — ე. წ. ფსევდო-სკილაქს კარიანდელი, ძვ. წ. IV ს-ის ბერძენი მწერალი, ავტორი პერიპლუსისა 21, 24, 25, 27.

ხკიმნოხი — ე. წ. ფსევდო-სკიმნოს ქიოსელი, ძვ. წ. II—I სს-ის ბერძენი მწერალი, ავტორი პერიეგესისა 27.

ხპარხეთი 17,

ხპარხელები 24.

ხპარტა, ქალაქი საბერძნეთი (პელოპონესში) 11.

ხტეფანე ბიზანტიონელი, VI ს-ის მწერალი 25.

ხტრაბონი, ძვ. წ. I—ახ. წ. I სს-ის ბერძენი მწერალი, ავტორი თხზულებისა „გეოგრაფია“ 22, 23, 25, 26.

ხუფხა, მდინარე 22.

ტ

ტაბიძე, ტიციან 32.

ტაბარენები, ტომი, რომელიც ცხოვრობდა შავი ზღვის სანაპიროზე. პლინიუსი მათ ახსენებს ხალიბებთან და მასინებთან ერთად 25.

ტრაპეზუნტი, ტრაპეზიხი ქალაქი შავი ზღვის პირას, თანამედროვე ტრაპიზონი. სკილაქსისა და ანონიმის ცნობით ის მაკროკეფალების ქვეყანაშია, პომპონიუს მელას ცნობით კი — იქ, სადაც მაკროკეფალები, ბექირები და ბუქსერები ცხოვრობენ 25.

ფ

ფაჯარეტე. ჰიპოკრატეს დედა 7.

ფარნაკია, ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე. ძველად კერასუნტი ეწოდებოდა, ეხლანდელი გირესუნდი 25.

ფახანები ტომი, რომელსაც ახსენებს ქსენოფონტი და შემდეგ ზოგი სხვა ავტორი 18.

ფახიხელები, ფასისის მცხოვრებლები (ფასისი ნიშნავს 1. ქალაქს. ე. ი. „ფასისელები“—ამ ქალაქის მცხოვრებლები და 2. ფასისი ნიშნავს მდინარეს, ე. ი. „ფასისელები“—ამ მდინარის მიდამო მხარის მოსახლეობა) 17—19, 21, 22, 45.

ფახისი, იგივე ფახიხი, აქ მდინარე რიონი, მისი დინების ქვემო წელი 8, 19, 20, 21, 24, 32, 45.

ფახიხი, ქალაქი კოლხეთის დაბლობზე, დაახლ. იქ, სადაც დღეს ქ. ფოთია 18, 19, 45.
ფხორონი, სკილაქსის ცნობით ნავთსადგური მაკროკეფალეების ქვეყანაში 24.

ძ

ქალღებო, ტომი, რომელსაც სტრაბონი ახსენებს ტიბარენებთან ერთად ტრაპეზუნ-ტისა და ფარნაკიის ზემოთ 25.
ქართველი ხალხი, ქართველური ხალხები 21.
ქართველური ტომები 28.
ქარენტი, მდინარე დას. საქართველოში, აიგივებენ თანამედროვე მდ. ხობთან 22.
ქობოხი, მდინარე დას. საქართველოში. აიგივებენ თანამედროვე მდ. ვნგურთან 22.
ქენოფონტი, ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი, „ანაბასისის“ ავტორი. ცხოვრობდა 430—354 წწ. 18, 22, 25.

ხ

ხალიბები, ტომი. რომელიც პლინიუსის ცნობით კენარებისა და ტიბარენების მეზობელია 25.
ხოხი, მდინარე 22.

ჰ

ჰოროხი, მდინარე.

ჯ

ჯავახიშვილი, ივ. 25, 31.
ჯალინოზ, იგივე გალენოსი 32.

ჰ

ჰამბურგი 15.
ჰეკატაოხი, ჰეკატაოხ მილეტელი ძვ. წ. VI ს-ის ლოგოგრაფოსი 17, 18, 25.
ჰენიოქები, ტომი, რომელიც სკილაქსის ცნობით შავი ზღვის აღმ. სანაპიროზე ცხოვრობს 21.
ჰერაკლიდე, ჰიპოკრატეს მამა 7.
ჰეროდოკოს ხელიმბრიელი, ექიმი, ჰიპოკრატეს მასწავლებელი 8.
ჰეროდოტე, სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი, ავტორი თხზულებისა „ἱστορίας“. ცხოვრობდა 484—425 წწ. 10, 13, 17, 21, 25, 26.
ჰესიხიოხი, დაახლ. VI ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწე, შემდგენელი ცნობილი ლექსიკონისა 76.
ჰიპოკრატე 1., სახელგანთქმული ბერძენი ექიმი, ბევრი შრომის ავტორი, მათ შორის ცნობილი ტრაქტატისაც — „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“. ცხოვრობდა დაახლ. V—IV სს-ში 7—33, 37.
2. პაპა (მამის მამა) სახელგანთქმული ექიმის, ჰიპოკრატესი 7.
ჰომეროხი, უდიდესი ბერძენი მწერალი, ავტორი „ილიადისა“ და „ოდისეისა“. ცხოვრობდა დაახლ. ძვ. წ. IX ს-ში 13.

Азия 35.
Алародийские племена 20.

Бехейры 34.
Бизеры 34.

Виламовиц-Меллендорф, У. 34.
Виноградов Б. В. 25.

Геннохи 34.
Геродот 34.
Гиппократ 12, 16, 33, 34, 35.
Грозный, город 25.
Грузинские племена 35.
Грузия 33.

Джавахишвили, И. А. 35.
Дяллер, Г. 34.

Европа 35.

Кавказ 16, 25.
Карпов В. П. 12, 16.
Каухчишвили Т. С. 33.
Керасунт 35.
Колхи 33, 34.
Колхида 34.
Ксенофонт 34.

Макрокефалы 34, 35.
Макроны 35.
Мегрелы 35.
Моссиники 34.

Пиндар 34.
Причерноморские страны 34.

Руднев, В. И. 16.

Савроматы 35.
Санны 35.
Сарматы 25.
Скифия 16.
Скифы-номады 35.
Смирнов, К. Ф. 25.

Тбилиси 20.
Трапезунт 34—35.

Фаснаны 34.
Фасис г. 33.
Фасис, река 34.
Фасисцы 34, 35.

Alemannus 15.
Altenburg 16.
Aly, W. 11.

Baissette, G. 9.
Berger, H. 17.
Berlin, Berolini 8, 10—12, 15, 20, 35.
Bonn 15, 35.
Bourgey Louis 11.
Breslau 16.

Chadwick, J. 16.
Chailly 15.
Christ, W. 7, 14, 17.
Chifton, Fr. 16.

Damascène 16.
Diller, H. 8, 12, 14, 20.
Dittmer, H. 11, 12, 24.

Edelstein, L. 7, 12.
Ermerins Fr. Zach. 76

Firenze 15.
Foës 16.

Gossen 7, 11, 14.
Griechen 12.
Grimm 16.
Gundermann, G. 14, 15, 35.
Гунаесocratumenое 27.

Hehn 31.
Heiberg J. L. 11, 15, 35.
Heidelberg 16.
Hippocrate, Hippocrates, Hippokrates
7—9, 11, 13—16, 20, 35.
Högel Müller, R. 16.

Hberg, I. 14, 15, 35.
Hppocrate 15. οἰοῖσι Hippocrate.

Jacoby, F. 8, 11, 20.

- Kapferer, R. 16.
Korais, A. 15.
Kuehlewein H., Kühlewein, H.
14—16, 35.
Leipzig, Lipsiae 9, 12, 14, 15, 35.
Liek, E. 9.
Lindau 16.
Link 9.
Lipsiae, ob. Leipzig.
Littré. É. 15.
London 16.
Mann, M. A. 16.
Mann, W. N. 16.
Mercuriali 9.
Merz, K. 12.
Martinus 15,
München 7, 14.
Nestle W. 10, 12, 16.
Oxford 16.
Paris 11, 15.
Petersen 15.
Pontus Euxinus 25.
Ruder, J. 16.
Savy 16.
Sigerist 9.
Stuttgart 7, 9, 14, 16.
Sulzbach 16.
Teubner B. G. 35.
Thukydides 16.
Trudinger 11.
Untersteiner 15.
Weidauer, K. 16.
Wien 16.
Wilamowitz-Moellendorff, U. 8, 15,
20, 35.
Würzburg 11.
Zürich 12.
-

რედაქტორი ალ. გამყრელიძე
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ვ. თოდუა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24/IV—65 წ.
ქალაქის ზომა 60×92, ნაბეჭდი თაბახი 5.38
საალრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 4.80
ფახი 35 კაპ.

შეკვეთა 411

უფ 02089

ტირაჟი 2500

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. № 8

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Дзержинского, № 8.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, თ. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1.

Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.